ο μυλολόγος

The International Molinological Society

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΤΗΣ TIMS Τεύχος 17 Φθινόπωρο 2026

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ Γιώργος Σπέης, Στέφανος Νομικός, Στέλιος Μουζάκης, Κατερίνα Τούτουζα ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ Όλγα Λεκού

Επιστολή από τη σύνταξη

Σας καλωσορίζουμε στο φθινοπωρινό 17ο τεύχος μας!!! Ένα τεύχος διαφορετικό, καθότι είναι αφιερωμένο στην υδροκίνηση στη Φθιώτιδα.

Το μέλος μας Κωνσταντίνος Μπαλωμένος, φυσικός στο επάγγελμα, έχοντας μελετήσει σε βάθος τους νερόμυλους της Φθιώτιδας θα μας αναλύσει τα είδη της περιοχής, την τυπολογία και την κατασκευή τους. Θα μας ενημερώσει επίσης, για το έργο των μυλωθρών και τον ρόλο τους στην περιοχή της Λαμίας.

Θα μάθουμε για τους Βακούφικους νερόμυλους, την παραγωγή τους, την ισχύ τους…

Θα δούμε τι συνέβαινε στα χωριά που δεν είχαν υδρόμυλους.

Επίσης, θα ενημερωθούμε για τα μαντάνια, τα νεοπρίονα, τα ελαιοτριβεία της Φθιώτιδας, τους μπαρουτόμυλους στο Μαυρίλο και τις υπόλοιπες χρήσεις της υδροκίνησης.

Καταλήγοντας, θα δούμε αναλυτική καταγραφή των υδροκίνητων εργαστηρίων και μυλωθρών του Νομού, καθώς και άλλες καταγραφές σε νομούς και νησιά.

Θα σας ενημερώσουμε τέλος, για τις δράσεις μας και ελπίζουμε να σας φτιάξουμε τη διάθεση και να σας κεντρίσουμε το ενδιαφέρον έτσι ώστε να μας στείλετε κι εσείς τις δικές σας ενημερώσεις, φωτογραφίες και άρθρα, ταξιδεύοντας μας στους μύλους των περιοχών σας.

Υδροκίνηση στη Φθιώτιδα

(μέχρι το τέλος του 20ού αι.)

Κωνσταντίνου Αθαν. Μπαλωμένου

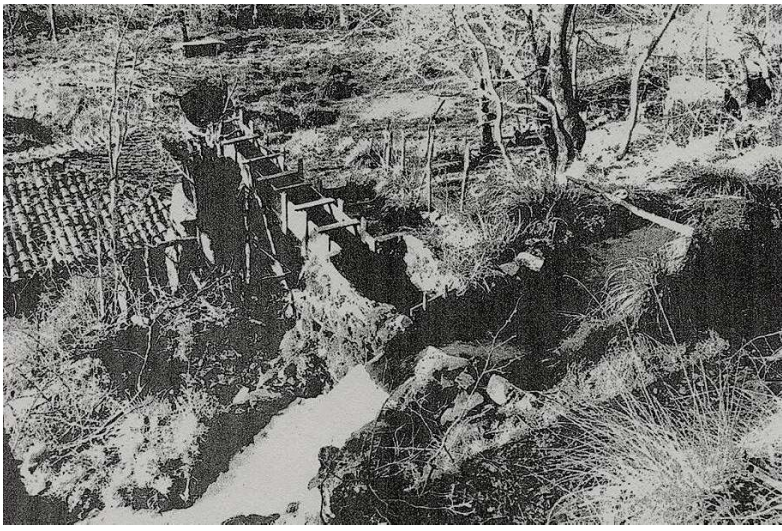
Φυσικού

Water driven mechanisms in Fthiotis

(up to the end of 20th c.)

By Constantine Balomenos

Physisist

Περιεχόμενα

1. Γενικά - Εισαγωγή
2. Είδη μύλων (ιστορικά στοιχεία, τεχνικά στοιχεία)
3. Οι υδρόμυλοι (κατασκευή και δομή, θέση, κτίσμα, υδρομάστευση)
4. Περιγραφή – Μέρη του υδρομύλου
5. Οι μυλωθροί (μυλωνάδες), το έργο τους, ο ρόλος τους
6. Μυλωθροί περιοχής Λαμίας
7. Στοιχεία υδρομύλων της Φθιώτιδας
8. Βακούφικοι υδρόμυλοι στη Φθιώτιδα
9. Η παραγωγή των υδρομύλων της Φθιώτιδας
10. Εγκατεστημένη ισχύς και ισοδύναμη ενέργεια από την υδροκίνηση των μύλων (προσεγγιστικοί υπολογισμοί)
11. Χωριά χωρίς υδρόμυλο
12. Στατιστικά υδρομύλων της Φθιώτιδας
13. Μαντάνια, ντριστήλες στη Φθιώτιδα
14. Νεροπρίονα στη Φθιώτιδα (Κατασκευή, λειτουργία και καταγραφή)
15. Οικογένεια Χονδρογιάννη και νεροπρίονα
16. Ελαιοτριβεία με υδροκίνηση στη Φθιώτιδα
17. Οι μπαρουτόμυλοι του Μαυρίλου
18. Ηλεκτρική ενέργεια από υδροκίνηση
19. Άλλες χρήσεις της υδροκίνησης (λανάρισμα, τριέρισμα, ταμπακόμυλοι, σουσαμόμυλοι)
20. Καταστροφή υδρομύλων και νεροτριβών
21. Παλιός υδρόμυλος Αγίας Παρασκευής Μεγάλης Βρύσης
22. Υπολογισμός της παραγόμενης θεωρητικής ισχύος υδρομύλου
23. Ονομαστική καταγραφή υδρομύλων και μυλωθρών του νομού Φθιώτιδος
24. Νεροπρίονα εκτός οικισμών (σε Οίτη και Τυμφρηστό)
25. Άλλες καταγραφές υδροκίνησης σε ολόκληρους νομούς ή νησιά

Επίλογος
Βιβλιογραφία

Contents

1. General - Introduction
2. Types of mills (historical data, technical data)
3. Watermills (construction and structure, location, building, water pumping)
4. Description - Parts of the watermill
5. The millers (millworkers), their work, their role
6. Mills of the Lamia region
7. Data on watermills of Phthiotis
8. Monastery (vakfi) watermills in Phthiotis
9. The production of watermills of Phthiotis
10. Installed power and equivalent energy from the water movement of the mills (calculations)
11. Villages without a watermill
12. Statistics of watermills of Phthiotis
13. Mantania, dristiles in Phthiotis
14. Watermill in Phthiotis (Construction, operation and recording)
15. The Chondrogiannis family and watermill
16. Water-powered olive mills in Phthiotis
17. The gunpowder mills of Mavrilo
18. Electricity from watermill
19. Other uses of water drive (carding, trituration, snuff mills, sesame oil mills)
20. Destruction of watermills and water tubs
21. The old watermill of Agia Paraskevi, Megali Vrysi
22. Calculation of the theoretical power produced by a watermill
23. Recording of watermills and millstones in the prefecture of Phthiotis
24. Watermills outside settlements (in Oiti and Tymfristos mountains)
25. Other records of watermills in entire prefectures or islands

Epilogue
Bibliography

1. Γενικά - Εισαγωγή

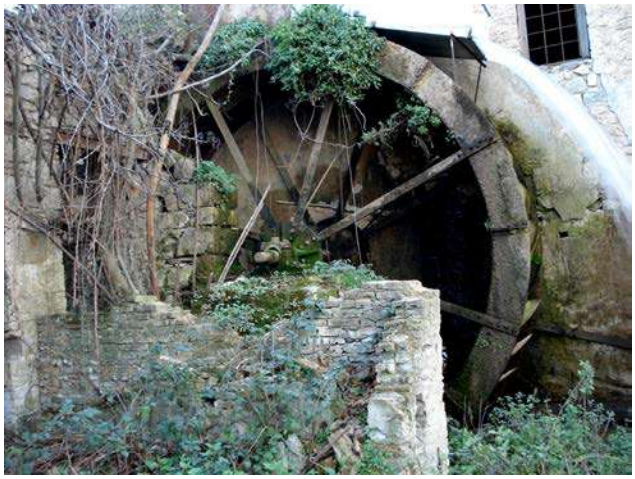
Στην ιστορία του ανθρώπου, η ανάπτυξη της γεωργίας ήταν βασικό ορόσημο, με κύριο προϊόν τα δημητριακά. Οι σπόροι (νωποί, ξεροί ή ελαφρά ψημένοι) ήταν η πρώτη μορφή τροφής. Οι καρποί (σπόροι) γίνονταν μικρά κομματάκια, με κυλινδρικές πέτρες επάνω σε πλάκες. Αυτό ήταν το πρώτο άλεσμα (τριπτήρες). Ακολούθησε το ιγδίο (ή γουδί), από τον προϊστορικό άνθρωπο για άλεσμα των σπόρων.

Από την πλούσια ελληνική μυθολογία, γνωρίζουμε ότι ο Μύλης, γιος του πρώτου βασιλιά της Λακωνίας Λέλεγα, θεωρείται ο εφευρέτης του πρώτου χειρόμυλου. Ο Δίας ήταν ο προστάτης των χειρόμυλων και γι' αυτό λεγόταν "Μυλεύς".

Δεν είναι γνωστή χρονικά, πότε έγινε η ανακάλυψη και χρήση των χειρόμυλων και μετά των περιστρεφόμενων μύλων. Την κίνηση αυτών των μύλων την έκαναν είτε άνθρωποι, είτε ζώα. Η υδραυλική ενέργεια[1] από το νερό, ή η αιολική ενέργεια από τον άνεμο, δεν είναι γνωστό πότε χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά.

Νερόμυλοι, νεροτριβές (μαντάνια – ντριστίλες) και νεροπρίονα μπορεί να παραπέμπουν σε άλλες εποχές, αλλά η συμβολή τους στην ενίσχυση των τοπικών οικονομιών υπήρξε ανεκτίμητη.

Αποκαθιστώντας το χαμένο κύρος αυτών των διάσπαρτων υδροκίνητων εργαστηρίων και μέσα από τις ανασυνθέσεις της ζωής του μυλωνά, του πριονιά και του ντριστιλιέρη - μανταντζή, γίνεται αντιληπτό γιατί τα εργαστήρια αυτά της προβιομηχανικής εποχής αποτελούν μνημεία του πολιτισμού και της τεχνολογίας, άξια να ερευνηθούν και να διασωθούν.

Μεγάλη φτερωτή Φραντζόμυλου (φωτ. 2007)
Frantzomylos water wheel (2007)

1 Παλαιότερη γραπτή μαρτυρία έχουμε από τον Στράβωνα, για τον Μιθριδάτη Στ' τον Ευπάτωρα, βασιλιά του Πόντου στα Κάβειρα.

2. Είδη μύλων (ιστορικά στοιχεία, τεχνικά στοιχεία)

Ανάλογα με το προϊόν που επεξεργάζονται και παράγουν, οι μύλοι διακρίνονται σε :

Αλευρόμυλους, ελιόμυλους (λιοτρίβια), μπαρουτόμυλους, ρυζόμυλους, ταμπακόμυλους ή καπνόμυλους (για τα ταμπάκικα, για κοπή ή κονιορτοποίηση καπνού, το γνωστό ταμπάκο), ζαχαρόμυλους, (ση)σαμόμυλους, χαρουπόμυλους[2], μύλους οικοδομικών υλικών (όπως ασβεστόμυλοι, κουρασανόμυλοι), καρβουνόμυλους, χαρτόμυλους, μύλους τριψίματος ορυκτών, κ.α.

Ανάλογα με το είδος του μηχανισμού που χρησιμοποιούν για τη λειτουργία τους οι μύλοι διακρίνονται σε :

μύλους αλέσματος, σύνθλιψης, κρούσης, τριβής, πριονίσματος, θρυμματισμού, άντλησης, τεμαχισμού, αποφλοίωσης, εξαερισμού στοών, φυσήματος, επεξεργασίας υφαντών, κ.α.

Η λειτουργία των υδροκίνητων μηχανισμών γινόταν με μικρό ή μεγάλο υδροτροχό (φτερωτή), τοποθετημένο όρθια ή οριζόντια, τον οποίο με διάφορους τρόπους περιέστρεφε η δύναμη του νερού. Στην ιστορία της τεχνολογίας η υδραυλική ενέργεια και ο υδροτροχός είναι έννοιες αναπόσπαστα συνδεδεμένες.

Οι όρθιοι υδροτροχοί καθιερώθηκαν ως «ρωμαϊκοί», διότι εξαπλώθηκαν στο ρωμαϊκό κράτος, ενώ οι οριζόντιοι - που είναι μεταγενέστεροι - ως «ελληνικοί» ή «ανατολικοί», διότι χρησιμοποιήθηκαν στη βυζαντινή επικράτεια.

Μάλιστα, στο «Γεωργικό Νόμο» του Ιουστινιανού, συμπεριλαμβάνονταν ειδικές διατάξεις για τη λειτουργία των νερόμυλων.

3. Οι υδρόμυλοι (κατασκευή και δομή, θέση, κτίσμα, υδρομάστευση)

Οι νερόμυλοι, φτιαγμένοι σε θέση όπου έφτανε το νερό κι αυτό έδινε τη δύναμή του γυρίζοντας τη μυλόπετρα, για να γίνει το άλεσμα. Στα μάτια των απλών ανθρώπων το λιτό κτίριο του μύλου ήταν ένα μικρό εργοστάσιο, που το ήξερε μόνο ο μυλωνάς. Παράλληλα ήταν και κοινωνικός χώρος, με γνωριμίες, με ειδήσεις, σχόλια και αλληλοκεράσματα. Τους μύλους συνόδευαν μύθοι και δοξασίες. Γι' αυτό διατήρησαν μια ιδιαίτερη γοητεία στη μνήμη των παλιότερων.

- Η θέση[3] τους, σε σχέση με τους οικισμούς, μπορεί να

2 Στην κατοχή, τον καιρό της πείνας, στον υδρόμυλο του Παπαγιάννη στην περιοχή Αραπόρεμα Λαμίας είχαν αλέσει ακόμα και χαρούπια με τις φλούδες, όπως και καλαμπόκι με τα κότσαλα. (μαρτυρία του Αργύρη Δημ. Παπαγιάννη, γιου μυλωνά)

3 Στα παραμύθια, το δωδεκαήμερο των Χριστουγέννων, παρουσιάζο-

ήταν:

- ενταγμένοι μέσα σ' αυτούς (π.χ. υδρόμυλοι στην πλαγιά του Κάστρου της Λαμίας)
- στην άκρη τους (π.χ. οι υδρόμυλοι στην πλαγιά του λόφου Αγίου Λουκά της Λαμίας)
- έξω και μακριά απ' αυτούς.

Όπου το νερό ήταν λιγοστό ή το έδαφος ήταν κατηφορικό και επέτρεπε, τότε οι υδρόμυλοι κτίζονταν με τέτοια διάταξη, ώστε να το χρησιμοποιούν διαδοχικά[4]. Έτσι μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και πάλι για την κίνηση των επόμενων μύλων (για ίδιο ή διαφορετικό σκοπό). Τέτοια περίπτωση είχαμε με τους 14 διαδοχικούς[5] υδρομύλους με το νερό του μυλαύλακου, στην πλαγιά του λόφου Αγίου Λουκά, μέχρι κάτω στο Αραπόρεμα.

Η κατασκευή του κτίσματος των υδρόμυλων διέφερε από τόπο σε τόπο και ακολουθούσε τις τοπικές αρχιτεκτονικές συνήθειες και μεθόδους ανάλογα με τα διαθέσιμα υλικά και το περιβάλλον. Υπάρχουν επίπεδα δώματα με διάφορους τρόπους κατασκευής, με στέγες ξύλινες κεκλιμένες και καλυμμένες με κεραμίδια ή σχιστόπλακες,

Αυλάκι υδρομύλου Θερμοπυλών (1999)
Thermopylae water mill duct (1999)

νταν οι καλικάντζαροι στους νερόμυλους και εκεί παρέμεναν μέχρι την ημέρα των φώτων, που αγιάζονταν τα νερά και τους έδιωχναν οι παπάδες με την αγιαστούρα.

4 Αυτό είναι το μεγάλο πλεονέκτημα της υδροκίνησης. Ο νερόμυλος, όσο νερό χρειαστεί, δεν το καταναλώνει και το παραδίδει χωρίς καμία φθορά στην ποσότητα και με τον ίδιο βαθμό καθαρότητας που παρέλαβε.

5 Ο περιηγητής Ουίλλιαμ Λήκ (πέρασε το 1805 από τη Λαμία) ανέφερε: "Στην απέναντι πλευρά της πόλεως ένα μικρό γοργό ποταμάκι κινεί 14 νερόμυλους, που βρίσκονται ο ένας πιο πάνω από τον άλλο στην πλαγιά του λόφου".

Για να χτιστεί νερόμυλος έπρεπε να βρεθεί κατάλληλο μέρος, κοντά σε ποταμό και σε αρκετή απόσταση από τα χωριά. Ορισμένα χωριά μπορεί να απείχαν μια και δυο ώρες. Με κανάλι το νερό έφτανε στη θέση όπου θα κτιζόταν ο νερόμυλος. Το νερό ήταν ανάγκη να κάνει κρέμαση ως 8 και πλέον μέτρα, για να περνάει από κει στην κάναλη του μύλου. Και η κάναλη έπρεπε να έχει πάνω από 8 μέτρα ύψος, ώστε να γεμίζει γρήγορα και με την ορμή του νερού να περιστρέφει τη φτερωτή.

Συνήθως το κτίσμα του μύλου ήταν χαμηλό, πετρόκτιστο, με στέγη, που κατασκευαζόταν με γερά δρύινα ξύλα, και στέγη σκεπασμένη με πλάκες. Το εσωτερικό του ήταν διαρρυθμισμένο ώστε να εξυπηρετεί τη δουλειά του μυλωνά. Το αποτελούσε ένα αρκετά μεγάλο κύριο δωμάτιο, με τις αλεστικές εγκαταστάσεις, τις μυλόπετρες, κάτω από το δάπεδο ήταν η φυλακή (ή ζουριό) με την οριζόντια φτερωτή (ή αν είχε κατακόρυφη φτερωτή τότε αυτή ήταν εξωτερικά του κτίσματος). Στον προθάλαμο - μπροστά φόρτωναν και ξεφόρτωναν τα αλέσματα. Δίπλα ήταν το υπόγειο (ή σταύλος) για τα ζώα, κυρίως στους χειμερινούς μήνες.

Σε διπλανό ξεχωριστό δωμάτιο, που ήταν χωρισμένο με τσατμά (ή με σανίδες), έμενε ο μυλωνάς. Ήταν δωμάτιο με τζάκι και χωρίς πατώματα και ταβάνι. Τα δοκάρια που συγκρατούσαν τη στέγη μαυρισμένα από την καπνιά. Για κρεβάτι είχε λίγα σανίδια και ένα αχυρένιο στρώμα δίπλα στο τζάκι. Σ' αυτό το δωμάτιο ο μυλωνάς είχε τα προσωπικά του πράγματα, το σεντούκι για το ξάι, μαγειρικά σκεύη, γάστρα κι άλλα απαραίτητα.

Παραδίπλα υπήρχαν (ενίοτε) κοτέτσι με τις κότες, που τρέφονταν από τα αλέσματα και ένας μικρός κήπος με όλα τα ζαρζαβατικά.

Τα κτήρια των υδρόμυλων δεν χτίζονταν ομοιόμορφα, δεν είχαν δηλαδή τις ίδιες διαστάσεις και ύψος. Ανάλογα με την τοποθεσία γίνονται και τα κτίσματα. Το εσωτερικό του κτίσματος έπρεπε να είναι ευρύχωρο, για να χωράνε τα φορτώματα και τα ζώα.

Τα γραφικά αυτά κτίσματα, ήταν πνιγμένα στο πράσινο, κοντά σε γέρικα πλατάνια και απόκρημνες ρεματιές.

4. Περιγραφή – Μέρη του υδρομύλου

Πρώτη φροντίδα του μυλωνά κατά το χτίσιμο του μύλου ήταν ο υπολογισμός του αυλακιού, ώστε το νερό να ρέει άνετα ως την κάναλη. Από το ποτάμι, ένα μέρος του νερού έμπαινε στο αυλάκι κι έφτανε στη δέση. Από εκεί έμπαινε στην κάναλη και το νερό από την κάτω άκρη της το φυσούνι (ή σ'φούνι) έβγαινε με ταχύτητα και γύριζε τη φτερωτή. Με περισσότερα στοιχεία λοιπόν :

Η δέση : Ήταν μερικό φράγμα στο ποτάμι ή ρέμα, απ' όπου η ποσότητα του νερού έμπαινε στο αυλάκι (ή μυλαύλακο). Γινόταν με μεγάλες πέτρες, ξύλα ή και σίδερα,

ώστε να αντέχει στις κατεβασιές νερού. Ήταν η διαρκής έγνοια του μυλωνά, μήπως πάθει ζημιά. Υπήρχε η έκφραση του κόσμου "όλοι κλαίν΄ τα χάλια τους, κι ο μυλωνάς τη δέση".

Το **μυλαύλακο**: Με πλάτος τουλάχιστον μισό μέτρο και άλλο τόσο βάθος (0,5-0,6 μ.) και μικρή κλίση, μετέφερε την ποσότητα νερού. Οι βροχές και τα ορμητική νερά έκαναν ζημιές στο αυλάκι και χρειαζόταν συνεχή έλεγχο. Επίσης ήθελε καθαρισμό 2 φορές το χρόνο από φύλλα, κλαδιά και ξύλα που έπεφταν μέσα.

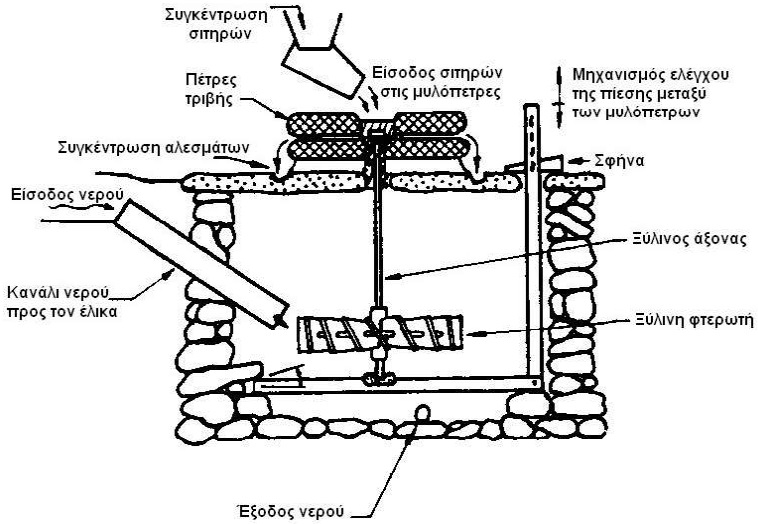
Η **δεξαμενή** (ή **στέρνα**): Συγκέντρωνε και κρατούσε μεγαλύτερη ποσότητα νερού. Ήταν σημαντική κυρίως την περίοδο του θέρους, που τα νερά λιγόστευαν.

Ο μύλος του Ματσούκα στην Υπάτη. Αριστερά φαίνεται η κάναλη (Πίνακας του Βασ. Σίμου)
The Matsoukas Mill in Ypati, on the left the water tower by V.Simos

Η **κάναλη** (ή **βαένι**): Ένα είδος σωλήνα, που κάτω στένευε. Από 1 μ. διάμετρο στην κορυφή κατέληγε σε 0,5 μ. διάμετρο στο κάτω μέρος της. Την έφτιαχναν από σανίδες δρύινες ή καρυδιάς, όπως αυτές των ξυλοβάρελων, που τις έσφιγγαν με μεταλλικά στεφάνια ή τσέρκια, για να αντέχει στην πίεση του νερού. Στην κορυφή είχε μεταλλική σχάρα που συγκρατούσε τα φύλλα, κλαδιά ή άλλα ξύλα. Πάντοτε τοποθετούσαν την κάναλη λοξά (με κλίση) και η κάτω πλευρά της στηριζόταν σε κτίσμα, που άρχιζε από το κανάλι και έφτανε ως το κεφαλοκάναλο. Η στήριξη της κάναλης μπορούσε να γίνει και με ξύλινα υποστήλια[6]. Με τον τρόπο αυτό δεν υπήρχε φόβος, να φύγει η κάναλη από τη θέση της, δεξιά ή αριστερά, από την πίεση του νερού. Ένα μέρος της κάναλης περνούσε το τοίχωμα του κτίσματος του κυρίως μύλου και με τη βάση της έφτανε ένα μέτρο μέσα στο χώρο του μύλου, όπου και στερεωνόταν. Το συνολικό μήκος της μπορούσε να φτάσει τα 10 μ. Πάντως, το ύψος που έπαιρνε η κάναλη, έπαιζε σπουδαίο ρόλο για να αλέθει ο μύλος γρήγορα, δηλ. η «κρέμαση», όπως την έλεγαν.

Το **φυσούνι** (σ'φούνι, στα ρουμελιώτικα): Ήταν ξύλινο και στη μέση είχε στενή τρύπα (διαμέτρου 5 εκ.), απ' όπου περνούσε το νερό με ταχύτητα και έπεφτε στη φτερωτή. Ενίοτε, η διάμετρος της τρύπας μπορούσε να ρυθμίζεται, ανάλογα με την ποσότητα του νερού (κυρίως το καλοκαίρι).

Απλό σχέδιο μηχανισμού υδρομύλου
Water mill mechanism

Η **φτερωτή**: Μεταλλικός (ή ξύλινος στα παλιότερα χρόνια) τροχός, με διάμετρο 1,5 μ. και πλέον, με μεταλλικές ακτίνες (τις έλεγαν κουτάλια), που κατέληγαν σε στεφάνι, ενώ τέσσερις κατέληγαν στο κέντρο. Εκεί υπήρχε άνοιγμα για να περάσει ο κατακόρυφος μεταλλικός άξονας (λεγόταν αδράχτι).

Το **αδράχτι**: Ήταν ο μεταλλικός άξονας. Το κάτω άκρο του (το έλεγαν κεντρί) ήταν μυτερό από μπρούντζο, και διευκόλυνε την περιστροφή. Η άνω άκρη του άξονα δεχόταν προέκταση (τη χελιδόνα) που κατέληγε και γύριζε την επάνω μυλόπετρα.

Το **ζουριό**: Ήταν το κατώι του υδρομύλου, με το μηχανισμό της κίνησης του μύλου. Ήταν περιορισμένος χώρος μόνο για έλεγχο και επισκευή.

Οι **μυλόπετρες**: Ήταν δύο και είχαν διάμετρο 1 μ. και πλέον, ενώ το πάχος τους ήταν 0,20 μ. Δεν ήταν συμπαγές κομμάτι, αλλά ήταν καλώς ταιριασμένα μέρη από σκληρές πέτρες της Νάξου και Μήλου. Στην περιφέρεια είχαν δεθεί με φαρδύ μεταλλικό στεφάνι. Η κάτω μυλόπετρα ήταν ακίνητη, με τρύπα στη μέση, ενώ η επάνω περιστρεφόταν.

6 Είναι πιο πρόχειρη στήριξη. Τέτοια περίπτωση είναι στο μύλο του Μυλωνογιάννη και του Ραχούτη στο Γαρδίκι Ομιλαίων.

5. Οι μυλωθροί (μυλωνάδες), το έργο τους, ο ρόλος τους

Για να γίνει το ψωμί, έπρεπε - κατά διαστήματα και πιο πολύ το φθινόπωρο, μετά το αλώνισμα - το σιτάρι ή καλαμπόκι να αλεστεί και να γίνει αλεύρι. Σε μεταφορικό ζώο (γάιδαρο, μουλάρι ή άλογο) πήγαιναν από νωρίς τα σακιά για να πάρουν σειρά. Τα άφηναν στα πέτρινα πεζούλια του μύλου. Οι μυλωνάδες τηρούσαν τη σειρά με ευλάβεια, λέγοντας : «Σαν είσαι και παπάς, με την αράδα σου θα πας». Μερικοί είχαν και Βιβλίο αλεσμάτων, όπου έγραφαν, για να τηρούν τη σειρά.

Ψυχή του μύλου ήταν ο μυλωνάς. Ήταν άνθρωποι υπομονετικοί, καλοσυνάτοι, ακούραστοι, αεικίνητοι, έτρεχαν πότε να προσέξουν το νερό στο νεροσυρμή και στη δέση, πότε στα μαντάνια και πότε στις νεροτριβές. Ήταν άνθρωποι γελαστοί και χαρούμενοι, πάντα μ' έναν καλό λόγο στο στόμα. Οι κυνηγημένοι για διάφορους λόγους έβρισκαν καταφύγιο στους μύλους. Εκεί ένιωθαν ζεστασιά και άκουγαν έναν καλό λόγο. Ζεσταίνονταν, έπαιρναν και σταχτοκουλούρες και έφευγαν. Πολλές φορές τους μυλωνάδες εκβίαζαν περαστικοί, κυνηγοί και τσοπάνηδες. Όμως όλα τα προσπερνούσαν με πονηριά και καπατσοσύνη. Επειδή, συνήθως, στους μύλους πήγαιναν γυναίκες, οι μυλωνάδες απέκτησαν τη φήμη του γυναικά, του μουρντάρη (σε κάποιες περιπτώσεις ήταν αλήθεια).

Άνθρωποι ξεχωριστοί οι μυλωνάδες, αλλά και κατηγορημένοι, γιατί η δουλειά τους σε σύγκριση με άλλες δουλειές θεωρείτο κατώτερη. Από κει έμεινε και η φράση: «Βάζει κι η μυλωνού τον άντρα της με τους πραματευτάδες». Και επίσης για να δείξουν τη δειλία του μυλωνά, έμεινε η έκφραση: «Αυτός έχει θεωρία επισκόπου και καρδιά μυλωνά». Και τι δεν έχει λεχθεί για τους μυλωνάδες, όπως "από μυλωνάς, δεσπότης"!

Παπαγιάννης Παναγιώτης (1872-1952)
Pan. Papayannis

Περιμένοντας υπομονετικά να έρθει η σειρά και να γίνει το άλεσμα, κυριαρχούσαν τα χωρατά και τα κουτσομπολιά. Μάλιστα έμεινε η φράση "Αυτά τα λένε στο μύλο". Ο πολύπειρος μυλωνάς έλεγε ιστορίες, παραμύθια, ήξερε γιατροσόφια για ζώα κι ανθρώπους και άρεσε στη συντροφιά. Έπιαναν και τραγούδια για να περάσει ευχάριστα η ώρα. Υπήρχαν βέβαια και αρκετές φορές που ο μυλωνάς ήταν μονάχος του, στις ατέλειωτες ώρες του χειμώνα.

Αγρότες και οι μυλωνάδες είχαν πολλά να πουν, για τις αγροτικές εργασίες, ώσπου αποκαμωμένοι όλοι τους, με τη σειρά κοιμόντουσαν, πάνω από τα γεμάτα σακιά "τον έπαιρναν στα κλεφτά". Ξυπνούσαν με το «σταμάτημα του μύλου» ή όταν άκουγαν τον ιδιότυπο θόρυβο της μυλόπετρας που γύριζε γρήγορα σημάδι ότι τέλειωσε το άλεσμα στο κοφίνι. Για το μυλωνά συνήθιζαν να λένε:

"Κοιμάται όταν αλέθει ο μύλος και ξυπνάει όταν σταματήσει".

Η δουλειά του μυλωνά δεν ήταν καθόλου εύκολη. Συχνά, με τις κακοκαιρίες έπρεπε να φροντίζει και να διορθώνει τη νεροδεσιά, που χάλαγε από τις κατεβασιές του νερού. Επίσης το αυλάκι του νερού έπρεπε να το ελέγχει, ώστε να μην ξεχειλίζει το χειμώνα και το καλοκαίρι να μην χάνεται καθόλου νερό. Όπως έλεγαν "το μάζευε με τη γλώσσα", για να μην σταματήσει τη λειτουργία του ο μύλος. Η ταλαιπωρία του αυτή παρέμεινε στη φράση :

"καθένας με τον πόνο του κι ο μυλωνάς τ' αυλάκι του".

Επίσης δύσκολη στιγμή για το μυλωνά ήταν το ξάιασμα, δηλ. το αλεστικό δικαίωμα (ο κόπος του μυλωνά) για τη δουλειά του, που το έλεγαν "ξάι". Τα χρήματα ήταν τότε δυσεύρετα και η πληρωμή του μυλωνά γινόταν σε είδος, δηλ. παρακρατούσε ένα μέρος από το αλεύρι[7] (μερικές φορές από το σιτάρι ή καλαμπόκι). Αυτό γινόταν στο τέλος του αλέσματος. Μόνο στα αλέσματα του γάμου ο μυλωνάς δεν έπαιρνε ξάι, για να προκόψουν τα νιόγαμπρα.

Για το ξάι, υπήρχαν δύο τενεκεδένια κουτιά διαφορετικών μεγεθών για κάθε περίσταση. Για τα μικρά φορτώματα (τα γομαρίσια) που ζύγιζαν 60-65 οκάδες το ξάι γινόταν με το μικρό κουτί, ενώ για τα μεγαλύτερα φορτώματα (τα μουλαρίσια) που ζύγιζαν 80-85 οκάδες, το ξάι γινόταν με το μεγάλο κουτί. Υπήρχαν και "αβαρίες" (δηλ. έπαιρναν λιγότερο από το κανονικό ξάι) σε φτωχούς, παπάδες και δασκάλους. Όλοι αντιμετώπιζαν με καχυποψία

7 Σε ποσοστό ήταν 5 % από το βάρος του αλέσματος.

το ξάιασμα του μυλωνά, επειδή αρκετοί έκλεβαν στην ποσότητα. Η γνωστή έκφραση προς το μυλωνά Γιάννο π.χ. ήταν: "του βαρια-ξάισες Γιάννο μ'" και άλλα παρόμοια.

Στη Φθιώτιδα, κάποιοι μύλοι ή μυλωνάδες, που το παράκαναν στο ξάι, έμειναν στην προφορική παράδοση. Ως παράδειγμα η έκφραση:

"Τρία κακά μάστιζαν τη Δυτική Φθιώτιδα,

Σούλας – Θανέλλας και τ' Πανέτσου ο μύλος[8]".

Σε βακούφικης ιδιοκτησίας μύλο στην Πάππα (ή Μεσοχώρι) Μακρακώμης, που δούλεψε μέχρι το 1940, για άλεσμα 5 οκάδων, ο μυλωνάς έπαιρνε ξάι 2 οκάδες!

Οι μυλωνάδες δεν ήταν μόνο εργάτες, αλλά και κατασκευαστές. Κάποιοι μύλοι χτίστηκαν από τους ίδιους (κάποιοι άλλοι έγιναν από ηπειρώτες συνήθως μαστόρους). Έπρεπε να επισκευάζει κάθε τι στο μύλο, με εργαλεία που είχε για το σκοπό αυτό. Ο ίδιος έπρεπε να χαράζει κατά διαστήματα και τη μυλόπετρα, με ειδικά σφυριά και κοπίδια.

6. Μυλωθροί περιοχής Λαμίας

Είχαν ιδιόκτητους ή ενοικιασμένους υδρόμυλους (νερόμυλους) για άλεσμα κυρίως των δημητριακών (σιτάρι, καλαμπόκι, κ.ά.). Με εξαίρεση τον Ανάργ. Ταρσαναλή, που ήταν πρόσφυγας (από το Μ. Ταρσανέ) όλοι δηλώθηκαν ως Λαμιώτες. Τα στοιχεία προήλθαν από τα Βιβλία Αποβιώσεων των Ι. Ν. της Λαμίας και από τα χειρόγραφα Βιβλία ληξιαρχικών πράξεων (1860, 1863) του Δήμου Λαμιέων. Ακολουθούν τα στοιχεία :

α/α	Ονοματεπώνυμο	έτη	ηλικία
1.	Λεβαντής Κωνσταντ. (Θ)	1838-1913	75
2.	Ταρσαναλής Ανάργυρ. Στ. (Θ)	1876-1941	65
3.	Παπαγιάννης Παναγιώτης (Ε)	1875-1953	78
4.	Ευθύμιος Ντζίβας (Ν)	1868-1913	45
5.	Πασχάλης Μάρκου (Ν)	1849-1914	65
6.	Χαράλαμπος Καλτάς (Ν)	1852-1917	65
7.	Χασιώτης Δημήτριος	1833-1863	30
8.	Ζήσης Γεώργιος	1838-1860	22

Σημείωση Η ενορία όπου διέμεναν γράφεται ως εξής (Θ) των Αγίων Θεοδώρων, (Ε) της Ευαγγελίστριας και (Ν) του Αγίου Νικολάου.

8 Μυλωνάδες ήταν ο Δημ. Πανέτσος και μετά ο Φώτ. Υφαντής.

7. Στοιχεία υδρομύλων της Φθιώτιδας

Η καταγραφή των υδρομύλων[9] άλεσης για δημητριακά, απέδωσε τον εκπληκτικό αριθμό των 322! Από κάποιες κοινότητες της περιοχής Λοκρίδας και Δομοκού δεν υπήρξαν στοιχεία. Αυτό βεβαίως δεν μειώνει την αξία της προσπάθειας.

Η γεωγραφική περιοχή Υπάτης (στην Τουρκοκρατία λεγόταν Πατρατζίκι), στην πλαγιά του όρους Οίτη μέχρι τον Τυμφρηστό, διέθετε πολλά νερά από χειμάρρους, με αποτέλεσμα σχεδόν όλα τα χωριά της περιοχής, όπως και το Πατρατζίκι να έχουν νερόμυλους. Η οθωμανική καταγραφή[10] της περιόδου 1514-1550 απέδωσε το σημαντικό αριθμό 131 νερόμυλων! Μάλιστα σ' ένα φορολογικό κατάστιχο καταγράφηκε και το όνομα ενός διαχειριστή υδρομύλου. Λεγόταν Ουμούρ (Umūr).

Τους περισσότερους κατέγραψε η Λαμία[11] (19). Χωριά και παραποτάμιες θέσεις που βρίσκονταν στην πλαγιά και τους πρόποδες των ορέων Οίτης και Όθρυος ακολούθησαν σε αριθμό μύλων, όπως : Σέλιανη (Μάρμαρα) με 8, Παλαιοβράχα και Σπαρτιά με 7, Πουγκάκια με 6, Κανάλια, Κυριακοχώρι, Νεοχώρι Υπάτης και Υπάτη με 5, κ.ο.κ. Αναλυτικά στοιχεία δίνονται στον επόμενο πίνακα:

9 Σύμφωνα με την απογραφή του 1540, στα χρόνια του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς (1494-1566), στον καζά (όπως λέμε νομό) Πατρατζικίου (της Υπάτης), σε 104 χωριά που περιλάμβανε και 1 πόλη (Πατρατζίκι) υπήρχαν 131 μύλοι ! Τα στοιχεία προήλθαν από τα Οθωμανικά Αρχεία της περιόδου 1514-1550, από τα Οθωμανικά Αρχεία για το Εγιαλέτι της Ρούμελης.

10 Κωνσταντίνου Μπαλωμένου "Το Πατρατζίκι (Υπάτη), έναν αιώνα μετά την Άλωση της Πόλης", στο www.amfictyon.blogspot.gr και στην εφ. ΛΑΜΙΑΚΟΣ ΤΥΠΟΣ, φ. 22339, σ. 9, 19-20 Ιουν. 2021, Λαμία.

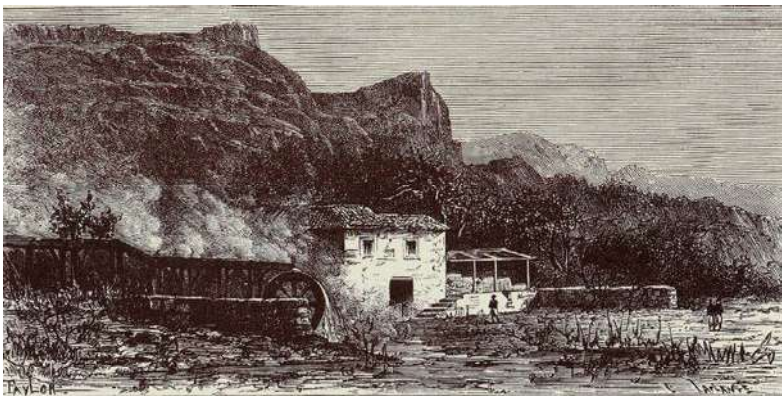
11 Αναφέρονται από περιηγητές (α) τον Κάρολο Γουστάβο Φίντλερ, που πέρασε το 1836 από τη Λαμία και ανέφερε ότι "Από αυτή την πλευρά του δρόμου βλέπει κανείς μόνο το κάστρο του Ζητουνίου και μπροστά του πέντε μικρούς νερόμυλους, τον ένα κάτω από τον άλλο και από ψηλά προς τα κάτω ερχόμενο ρυάκι με νερό ...", (β) τον Ουίλιαμ Ληκ, που πέρασε το 1805 από τη Λαμία, ότι " Στην απέναντι πλευρά της πόλεως ένα μικρό γοργό ποταμάκι κινεί 14 νερόμυλους, που βρίσκονται ο ένας πιο πάνω από τον άλλο στην πλαγιά του λόφου".

Τοποθεσίες μύλων (πόλη - χωριό - οικισμός)	Αριθμός μύλων	
	Οικισμού	Σύνολο
Λαμία[12]	19	19
Σέλιανη (Μάρμαρα)	8	8
Παλαιοβράχα, Σπαρτιά[13]	7	14
Πουγκάκια	6	6
Κανάλια, Κυριακοχώρι, Νεοχώρι Υπάτης, Υπάτη	5	20
Γαρδίκι Ομιλαίων, Κλωνί, Κολοκυθιά, Λευκάδα, Μεσοποταμία (Χαλίλη), Μύλοι Πελασγίας, Νεοχώρι Τυμφρηστού, Νεράιδα, Νικολίτσι, Παλαιοκερασιά, Παλαιοχώρι Ομιλαίων, Πελασγία, Περιστέρι Υπάτης, Ρεγγίνι	4	64
Άγιος Γεώργιος Τυμφρ., Ανατολή, Αργύρια, Αρχάνι, Ασβέστης, Αταλάντη, Βίτωλη, Γιαννιτσού Παλαιά, Γοργοπόταμος, Δίκαστρο, Δίλοφο (Μπρούφλιανη), Θερμοπύλες, Καμένα Βούρλα, Καστανιά Υπάτης, Κόμνινα, Λάρυμνα, Μακρακώμη, Μαυρίλο, Μεξιάτες, Παλαιόκαστρο, Παλαμά Δομοκού, Παύλιανη, Περιβόλι (Μούστροβο), Πίτσι, Πιτσιωτά, Πύργος Υπάτης, Σπερχειάδα (Αγά), Στυλίδα[14], Τσούκα, Φτέρη	3	90
Αγία Τριάδα Λοκρίδας, Άγιος Σώστης, Αλπόσπιτα, Γιαννιτσού Νέα, Γραμμένη, Δάφνη, Δίβρη, Καινούργιο Λοκρ., Καλαπόδι Λοκρίδας, Καλλίδρομο, Κάτω Τιθορέα, Κουμαρίτσι, Λιανοκλάδι, Λιτόσελο, Λογγίτσι, Μαντασιά, Ξυλικοί Λοκρίδας, Πάππα, Πλάτανος (Στάγια), Ροβολιάρι, Φιλιαδώνα (Χιλιαδού), Φραντζή	2	44
Αγ. Παρασκευή Μεγ. Βρ., Άγιος Γεώργιος Δομοκού, Άγιος Κωνσταντίνος, Αμούρι, Άνυδρο (Νίκοβα), Αργυροχώρι Υπάτης, Αυλάκι, Αχινός, Αχλάδι, Βασιλικά, Γουλέμι Λοκρίδας, Δαμάστα, Δερβέν Καρυά, Δρυμαία (Γλούνιστα), Δυο Βουνά, Ελευθεροχώρι, Ζέλι Λοκρίδας, Ζηλευτό (Ζέλι), Ηράκλεια, Θαυμακός Δομ., Καλλιθέα, Καμπιά, Καπνοχώρι, Καραβόμυλος, Καριές Δομοκού, Καστρί, Κάψη, Κόμμα, Κομποτάδες[15], Κορομηλιά Δομοκού, Κυρτώνη Λοκρίδας, Λιάσκοβο (Μεσοχώρι), Λυγαριά, Λυχνός, Μακρολίβαδο, Μερκάδα, Μόδι Λοκρίδας, Μοσχοχώρι, Νέα Μάκριση Δομοκού, Νέο Μοναστήρι, Οίτη (Γαρδικάκι), Ομβριακή, Πανέτσου, Περίβλεπτο, Πλατύστομο, Πουρνάρι Δομοκού, Πτελέα (Σκόρλια), Ροδωνιά (Λάλα), Σταυρός, Στύρφακα, Συκά, Τραγάνα, Τρίλοφο (Κούρνοβο), Τυμφρηστός (Πέρα Κάψη), Ψωρονέρια, Κωσταλέξι, Τσερνοβίτι	1	57
ΣΥΝΟΛΟ		322

Για το μύλο των Θερμοπυλών έχουμε την καταγραφή του ξένου περιηγητή Belle. Ήρθε στην Ελλάδα στα έτη 1861, 1868 και 1874 και περιέγραψε ένα μύλο στις Θερμοπύλες ως εξής (περίπου):

«... ένας μύλος που τροφοδοτείται από τις θερμές πηγές, χάνεται, όπως η καλύβα μιας μάγισσας, μέσα στα σύννεφα των ατμών, που σκορπούν μια αηδιαστική μυρωδιά θειαφιού»

Η περιγραφή αυτή έγινε ένα θαυμάσιο χαρακτικό από τον Taylor (8Χ16).

Υδρόμυλος Θερμοπυλών (Έργο του Taylor, σε περιγραφή του Belle, 1861-1874)
The Thermopylae water mill by Taylor as described by Belle, 1861-1874

Ο υδρόμυλος στην περιοχή Ψωρονέρια κατέπεσε εδώ και χρόνια, αλλά το κτιστό κανάλι του είναι εντυπωσιακό. Λειτούργησε από τα χρόνια της τουρκοκρατίας, με

12 Ο πρώτος υδρόμυλος στη νότια πλευρά της πλατείας Αγίου Λουκά ήταν του Κατσίμπρα (μέχρι τις πρώτες 10ετίες του 20ού αι.). Ακολουθούσαν στην πλαγιά κι άλλοι υδρόμυλοι σε διαδοχική λειτουργία, μέχρι κάτω στην περιοχή Αραπόρεμα.
13 Στην είσοδο του χωριού, δεξιά, υπήρχε παλιότερα ανεμόμυλος!
14 Ένας μύλος (του Αθαν. Κουτσίκου) αρχικά λειτούργησε με νερό, αλλά στη συνέχεια μετατράπηκε σε ατμόμυλο!
15 Ένας υδρόμυλος στις Κομποτάδες δωρίθηκε στο Ορφανοτροφείο Θηλέων Λαμίας.

το ιαματικό νερό των πηγών, τα δε άλατα του νερού διατήρησαν τόσα χρόνια το κανάλι μέχρι τις μέρες μας.

Το χτιστό κανάλι μεταφοράς νερού (Δαμάστας Φθιώτιδας).
The aqueduct in Damasta Fthiotis area

8. Βακούφικοι υδρόμυλοι στη Φθιώτιδα

Η λέξη **βακούφι**, προήλθε από την αραβική γλώσσα **waqf-** και την τουρκική **vakif-**, και σημαίνει ακίνητο (π.χ. κτήμα ή κτίσμα) που έχει δοθεί / αφιερωθεί από τον ιδιοκτήτη του σε έναν ιερό (π.χ. ναό ή μοναστήρι), φιλανθρωπικό ή κοινωνικό (π.χ. ορφανοτροφείο) σκοπό. Στην προκείμενη περίπτωση, έχουμε υδρομύλους που δωρίθηκαν σε ναούς ή μονές. Επίσης έχουμε μύλους που ίδρυσαν κάποιες μονές για να παράγουν άλευρα καλύπτοντας τις ανάγκες τους. Η καταγραφή απέδωσε το σημαντικό αριθμό των 36 βακούφικων μύλων!

Αυτοί βρίσκονταν σε σημεία-τόπους, κοντά στα επόμενα χωριά:

1. Αργύρια.
2. Ασβέστης, στη θέση “Γεφύρι”.
3. Βίτωλη (υπήρχαν 2 μύλοι).
4. Γραμμένη (ανήκε στον Ι.Ν. της Αγ. Παρασκευής).
5. Παλαιά Γιαννιτσού.
6. Νέα Γιαννιτσού (του Ι.Ν. Αγίου Ιωάννου Θεολόγου).
7. Στη θέση Βρύσες της Ι. Μονής Δαμάστας.
8. Δίβρη, ο μύλος του “Πελεκάνου” (ανήκε στην Ι. Μονή Αντίνιτσας, αλλά πουλήθηκε).
9. Δίκαστρο, στη θέση “Τζιμ Βρύση”.
10. Δίλοφο ή Μπρούφλιανη (αλλά ανήκε σε Ναό του χωριού Καλλιθέα).
11. Κυριακοχώρι.
12. Λιτόσελο, στη θέση “Ρέμα”.
13. Λυχνός (ανήκε στην Ι. Μονή Αγάθωνα).
14. Λογγίτσι , στη θέση “Παλιούρι”.
15. Μαυρίλο, στη θέση “Ισιώματα” (του Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου).
16. Μοσχοχώρι, η Κοινότητα παραχώρησε το μύλο στην εκκλησία, που το 1922 τον επισκεύασε και λειτούργησε μέχρι το 1982.
17. Νεοχώρι Τυμφρηστού.
18. Νεράιδα Στυλίδας.
19. Νικολίτσι, στη θέση “Φροξυλιά”.
20. Παλαιοβράχα (υπήρχαν 2).
21. Παλαιοχώρι Ομιλαίων (ανήκε στην Ι. Μονή Προφήτη Ηλία).
22. Παλαμά Δομοκού (υπήραν 2 μύλοι, που ανήκαν στην Ι. Μονή Αντίνιτσας)
23. Περίβλεπτο, στη θέση “Ρεντινιώτικα” ή “Λογγιές”.
24. Πίτσι, στο Καναλιόρεμα.
25. Πιτσιωτά, στη θέση “Ανάβρα”.
26. Πλατύστομο.
27. Πάππα ή Μεσοχώρι (υπήρχαν 2 μύλοι).
28. Ρεγκίνι, στη θέση “Μύλος αλλαγής”.
29. Ροβολιάρι, στη θέση “Σέλινα”.
30. Σπαρτιά (ανήκε στην Ι. Μονή Αγίας Παρασκευής).
31. Τρίλοφο ή Κούρνοβο, στη θέση “Φτέρες” ή “Κασιδιάρης”.
32. Τσούκα, στη θέση “Ασμάν” (ανήκε στον Άγιο Γεώργιο Ροβολιαρίου).
33. Φτέρη, στη θέση “Κάτω Μαυρορράχη”.

9. Η παραγωγή των υδρομύλων της Φθιώτιδας

Η παραγωγή μπορεί να κατανεμηθεί σε χαμηλή, σε μέση και σε μεγάλη, ανάλογα με την “κρέμαση”, δηλ. με την παροχή νερού και με το ύψος της υδατόπτωσης.

Η συνηθισμένη παραγωγή ήταν 40-60 κιλά/ώρα, ή 60-80 κιλά/ώρα. Στη μεγάλη “κρέμαση” έφτανε τις 100 οκάδες/ώρα ή 128 κιλά/ώρα (όπως π.χ. στο μύλο του Ρούσκα στην Υπάτη).

Θυμίζουμε ότι αρκετοί υδρόμυλοι δούλευαν ένα 6μηνο (χειμώνα-άνοιξη, που υπήρχαν πολλά νερά), ενώ άλλοι ακόμα λιγότερους μήνες.

10. Εγκατεστημένη ισχύς και ισοδύναμη ενέργεια από την υδροκίνηση των μύλων (προσεγγιστικοί υπολογισμοί)

Για τη Φθιώτιδα έχουμε καταγράψει πλέον των 300 υδρομύλων, που λειτουργούσαν από μερικούς μήνες (3-6) ή όλο το χρόνο, η δε παραγωγή τους όπως προαναφέρθηκε διέφερε ανάλογα με την “κρέμαση”. Ας κάνουμε κάποιες παραδοχές (κατά μέσο όρο):

- Παραγωγή αλέσματος: 50 Kg/h (κιλά/ώρα)
- Λειτουργία του υδρομύλου: 6 μήνες
- Ωράριο λειτουργίας: 8 ώρες/ημέρα

Έχει υπολογιστεί ότι η παραγωγή ενός αλεστικού νερόμυλου, ισοδυναμούσε με την αντίστοιχη 15 περίπου ανθρώπων (παλαιότερα δούλων). Αν δε, λάβουμε υπόψη

ότι η ισχύς ενός ανθρώπου σε κανονική εργασία είναι 0,1 ίπποι (HP), τότε η ισχύς του μύλου είναι 1,5 HP. Για 300 περίπου υδρομύλους στη Φθιώτιδα, είχαμε λοιπόν εγκατεστημένη ισχύ 450 ίππων (HP)! Από τη Φυσική ξέρουμε ότι 1 αγγλικός ίππος (HP) ισοδυναμεί με 746 W (βατ). Τότε οι 450 HP ισοδυναμούν με 450X746 = 335.700 W ή με ισχύ **335,7 KW** (κιλοβάτ).

Η Φθιώτιδα από το 19ο αι. μέχρι τα προπολεμικά χρόνια, είχε επαρκή εγκατεστημένη ισχύ.

Για να υπολογίσουμε την ισοδύναμη ενέργεια, πρέπει να ξέρουμε πόσο χρόνο δούλευε ο υδρόμυλος. Η ισχύς ενός μύλου 1,5 HP ισοδυναμεί[16] με 1,5 X 746 = 1119 = 1,119 KW. Για ευκολία στρογγυλοποιήσαμε την ισχύ ενός μύλου σε 1 KW.

Για 8 ώρες/ημέρα έχουμε ισοδύναμη ενέργεια κάθε μύλου: 1 KW X 8 h = 8 KWh/ημέρα (κιλοβατώρες/την ημέρα). Αν δε, κατά μέσο όρο, κάθε μύλος δούλευε 6 μήνες (αντί για 1 χρόνο), δηλ. για 6 μήνες X 30 ημέρες = 180 ημέρες, τότε η ισοδύναμη ενέργεια κάθε μύλου είναι: 8 X 180 = 1.440 KWh (κιλοβατώρες).

Για 300 περίπου υδρομύλους της Φθιώτιδας, η **ετήσια ισοδύναμη ενέργεια** θα ήταν: 1.440 X 300 = 432.000[17] KWh (κιλοβατώρες) ή 432 MWh (μεγαβατώρες)!

Όσο για την ετήσια παραγωγή αλέσματος **κάθε μύλου** (με τις παραπάνω παραδοχές) θα είναι: 50 Kg/h X 8 X 180 ημέρες = 72.000 Kg ή 72 τόνοι.

Για 300 υδρομύλους η **ετήσια παραγωγή** στη Φθιώτιδα θα ήταν: 72 X 300 = 21.600 τόνοι!

11. Χωριά χωρίς υδρόμυλο

Από το σύνολο των καταγραφών προέκυψαν και κάποια χωριά/τόποι που δεν ήταν δυνατή η λειτουργία υδρομύλων. Αυτά ήταν:

Αμαλώτα, Αγία Μαρίνα Στυλίδας, Ανθήλη, Βαθύκοιλο, Βαρδάτες, Γλύφα, Δέλφινο, Καλαμάκι, Κουτσούφλιανη, Καρυά, Λαδικού, Λουτρά Υπάτης, Μάκρη, Μπράλος, Νέο Κρίκελλο, Νεοχωράκι, Παλιούρι, Ράχες, Ροδίτσα.

12. Στατιστικά υδρομύλων της Φθιώτιδας

Μετά την Τουρκοκρατία και την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους καταγράφηκαν 6.000 περίπου νερόμυλοι, εκ των οποίων οι περισσότεροι ήταν τουρκικοί. Το ελληνικό δημόσιο απέκτησε την ιδιοκτησία τους και τους ενοικίαζε σε ιδιώτες.

ίδρυση - έναρξη	
περίοδος	αριθ.
προ του 1821	12
1850-80	9
1880-90	4
αρχές 20ού αι.	1
1910-20	1
1920-30	3
1930-40	7
1940-44	3
1950	1
δ. α.	

Με την είσοδο του 20ού αι. και τη χρήση πετρελαιομηχανών, αλλά κυρίως με την ηλεκτροκίνηση των μύλων στις πόλεις, κωμοπόλεις και σε ελάχιστα χωριά, άρχισε η εγκατάλειψη των υδρομύλων. Την περίοδο του Εμφυλίου, με την υποχρεωτική μετακίνηση του πληθυσμού των ορεινών περιοχών, σταμάτησαν τη λειτουργία τους αρκετοί υδρόμυλοι.

Οι περισσότεροι υδρόμυλοι στη χώρα μας εγκαταλείφθηκαν από τη δεκαετία του 1950, όταν άρχισε να διαλύεται ο κοινωνικός και οικονομικός ιστός της ελληνικής περιφέρειας. Η αστυφιλία, ο εξηλεκτρισμός της υπαίθρου και η εκτεταμένη μηχανοποίηση έφεραν την εγκατάλειψη της υπαίθρου, τη μείωση έως την εξαφάνιση των παραδοσιακών καλλιεργειών στα ημιορεινά εδάφη της χώρας, με τελικό αποτέλεσμα και το τέλος των υδρομύλων.

Το έτος 1998 λειτουργούσαν ακόμη 6 υδρόμυλοι στη Φθιώτιδα.

16 Θυμίζουμε ότι 1 αγγλικός ίππος (HP) ισοδυναμεί με 746 W (βατ) ή με 0,746 KW (κιλοβάτ).
17 Με την τρέχουσα τιμή χρέωσης της ΔΕΗ, που είναι 0,129 €/KWh, το ετήσιο όφελος που θα προέκυπτε για τις 432.000 KWh είναι: 55.728 €.

παύση λειτουργίας		
περίοδος	αριθ.	
αρχές 20ού αι.	3	28
1920-30	15	
1930-38	10	
1940-43	17	17
1944-45	13	13
1946-47	28	36
1948-49	8	
1950	15	15
1951-60	27	
1961-70	19	
1971-80	14	
1981-90	5	
μετά το 1990	1	
δ. α.	137	
ΣΥΝΟΛΟ	**312**	

13. Μαντάνια, ντριστήλες στη Φθιώτιδα

Είναι κατασκευές, που χρησιμοποιούσαν την υδραυλική ενέργεια για τον καθαρισμό των ρούχων. Στον Ελλαδικό χώρο πρωτοεμφανίστηκαν από τα μέσα του 19ου αιώνα και πλέον. Διακρίνονται σε δριστέλες (ή ντριστέλες) και σε μαντάνια.

Διπλή δριστίλα σε λειτουργία
Double water tub operating

Οι **ντριστέλες**[18] ή **δριστέλες** στηρίζονται στην ταχύτητα πτώσης του νερού, από κατερχόμενο σωλήνα, σε ημικυκλική στέρνα, όπου το νερό δημιουργεί στροβίλους που συμπαρασύρουν τα ρούχα από κάτω προς τα πάνω και η τριβή που δημιουργούν με το νερό δίνει στα υφαντά και χοντρά ρούχα άλλη υφή και όψη. Τα κενά της ύφανσης κλείνουν. Η δράση του νερού τα κάνει να «αναμαλλιάζουν», να χνουδιάζουν και να γίνονται αφράτα.

Η αποτελεσματικότητα της νεροτριβής στηρίζεται στην ορμή του νερού, ενώ για πρακτικούς λόγους απαγορεύεται το απορρυπαντικό. Ο όγκος και η ταχύτητα ροής του νερού προφανώς καθιστούν αδύνατη τη δράση του απορρυπαντικού στα ρούχα.

Στα χρόνια εκείνα που όλες οι νοικοκυρές στα χωριά ύφαιναν στον αργαλειό, οι νεροτριβές συνδέονταν στενά με την καθημερινή ζωή και έβαζαν τα ρούχα στο νερό για να ανοίξει το μαλλί (φτιάξιμο των ρούχων), για να πλύνουν τα μάλλινα σκεπάσματα, τα στρωσίδια, τις κουβέρτες και τα ρούχα του αργαλειού και να τους δώσουν ωραία εμφάνιση στα προικιά της νύφης.

Το πλύσιμο των ρούχων γινόταν σε όλη την διάρκεια του χρόνου αλλά κυρίως μετά το Πάσχα που οι νοικοκυρές ξέστρωναν τα σπίτια τους και έβαζαν τα χειμωνιάτικα στην άκρη. Συνηθισμένο θέαμα στη νεροτριβή ήταν τα απλωμένα ρούχα για να στεγνώσουν στο φως και τον αέρα.

Οι δριστέλες στα παλιότερα χρόνια ήταν απαραίτητες στους κατοίκους των χωριών και συνήθως ήταν ιδιωτικές επιχειρήσεις. Παράλληλα οι δριστέλες έπαιζαν και σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή των χωριών (εκτός από την πρακτική τους χρήση), αφού αποτελούσαν και χώρο συνάντησης των γυναικών.

Τα τελευταία χρόνια ακούστηκε ο όρος «**βιολογικά πλυντήρια**» και όσες δριστέλες έχουν απομείνει μπορούν να ενταχθούν σε ευρωπαϊκά προγράμματα, με σκοπό τη συντήρησή τους, τη λειτουργία και διατήρηση στο χρόνο.

Συνήθως δίπλα από τη δριστέλα υπήρχε και ένα μαντάνι. Φυσικά και αυτή η κατασκευή χρησιμοποιούσε τη δύναμη του νερού, ως κινητήρια ενέργεια. Τα μαντάνια - κατά κανόνα - αποτελούσαν τμήμα υδροκίνητων συγκροτημάτων στα οποία περιλαμβάνονταν νεροτριβές και αλευρόμυλοι με τον ίδιο χειριστή-μυλωνά.

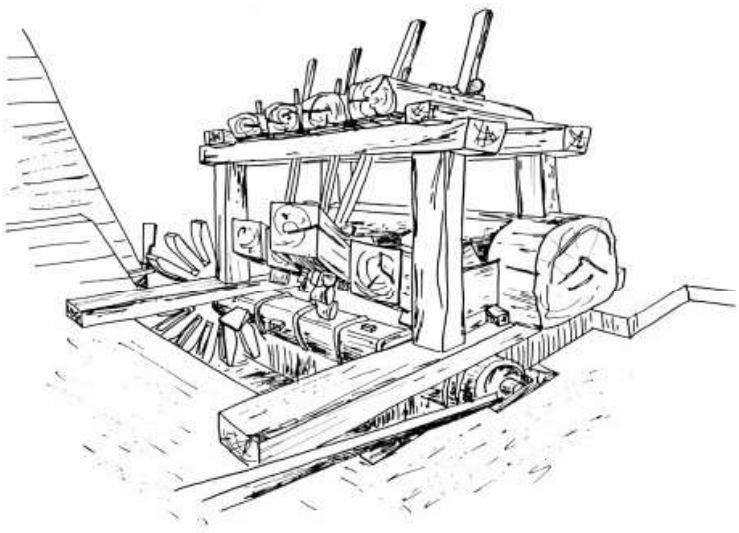
Το **μαντάνι**[19] ή **μπαντάνι**, χρησίμευε για την κατεργασία των μάλλινων υφασμάτων με κτυπήματα. Ήταν μηχανική κατασκευή εξ ολοκλήρου ξύλινη, τοποθετημένη σε φυσική πλαγιά για να διευκολύνεται η κατασκευή της κρέμασης. Αποτελείτο από έναν σκελετό, με συνήθως τέσσερα κοπάνια που κρέμονταν από το επάνω μέρος. Αυτά, με παλινδρομική κίνηση, κτυπούσαν τα μουσκεμένα υφάσματα σε ένα ξύλινο[20] κοίλωμα (το έλεγαν κορίτα), ή (πιο σπάνια) σε μαρμάρινη γούρνα.

Έξω από την κυρίως κατασκευή και στο κατώτερο σημείο της βρισκόταν η μικρή όρθια φτερωτή, που γύριζε τον οριζόντιο εκκεντροφόρο άξονα, απ' τον οποίο προ-

18 Λέξη αρωμουνική dristeala.

19 Στη Γαλλία, αυτά λειτουργούσαν ήδη από τον 11ο αιώνα
20 Σκαλισμένο σε έναν χοντρό, οριζόντιο κορμό δέντρου

εξείχαν σφήνες (έκκεντρα). Με την περιστροφή, τα έκκεντρα σκάλωναν σε αντίστοιχες προεξοχές που κρέμονταν από τα κοπάνια και τα απομάκρυναν από την κατακόρυφη θέση τους. Όταν οι σφήνες του άξονα τα άφηναν ελεύθερα, επέστρεφαν με ορμή, και ακολουθούσε η κρούση τους (το κτύπημα).

Ο ξύλινος μηχανισμός στο μαντάνι
Wooden water fulling mill mechanism

Στη Φθιώτιδα καταγράφηκαν 24 δριστέλες και 26 μαντάνια. Τις περισσότερες δριστέλες είχαν το Μαυρίλο, η Βίτωλη και τα Πουγκάκια. Καταγράφηκε στην Παύλιανη προεπαναστατική δριστέλα[21] του Αχμέτ εφέντη. Τα περισσότερα μαντάνια λειτούργησαν στα Αλπόσπιτα, στον Πύργο Υπάτης, στο Μαυρίλο και στα Πουγκάκια. Παρατίθεται σχετικός πίνακας.

Πίνακας νεροτριβών της Φθιώτιδας

α/α	Πόλη/χωριό	δριστ.	μαντ.
1.	Άνυδρο (Νίκοβα)	1	1
2.	Αχινός	1	-
3.	Ασβέστης	-	1
4.	Αλπόσπιτα	-	4
5.	Βίτωλη	2	1
6.	Γιαννιτσού Παλαιά	-	1
7.	Γοργοπόταμος	-	1
8.	Δίβρη	1	1
9.	Δίκαστρο	1	1
10.	Κανάλια	1	1
11.	Λογγίτσι	1	-
12.	Μαυρίλο	3	2
13.	Μεξιάτες	1	-
14.	Μύλοι Πελασγίας	-	1
15.	Παλαιοκερασιά	1	1
16.	Παύλιανη	1	-
17.	Περιβόλι (Μούστροβο)	1	1
18.	Πιτσιωτά	1	1
19.	Πλάτανος (Στάγια)	1	-
20.	Πουγκάκια	2	2
21.	Πύργος Υπάτης	1	3
22.	Σπαρτιά	1	1
23.	Σπερχειάδα (Αγά)	1	1
24.	Φραντζή	1	-
25.	Φτέρη	1	1
	ΣΥΝΟΛΑ	**24**	**26**

14. Νεροπρίονα στη Φθιώτιδα (Κατασκευή, λειτουργία και καταγραφή)

Τα **νεροπρίονα** ήταν μια αυτοσχέδια, κάπως πρωτόγονη και απλή σχετικά εγκατάσταση, με άλλα λόγια ένα πριονιστήριο, που χρησίμευε για την παραγωγή της εγχώριας, κυρίως οικοδομικής, πριστής (πριονισμένης) ξυλείας από κορμούς δέντρων. Η θέση του νεροπρίονου δεν ήταν μόνιμη και μπορούσε να αποσυναρμολογηθεί για να μεταφερθεί σε άλλη θέση (στο ύπαιθρο), ώστε να είναι πιο κοντά στην περιοχή υλοτόμησης των δένδρων του δάσους.

Τα πλεονεκτήματά του ήταν κυρίως δύο: (i) ήταν κοντά στην πρώτη ύλη (τους κομμένους κορμούς δένδρων) ώστε να μην χρειάζονται μεταφορά και (ii) χρησιμοποιούσε την ενέργεια του νερού (υδροκίνηση), που ήταν δωρεάν. Λειτουργούσε κυρίως το χειμώνα που υπήρχαν πολλά τρεχούμενα νερά.

21 Ιωάν. Ε. Μακρή : "Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των χωριών της επαρχίας Ζητουνίου", περ. ΦΘΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 1998, σελ. 28-29, Λαμία

Ο ιδιοκτήτης ή ο ενοικιαστής του δάσους, το πρώτο πράγμα που έπρεπε να κάνει ήταν να εγκαταστήσει σε κατάλληλο μέρος το νεροπρίονο, που αποτελούσε τότε την καρδιά της υλοτομίας.

Το μέρος όπου εγκαθίστατο και λειτουργούσε το νεροπρίονο διατηρούσε το όνομα ακόμα και μετά την απομάκρυνσή του. Έτσι αρκετές τοποθεσίες τόσο στη Φθιώτιδα, όσο και σε άλλα μέρη της χώρας έχουν το όνομα «Πριόνι» (π.χ. στα πριόνια του Χονδρογιάννη στον Τυμφρηστό, κ.ά.).

Σε μια βάση (την έλεγαν ντάνα), την οποία τοποθετούσαν πρώτα-πρώτα με σειρές χοντρών κορμών δένδρων, που ήταν τοποθετημένοι σταυρωτά, συναρμολογούσαν το νεροπρίονο.

Βασικά του εξαρτήματα ήταν η φτερωτή, το πριόνι, ο στρόφαλος (για την παλινδρομική κίνηση του πριονιού), τα βαγένια, κλπ. Υπήρχαν δύο μηχανισμοί: ο κινητικός του πριονιού και ο **προωθητικός** του κορμού που θα σχιζόταν.

Το νερό κινούσε τη μικρή όρθια «ρωμαϊκή» φτερωτή, που βρισκόταν στο κάτω μέρος της βάσης (ντάνας), η οποία γύριζε έναν οριζόντιο άξονα. Αυτός, με μεταλλικό στρόφαλο, έδινε παλινδρομική κίνηση στο κατακόρυφο πριόνι, κόβοντας τον κορμό, τον οποίο προωθούσε οριζόντια με αργή κίνηση, ο άλλος μηχανισμός. Αυτό το σύστημα κοπής συνήθιζαν να το λένε "καταρράκτη".

Αργότερα, όταν ανοίχθηκαν οι δασικοί δρόμοι, έγιναν οι πρώτες μόνιμες, πολύ μεγαλύτερες και στεγασμένες εγκαταστάσεις νεροπρίονων, πλάι στα ποτάμια, συνήθως στους πρόποδες των δασωμένων πλαγιών, όπου γινόταν η υλοτόμηση.

Στη Φθιώτιδα καταγράφηκαν **17 νεροπρίονα**, σε δασικές περιοχές 9 γειτονικών ορεινών χωριών. Τα περισσότερα (14) βρίσκονταν στους πρόποδες της Οίτης, στην ευρύτερη περιοχή του χωριού Κωσταλέξι και ακολούθησε η περιοχή του χωριού Πιτσιωτά (2).

Τονίζεται ότι τα νεροπρίονα ήταν σε επιλεγμένα σημεία των δασικών περιοχών και όχι μέσα σε χωριά. Έτσι τα ονόματα των χωριών που ακολουθούν δείχνουν απλά την περιοχή, όπου το χωριό ήταν σχετικά κοντά (για να καταλάβει ο αναγνώστης). Στη Φθιώτιδα λοιπόν είχαμε :

Στο **Κωσταλέξι** καταγράφηκαν 3 νεροπρίονα, που ήταν:

(1) Πριόνια του Λιάπη,
(2) στη θέση "Αλογοβαγάς" και
(3) στη θέση "Αγγουριές".

Στα **Πιτσιωτά** καταγράφηκαν 2 νεροπρίονα :

(1) Στο δάσος "Σκληθράκι" και στη θέση "Τσατάλι" με νερό που έπαιρναν απ' το Χανόρεμα, την περίοδο 1866-1922 υπήρχε συνεταιρικό νεροπρίονο που ανήκε σε 4 ιδιοκτήτες (Δ. Δασκαλόπουλο, Ι. Γκρίζα, Κων. Αρκουμάνη και Δημ. Καϊλάνη). Αυτοί το ενοικίαζαν και το χρησιμοποιούσαν οι Θεμ. Κόρακας, Δημ. Καρναβάς, Ι. Γκρίζας, Παν. Κιαφούλης και Αναστ. Γεμενής. Είχαν φτιάξει κανάλι για τα ξύλα. Μετά ήταν νεροπρίονο του Ναούμ στη θέση Κακόρεμα. Η υλοτόμηση ήταν λαθραία. Σταμάτησε το 1990.
(2) Από τον Ελεύθερο Δασικό Συνεταιρισμό υπήρχε νεροπρίονο στη θέση "Κρυονέρια". Δούλεψε την περίοδο 1950-55.

Στον **Άγιο Γεώργιο Τυμφρηστού**, δίπλα στον υδρόμυλο του Γεωργαντά είχε και νεροπρίονο.

Στα **Αργύρια**, υπήρχε νεροπρίονο στη θέση "Πριόνια", μέχρι το 1966.

Στο **Μαυρίλο**, λειτούργησε νεροπρίονο μέχρι το 1957.

Στην **Παλαιοκερασιά**, δίπλα στον υδρόμυλο του Δημητρίου Αποστ. Ζήση (μαζί με τον Αθ. Καρανάσο) είχε και νεροπρίονο.

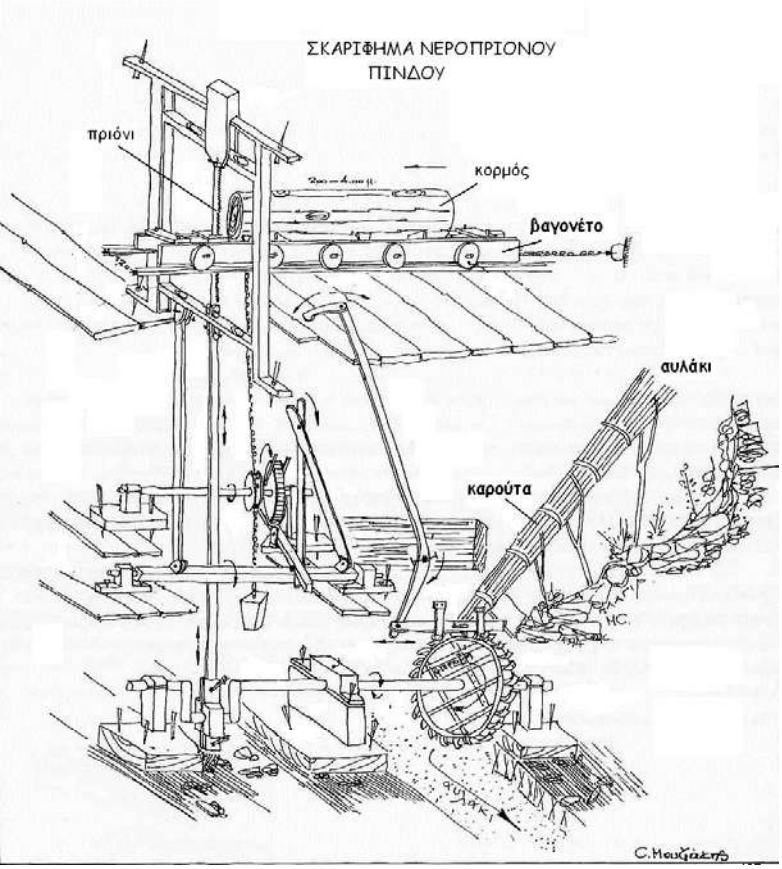
Στην **Παύλιανη**, λειτούργησε νεροπρίονο των Ηλία και Ιωάννου Θεοχάρη.

Στα **Πουγκάκια**, υπήρχε νεροπρίονο λαθραίο στη θέση "Κουμάσια", στη Μετρεγκούνα.

Στον **Τυμφρηστό** (Πέρα Κάψη), στο ιδιόκτητο δάσος των Χονδρογιανναίων υπήρχε νεροπρίονο.

Πέραν αυτών, από την οροσειρά της Οίτης και τα νερά του Γοργοποτάμου, αλλά και των πολλών χειμάρρων, καταγράφηκαν επίσης:

(α) Στη θέση "Προφήτης Ηλίας" στα Πουριά και στο Κουρετόρεμα, νεροπρίονο του Δ. Γεωργαντά.
(β) Στη θέση "Άγιο Πνεύμα", από το 1898 υπήρχαν 2 νεροπρίονα. Το ένα απ' αυτά (πιο κοντά στη θέση Άγιο Πνεύμα) φτιάχτηκε από Βορειοηπειρώτη μάστορα. Ανήκαν σε ομάδα 6 ατόμων (Ι. Γκρίζας, Κων. Καϊλάνης, Κων. Αρκουμάνης, Βασ. Χονδρογιάννης, Νικ. Καρφής και Αφοί Αρκουμάνη). Την εκμετάλλευση (λειτουργία) αναλάμβαναν οι : Δημ. Καρναβάς, Αντ. Χονδρογιάννης, Νικ. Καρφής και Σπυρ. Σαντάς.
(γ) Στους πρόποδες της Οίτης, στη θέση "Μανδρίτσα" από το 1890 είχε νεροπρίονο ο Κων. Δ. Σαντάς. Τα ξύλα (κορμοί) έρχονταν από το δάσος της Παύλιανης, μέσα από το Καστανόρεμα μέχρι τη θέση Μανδρίτσα. Εκεί κόβονταν στο νεροπρίονο και μετά, τα κομμένα κομμάτια τα έριχναν πάλι στο ποτάμι. Αναφέρεται ότι έφταναν μέχρι τη θάλασσα, όπου τα φόρτωναν σε καΐκια.
(δ) Στη θέση "Καταβόθρες", την περίοδο 1950-55, είχαν νεροπρίονο οι Νικ. Καρφής και Σπυρ. Σαντάς.

Σκαρίφημα νεροπρίονου Πίνδου (Κ. Μουζάκη)
Pindos mountain water saw

15. Οικογένεια Χονδρογιάννη και νεροπρίονα

Ελήφθη από την κα **Αγγελική Τριανταφύλλου**, το γένος Χ. Χονδρογιάννη

Ο Ηπειρώτης στην καταγωγή, Βασίλειος Χονδρογιάννης, λατόμος, ήρθε στη Φθιώτιδα και ασχολήθηκε με το εμπόριο ξυλείας. Μετά αγόρασε από τους Κοντογιανναίους, το κτήμα Μουτζουράκι στη θέση "Καρρές" στον Τυμφρηστό.

Χονδρογιάννης Ι. (1936)
J.Hondroyannis

Στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. ο Βασ. Χονδρογιάννης αγόρασε ένα δάσος στην περιοχή Δυο Βουνών. Έστησε στην περιοχή αυτή ένα νεροπρίονο, το οποίο δούλεψε αρκετά χρόνια. Την περίοδο της Κατοχής οι Χονδρογιανναίοι σταμάτησαν τη δραστηριότητα, μη θέλοντας να δώσουν ξυλεία στους Γερμανούς. Οι κατεστραμμένες εγκαταστάσεις αποκαταστάθηκαν μετά την Κατοχή και τον Εμφύλιο, οπότε το νεροπρίονο ξαναδούλεψε αρκετά χρόνια.

Κάποιο χρονικό διάστημα το δούλεψαν ο Δ. Χονδρογιάννης με το Σπ. Σαντά. Μετά το δάσος πουλήθηκε. Στην τοποθεσία "Σκληθράκι" της Οίτης είχαν δάσος συνεταιρικό (με αναλογία ψήφων) οι Χονδρογιανναίοι, ο Νικ. Καρφής και ο Θ. Αρκουμάνης.

16. Ελαιοτριβεία με υδροκίνηση στη Φθιώτιδα

Στα παλιά ελαιοτριβεία ακολουθούσαν την παρακάτω **διαδικασία**: Οι ελιές καθαρισμένες από φύλλα κλαδιά, πέτρες, κ.ά. (μετά από λίχνισμα και διαλογή με τα χέρια), μεταφέρονταν στο ελαιοτριβείο με ζώα και αποθηκεύονταν σε ένα μικρό δωμάτιο.

Στη συνέχεια οι ελιές ρίχνονταν στο **αλώνι**, ένα μεγάλο κυκλικό μέρος, στο οποίο δύο περιστρεφόμενες πέτρες πολτοποιούσαν τις ελιές. Στο ελαιοτριβείο οι πέτρες περιστρέφονταν[22] με το μηχανισμό του υδρομύλου. Όταν η πολτοποίηση τελείωνε, το μίγμα, από το αλώνι έπεφτε σε μια στέρνα, από μια μικρή έξοδο. Το πρώτο μπουκάλι λάδι το έπιαναν από την επιφάνεια του πολτού των ελιών και ονομαζότανε **δάκρυ**. Αυτό το κρατούσαν για γιατρικό.

Το αλώνι και δίπλα το πιεστήριο του ελαιοτριβείου
Olive oil mill next to the olive oil press

22 Η περιστροφή παλιότερα γινόταν χειροκίνητα ή με τη βοήθεια κάποιου ζώου

Μετά ο πολτός μεταφερόταν με κουβάδες σε μεγάλα τρίχινα τσουβάλια ή σε πανιά (μποξάδες), τα οποία στοιβάζονταν το ένα πάνω στο άλλο στο πιεστήριο (**πρέσα**). Στο πάνω μέρος του πιεστηρίου τοποθετούσαν μια χοντρή λαμαρίνα για να στερεωθούν καλύτερα και με τις μανιβέλες, ασκούσανε πίεση για να στύψουν τον πολτό, ενώ ταυτόχρονα κάποιος άλλος έριχνε από πάνω ζεστό νερό. Ο χυμός της ελιάς έπεφτε σε γούρνα, όπου στο κάτω μέρος έμενε το νερό και στην επιφάνεια το λάδι. Ο διαχωρισμός γινόταν με το χέρι, με τη βοήθεια μιας κουτάλας.

Στα σύγχρονα ελαιοτριβεία ο διαχωρισμός δεν γίνεται με πίεση, αλλά με φυγοκέντρηση για πιο μεγάλη ταχύτητα και καθαρότητα, το ίδιο και οι άλλες διαδικασίες πλέον γίνονται μηχανικά.

Στη Φθιώτιδα, καταγράφηκαν 5 ελαιοτριβεία, από τις αρχές του 20ού αι., τα οποία λειτουργούσαν με υδροκίνηση. Προφανώς αυτά βρίσκονταν στη ζώνη του μεγάλου ελαιώνα της Ανατολικής Φθιώτιδας, στην περιοχή από τη Στυλίδα μέχρι την Πελασγία. Αυτά ήταν σε:

Τσερνοβίτι (παλαιά Παλαιοκερασιά): Με νερό από το "Βελά" δούλευαν 2 ελαιοτριβεία. Αυτά ήταν (α) του Ανδρέα Μπετένιου από τις αρχές του 20ού αι. (1900-10). Διαδοχικά, αγοράστηκε από το Δήμο Πολύμερο (μέχρι το 1935) και τους Αφούς Αλεξοπούλου μετά. (β) του Αποστόλου Καρανάσου, από το 1900, που διατηρούσε την ιδιοκτησία (τουλάχιστον μέχρι το τέλος του 20ού αι.).

Μύλοι Πελασγίας: Με νερό από την "Κεφάλωση", λειτουργούσε ο υδρόμυλος του Ιωάννη Μάνου, σε συνολική διάρκεια 3 γενεών. Μέχρι το 1940 είχε και ελαιοτριβείο. Έπαψαν το 1963-64.

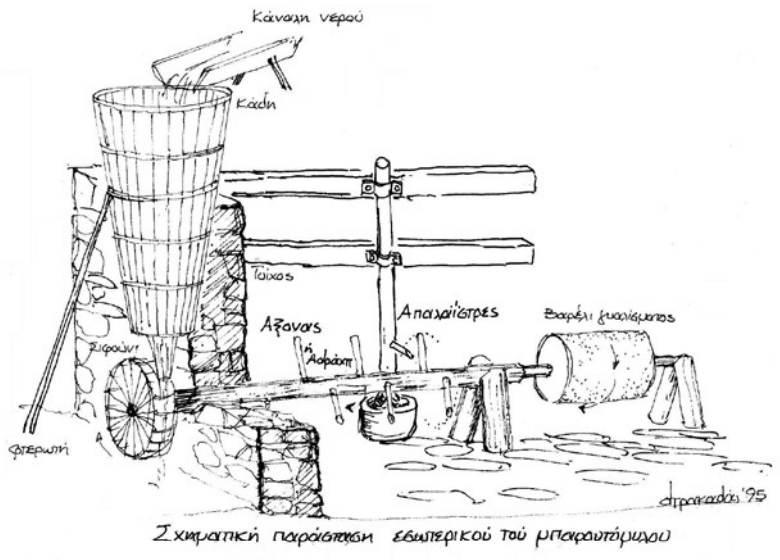
Πελασγία: Με νερό από την "Κεφάλωση" του χωριού Μύλοι Πελασγίας, από το ρέμα Πλατανάκια, δούλευε ο υδρόμυλος των Μίρκου, Κουσβαντέλου και Δρυμωνίτη. Παράλληλα, ή κατά την περίοδο ελαιοσυλλογής, δούλευε και ως "λιοτρίβι", με πρέσα. Έπαψε το 1947.

Στυλίδα: Με νερό από τις πηγές Σαπουνά, μέσω του ρέματος "Άμπολή", στη θέση "Λάκα του Καμπούρη" λειτούργησε ελαιοτριβείο του Ιωάννη Κωστορίζου.

17. Οι μπαρουτόμυλοι του Μαυρίλου

Μετά τη Δημητσάνα, είναι η 2η περιοχή, που ιστορικά παρήγαγε πυρίτιδα (μπαρούτι) στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο από το 1700 περίπου μέχρι το 1910, οπότε ουσιαστικά έπαψε. Από τα δύσκολα χρόνια της τουρκοκρατίας οι μπαρουτόμυλοι λειτούργησαν στο Μαυρίλο της Δυτικής Φθιώτιδας, με υδροκίνηση από τα πολλά νερά της Γκούρας. Η κατασκευή τους δεν διέφερε από τους άλλους υδρομύλους για την κίνηση της φτερωτής από τη δύναμη του νερού. Ο μηχανισμός τους άλλαζε μετά (βλ. σκίτσο που ακολουθεί).

Η περιστροφική κίνηση από τον άξονα του μύλου

[Από το βιβλίο "Το εργαστήρι της φωτιάς", του Χαρ. Μηχιώτη]
Drawing of the internal mechanism of a powder mill

μετατρεπόταν σε παλινδρομική για να κινήσει τα ξύλινα "γουδοχέρια", που θα έκαναν την καλή ανάμειξη των 3 υλικών της μπαρούτης, μέσα σε μεγάλα ξύλινα γουδιά.

Καταγράφηκαν 10-12 διαδοχικοί μύλοι (το 1929 είδε τα ερείπιά[23] τους ο ιστορικός-ερευνητής Δημ. Λουκόπουλος). Ξέρουμε τα ονόματα των :

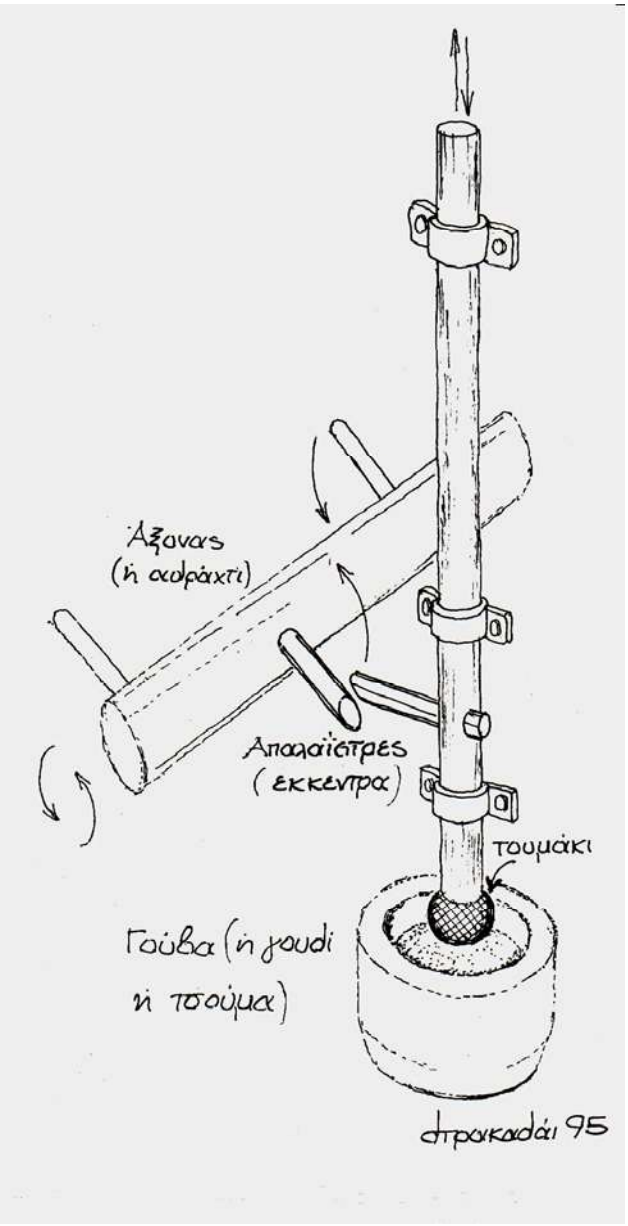
1. Σπ. Τσιάκα & Κώστα Κοτοπούλου
2. Γεωργ. Ζωροπούλου & Θεοφ. Σκιαδοπούλου
3. Ιωάν. Σιούλα
4. Φιλίπ. Τσιάκα
5. Ιωάν. Σταυρακάκη
6. Δημ. Τσιάκα
7. Γεωργ. Παπαγεωργίου
8. Γεωργάκη Τσιάκα
9. Κωνστ. Σκιαδοπούλου
10. Γρηγ. Καλέντζου & Αθαν. Καλέντζου

Οι πρώτες ύλες της μπαρούτης είναι νίτρο, θειάφι και ξυλάνθρακας. Τα δύο πρώτα έρχονταν από την Πόλη με καράβι στη Στυλίδα, σε βαρέλια ή σακιά, ενώ το ξυλοκάρβουνο το έφτιαχναν στο Μαυρίλο. Τα τρία υλικά[24] (σε μορφή σκόνης) έπρεπε να αναμιχθούν πολύ καλά και το ρόλο αυτό αναλάμβανε ο μπαρουτόμυλος. Το μίγμα αυτό, με τη βοήθεια λίγου νερού, μέσα σε μεγάλα ξύλινα γουδιά, όπου ανεβοκατέβαιναν (με παλινδρομική κίνηση) τα ξύλινα "γουδοχέρια", ώστε να γίνει καλύτερη η ανάμειξή του (βλ. παρατιθέμενο σκίτσο). Η εργασία αυτή διαρκούσε 5-6 ώρες και επαναλαμβανόταν μερικές φορές μέχρι το μίγμα να γίνει σαν "ζυμάρι", όπου δεν ξεχώριζαν πλέον τα διαφορετικά υλικά (γινόταν καλή ανάμειξη).

23 Χαριλάου Μηχιώτη: "Το εργαστήρι της φωτιάς", εκδ. ΚΑΣΤΑΛΙΑ, 1998, Αθήνα

24 Η αναλογία ήταν 75% νίτρο, 12,5% θειάφι και 12,5% ξυλάνθρακας. Υπήρχαν και μικρές παραλλαγές της αναλογίας αυτής

Τα μετέτρεπαν σε πολύ μικρούς βόλους με τα χέρια. Ακολουθούσε στέγνωμα στο ήλιο των μικρών - όσο γινόταν - κομματιών και μετά τα έτριβαν και τα κοσκίνιζαν, ώστε να γίνουν σαν χοντροκομμένο σιτάρι. Σε περιστρεφόμενο βαρέλι (που το γύριζε ο μύλος) η μπαρούτη αυτή, με λίγο γραφίτη γινόταν στρογγυλή και εξωτερικά γυάλιζε από το γραφίτη, ώστε να είναι πλέον αδιάβροχη. Η εργασία διαρκούσε 5 μέρες περίπου και η μπαρούτη ήταν έτοιμη.

Ο μηχανισμός ανάμειξης
Powder mill mixing mechanism

Παράγονταν 2 είδη πυρίτιδας: η κυνηγετική (με αξία 3 δρχ./οκά) και η υπονομευτική (με αξία 2 δρχ./οκά). Η "μαυριλιώτικη μπαρούτη" μεταφερόταν με ζώα από πραματευτάδες για τις αγορές σε Ρούμελη, Θεσσαλία, Ήπειρο, κ.α. Ακόμα και στα παζάρια της Λαμίας και αλλού. Ήταν περιζήτητη.

Κάθε μύλος απασχολούσε 2 εργάτες (το ημερομίσθιο ήταν 3 δρχ.). Η ετήσια παραγωγή όλων των μύλων ήταν 10.000 οκάδες. Σε έκθεση[25] του υπουργείου Οικονομίας το 1896, η αξία κάθε μύλου εκτιμήθηκε σε 2.000 δρχ. της εποχής, ενώ η ετήσια παραγωγή μπαρούτης κάθε μύλου ήταν 300 οκάδες.

Από την απογραφή του 1907 ξέρουμε τα ονόματα 6 πυριτιδομυλωθρών. Αυτοί ήταν οι: Αθαν. Καλέντζος, Λεων. Μητσάκος, Γεωργ. Οικονόμου, Ευθ. Τσάκας, Γεώργ. Τσάκας και Κωνστ. Τσάκας.

Το 1909-10 η φορολογία που επιβλήθηκε και η βιομηχανική πλέον παραγωγή της πυρίτιδας έδυσαν τους μπαρουτόμυλους. Λίγοι απ' αυτούς συνέχισαν παράνομα μέχρι το 1925.

18. Ηλεκτρική ενέργεια από υδροκίνηση

Την περίοδο του Μεσοπολέμου, κάποιοι πρωτοπόροι ιδιοκτήτες υδρομύλων, εκτός της βασικής λειτουργίας για άλεση δημητριακών (για σιτάρι κυρίως ή καλαμπόκι), προσάρμοσαν στον άξονα του μύλου και μια γεννήτρια ηλεκτρικού ρεύματος. Έτσι είχαν και λάμπες φωτισμού, καταργώντας τις λάμπες πετρελαίου ή τα αρχαία λυχνάρια.

Η καταγραφή απέδωσε 3 περιπτώσεις, που αναφέρονται αμέσως. Ήταν:

1. Στον Άγιο Σώστη, Σπερχειάδας, στους μύλους Ιωάν. Λάγιου και Βασ. Κόγια
2. Στα Κανάλια, Σπερχειάδας, στο μύλο των Γκλάβα-Κυριάκη.
3. Στο Μούστροβο (ή Περιβόλι), στο μύλο του Δημ. Αρχανιώτη.

19. Άλλες χρήσεις της υδροκίνησης (λανάρισμα, τριέρισμα, ταμπακόμυλοι, σουσαμόμυλοι)

Επιπλέον δυνατότητες της υδραυλικής κίνησης είχαμε στη Φθιώτιδα σε: (α) λανάρισμα, (β) τριέρισμα και (γ) σουσαμόμυλο και (δ) ταμπακόμυλο.

Λανάρισμα είναι μια επεξεργασία απαραίτητη στο μαλλί και στο βαμβάκι, με κάποια οδοντωτά εργαλεία σε μορφή απλής μηχανής, που ξαίνουν το μαλλί ή το βαμβάκι, για να ακολουθήσει το γνέσιμο ή το κλώσιμο, με τελικό σκοπό να μετατραπούν σε νήμα.

Η περιστροφική κίνηση σ' αυτήν δινόταν από τον άξονα του υδρομύλου, ή με έναν ιμάντα (λουρί) μπορούσε κα πάρει κίνηση, μόνο όταν χρειαζόταν. Περισσότερη δουλειά τα λανάρια είχαν την περίοδο της άνοιξης, μετά

25 Τότε (το έτος 1896) καταγράφηκαν 4 μόνο μπαρουτόμυλοι

το κούρεμα των γιδοπροβάτων.

Για πιο σύνθετη μορφή μηχανής φαίνεται στην παρατιθέμενη εικόνα.

Νεότερη-σύνθετη μηχανή λαναρίσματος
A new and more complicated carding machine

Λανάρι διέθεταν: Στον Άγιο Σώστη Σπερχειάδας, οι υδρόμυλοι Ι. Λάγιου και Β. Κόγια.

Τριέρισμα είναι μια μηχανική επεξεργασία διαχωρισμού των σπόρων των δημητριακών (εδώ κυρίως του σιταριού), με την οποία απομακρύνονται τα άχρηστα και με μηχανική διαλογή (διάφορα κόσκινα), χωρίζονται οι καλοί σπόροι που θα χρησιμοποιηθούν για άλευρα και μετά ψωμί, από τα υπόλοιπα, που θα γίνουν ζωοτροφή.

Τέτοια μηχανή τριερίσματος έπαιρνε κίνηση από τον άξονα του βακούφικου υδρομύλου στη Βίτωλη, που ήταν στη θέση "Πέρα Κάμπος" ή "Μύλια" με τον Παναγ. Μυλωνά. Παράλληλα ήταν και μύλος αλέσματος για σιτάρι, ενώ υπήρχε (χαμηλότερα) και δεύτερος υδρόμυλος για καλαμπόκι.

Ο **σουσαμόμυλος**[26] έχει κάποιες διαφορές σε σύγκριση με το μύλο για τα δημητριακά. Οι αλεστικές επιφάνειες των μυλόλιθων είναι καμπύλες κι όχι επίπεδες, όπως στους άλλους υδρομύλους (βλ. εικόνα). Γενικά πάντως έχουν ίδια λειτουργία. Δεν έχουμε στοιχεία για τις περιοχές της κοιλάδας του Σπερχειού, που καλλιεργούσαν σουσάμι (το αρχαιοελληνικό "σήσαμον").

Στο σουσαμόμυλο γίνεται αποφλοίωση στο σουσάμι. Από αυτό γίνεται κυρίως το ταχίνι[27], ενώ άλλο πολύ σημαντικό προϊόν είναι το σουσαμέλαιο (πολύτιμο φυτικό έλαιο). Απομένει η σουσαμόπιτα (το κατακάθι που χρησιμοποιείται για ζωοτροφή).

Από τα προεπαναστατικά χρόνια, υπήρχε σουσαμόμυλος στην Παύλιανη[28], του Αχμέτ εφέντη. Στην Υπάτη, ο ένας από τους δύο υδρομύλους της οικογένειας Ματσούκα (αυτός που ήταν κάτω απ' το δρόμο) ήταν σουσαμόμυλος. Σταμάτησε τη λειτουργία του, πολύ πριν τον πόλεμο.

Μυλόλιθοι σουσαμόμυλου
Sesame oil mill mill stones

Ο **ταμπακόμυλος** είχε ως έργο του να αλέθει τον ξερό καπνό - ταμπάκο σε σκόνη και οι καπνιστές ρουφούσαν τη σκόνη του καπνού από τη μύτη. Άλλη δυνατότητα ήταν να κόβει τα φύλλα του καπνού πολύ μικρά κομμάτια (όπως στο χαβάνι) για να γίνουν τα χειροποίητα τσιγάρα. Η περιοχή μας (Φθιώτιδα, Λοκρίδα) ήταν καπνοπαραγωγός και με άριστες ποικιλίες καπνών ανατολικού τύπου.

Στην Υπάτη, ο ένας από τους δύο υδρομύλους γνωστούς με το όνομα "Φραγκογιωργέικοι" της οικογένειας Παπακυριαζή, που δούλευαν μέχρι το 1910 (ο επάνω μύλος ήταν για άλευρα (με τελευταίο μυλωνά το Γ. Ρούσκα), ενώ ο πιο κάτω (στο χαμηλότερο επίπεδο) ήταν ταμπακόμυλος.

20. Καταστροφή υδρομύλων και νεροτριβών

Ο μεγαλύτερος εχθρός κάθε κατασκευής είναι ο χρόνος, σε συνδυασμό με την έλλειψη συντήρησης. Οι περισσότερες εγκαταστάσεις σε υδρομύλους, μαντάνια, δριστήλες, νεροπρίονα, κλπ. αφέθηκαν και ερειπώθηκαν. Οι λόγοι ήταν :

1. Η ηλικία των μυλωνάδων και η αδυναμία ή η έλλειψη νεότερων να αναλάβουν.
2. Η Κατοχή και ο Εμφύλιος που ακολούθησε.
3. Η μείωση της πελατείας, με την εγκατάλειψη των ορεινών περιοχών και χωριών μας στα μεταπολεμικά χρόνια (κυρίως αστυφιλία και αναζήτηση εργασίας)
4. Η αλλαγή τεχνολογίας, με τη χρήση άλλων πηγών ενέργειας (ατμομηχανές, πετρελαιομηχανές και κυ-

26 Το 1963 στην Ελλάδα καλλιεργούσαν 166.000 στρέμματα, που παρήγαγαν 3.500 τόνους σουσάμι λευκόσπερμης ποικιλίας (υπάρχει και η καστανή ποικιλία)
27 Μεγάλη χρήση γίνεται στα μοναστήρια (για νηστήσιμα φαγητά) όπως και στη χαλβαδοποιία
28 Ιωάν. Ε. Μακρή: "Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των χωριών της επαρχίας Ζητουνίου", περ. ΦΘΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 1998, σελ. 28-29, Λαμία

ρίως ηλεκτρικό ρεύμα).

5. Οι νεότερες αστικές συνήθειες, που γενικεύτηκαν και στα χωριά, να αγοράζουν έτοιμο το ψωμί, απ' το φούρνο, αποφεύγοντας τα αλέσματα, το ζύμωμα και το ψήσιμο στον οικιακό ξυλόφουρνο.

Έτσι ο μεγαλύτερος αριθμός των μύλων κατέληξε ένα χάλασμα, με πεσμένες στέγες, χωρίς κανάλι ή και χωρίς νερό, πνιγμένοι στα χόρτα. Ελάχιστοι μερακλήδες, από συναισθηματικό ενδιαφέρον κυρίως, τους επισκεύασαν ή αναπαλαίωσαν. Αυτοί είναι σημαντικά τοπικά προβιομηχανικά μνημεία και η τοπική αυτοδιοίκηση οφείλει να στηρίξει, συντηρεί και να αναδεικνύει. Θα ήταν ευχής έργο να κηρύσσονταν διατηρητέοι, αλλά παράλληλα να ενταχθούν σε κάποιο πρόγραμμα αναπαλαίωσης. Το παράδειγμα του μπαρουτόμυλου στο Μαυρίλο που επισκευάστηκε από τον (τότε) δήμο Αγίου Γεωργίου Φθιώτιδας την περίοδο 2002-08 είναι ένα καλό πρότυπο.

Άλλοι λόγοι που αρκετοί μύλοι καταστράφηκαν ήταν:

1. Από φυσική καταστροφή, με κυριότερες περιπτώσεις κάποια μεγάλη κατεβασιά νερού, που κατέστρεψε το κανάλι, τη δέση, κλπ., σε βαθμό που η επισκευή και τη χρονική περίοδο κρίθηκε ασύμφορη. Σε μικρές ζημιές βέβαια γινόταν αποκατάσταση και επαναλειτουργία του μύλου. Ως τέτοιες περιπτώσεις αναφέρουμε την καταστροφή των μύλων στο Λυχνό (από κατεβασιά νερού), στο Νεοχώρι Τυμφρηστού (από μεγάλη κατεβασιά το 1882) και στο Λιανοκλάδι (από πλημμύρα το χειμώνα του 1941). Επίσης η καταστροφή από κατολίσθηση του εδάφους, όπως π.χ. ο μύλος του Καλόγηρου στο Παλαιοχώρι Ομιλαίων.
2. Η Κατοχή, με τα αντίποινα των Γερμανών. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι 2 υδρόμυλοι στη Σπερχειάδα, που έκαψαν οι Γερμανοί το 1944 (μαζί με την κωμόπολη).
3. Η αντιπαλότητα ανταρτών-στρατού κατά την περίοδο του Εμφυλίου. Ως παράδειγμα, σε ένα νερόμυλο του ορεινού χωριού Νεοχώρι Τυμφρηστού άλεθε ο Δημοκρατικός Στρατός. Αυτό το μύλο μετά τον ανατίναξε ο ελληνικός στρατός. Επίσης αναφέρουμε έναν υδρόμυλο στο χωριό Ασβέστης, που κάηκε το 1947. Στο Λιάσκοβο, το 1948, έκαψαν το μύλο του Γεωργ. Γ. Καραγεώργου.

Τελικά, από τους ελάχιστους που απέμειναν :

1. Ένας μύλος στο χωριό Κλωνί (του Βασ. Τιτόπουλου) έχει μετατραπεί σε κατοικία.
2. Ένας παλιός νερόμυλος στα Αλπόσπιτα των Δυοβουνιώτη-Βάρσου-Κυρώζη, το 1985 αγοράστηκε από το Σπύρο Τεμπέλη, με σκοπό να κινήσει μια ηλεκτρική γεννήτρια και να τροφοδοτεί την επιχείρησή του. Η προσπάθεια κρίθηκε ασύμφορη και τελικά εγκαταλείφθηκε.
3. Ένας υδρόμυλος στον Αχινό έχει κριθεί διατηρητέος.
4. Στο χωριό Οίτη (Γαρδικάκι) υπήρχε ο μοναδικός Συνεταιριστικός μύλος του Δασικού Συνεταιρισμού.

21. Παλιός υδρόμυλος Αγίας Παρασκευής Μεγάλης Βρύσης

Στα ανατολικά της Λαμίας και σε απόσταση 3-4 Km, από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, υπήρχε το τσιφλίκι της Μεγάλης Βρύσης, με έκταση 30.000 στρεμμάτων. Μετά το 1830 και τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, αυτό αγοράστηκε από τους Νικ. Στουρνάρη[29] (1806-1853) και Ανδρέα Φαρδή (;-1875). Από το 1871 όλο το αγρόκτημα περιήλθε στην Ειρήνη Ν. Στουρνάρη, που παντρεύτηκε το βρετανό Κάρολο Μέρλιν.

Σε ένα πεδινό σημείο του κτήματος[30] αυτού, κοντά στους πρόποδες λόφων της πολυβούνου Όθρυος, από πολύ παλιά, ανέβλυζε αρτεσιανό νερό σε σημαντική ποσότητα. Μάλιστα στο σημείο αυτό, από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, οι οδοιπόροι σταματούσαν και έπιναν νερό ή πότιζαν τα μεταφορικά ζώα τους. Από αυτό το νερό προήλθε και το όνομα Μεγάλη Βρύση. Το νερό αυτό, μέσα από κάποιο κανάλι, χρησιμοποιείτο για άρδευση του κτήματος και το υπόλοιπο κατέληγε στο Μαλιακό Κόλπο.

Εδώ έχουμε ίσως τη μοναδική περίπτωση υδρομύλου[31] σε οριζόντιο έδαφος, ο οποίος **λειτούργησε με αρτεσιανό νερό** (το 19ο αι. σίγουρα, ίσως όμως και παλιότερα). Η συγκεκριμένη περιοχή όπου ανέβλυζαν τα νερά, αποκλείστηκε με πετρόκτιστους ψηλούς τοίχους, περίπου τριγωνικής βάσης, όπως μου αφηγήθηκε ο τελευταίος μυλωνάς. Οι τοίχοι έφτασαν σε ύψος 4 μ. και πλέον, και σχημάτισαν μια μεγάλη στέρνα (θα την ονομάσουμε στέρνα Ι). Μέσα σ' αυτή, υπήρχαν χαμηλά χωρίσματα (πάλι με κτιστή πέτρα), τα οποία γέμιζαν επίσης με νερό, η δε υπερχείλισή τους οδηγούσε το νερό μέχρι τον τελικό εξωτερικό ψηλό τοίχο της στέρνας Ι.

Σε μικρή απόσταση 3-4 μ. από τη στέρνα Ι, έγινε ένα άλλο κτίσμα σε σχήμα όρθιου κυλίνδρου πάλι πετρόκτιστο, με σκούρο επίχρισμα εξωτερικά, με διάμετρο 2 μ. και ύψος 3-3,5 μ. περίπου. Εσωτερικά είχε σχήμα χωνιού και στο κάτω μέρος του στένευε καταλήγοντας σε τρύπα με μια σωλήνα εξόδου του νερού (δεν είναι γνωστή η διάμετρός της). Στη συνέχεια το κτίσμα αυτό θα το λέμε στέρνα ΙΙ.

Η στέρνα Ι συνδεόταν με τη στέρνα ΙΙ, με κτιστό κεκλιμένο αυλάκι (λούκι), μικρής κλίσης, με ορθογώνια διατομή (βάση 80 εκ. και ύψος 50 εκ.), που υπερχειλίζοντας από τη στέρνα Ι τροφοδοτούσε με νερό τη στέρνα ΙΙ. Σχη-

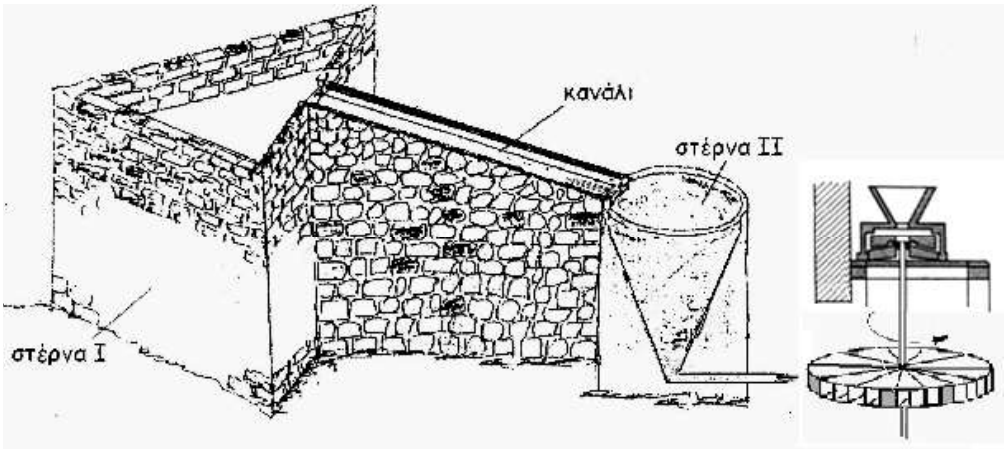
29 Πρόκειται για τον εθνικό ευεργέτη, από το Μέτσοβο, το γένος Τοσίτσα. Ο Ανδρέας Φαρδής από τον Εύοσμο του Μετσόβου, είχε νυμφευτεί την Ελένη Στουρνάρη, αδελφή του Νικολάου

30 Σε πρακτικό αριθ. 16 του Δήμου Λαμιέων, του έτους 1856, αναφέρεται ότι "εντός του κτήματος περιέχονται Μύλοι, Μαντάνια, Δριστέλαι και Ξενοδοχείον"

31 Το υλικό αυτό προήλθε από συνέντευξη στον γράφοντα στις 23-8-1986, με τον τελευταίο μυλωνά Γιάννη Βερβέρη, που κατοικούσε στη Μεγάλη Βρύση Λαμίας

ματική απεικόνιση με βάση την αφήγηση του τελευταίου μυλωνά Γιάννη Βερβέρη, αποδίδεται στο σκαρίφημα που ακολουθεί:

Να σημειωθεί ότι η περιοχή αυτή με τα νερά στις γειτονικές σούδες είναι χαρακτηρισμένος υγροβιότοπος, όπου ενδημεί το μοναδικό ψάρι στον κόσμο, ο ελληνοπυγόστεος (ή pungitius hellenicus).

Σχηματική απεικόνιση της εγκατάστασης του υδρομύλου Μεγάλης Βρύσης Λαμίας (σκίτσο Κ.Α.Μ.)
Drawing of the water mill installation at Megali Vrysi, Lamia

Η υψομετρική διαφορά του νερού μέσα στη στέρνα δημιουργούσε αρκετή υδροστατική πίεση στο κάτω άκρο και η μικρή διάμετρος του σίφωνα (γύρω στα 5 cm) με σωλήνα, έστελνε το νερό με ταχύτητα στην οριζόντια φτερωτή, που ήταν μεταλλικής κατασκευής, μάλλον με σκαφίδια. Ο τελευταίος μυλωνάς δεν την είχε δει ποτέ, επειδή ήταν σε αθέατο σημείο. Με άλλα λόγια, σ' αυτή την περίπτωση, δεν υπήρχε το ζουριό, όπως στους άλλους υδρομύλους.

Ο κατακόρυφος άξονας της φτερωτής ήταν και ο άξονας του μύλου, που κινούσε τη μυλόπετρα. Για λειτουργία του μύλου έπρεπε η στέρνα Ι να είναι πάντα γεμάτη με νερό και να τροφοδοτεί με το κεκλιμένο λούκι τη στέρνα ΙΙ, που κι αυτή έπρεπε να είναι γεμάτη με νερό. Το καλοκαίρι, που λιγόστευαν κάπως τα νερά και στο νερό στη στέρνα ΙΙ ήταν 0,5 μ. χαμηλότερα, τότε ο μύλος οριακά γύριζε.

Σε κανονική λειτουργία άλεσης του μύλου, εκτιμήθηκε (από τον τελευταίο μυλωνά) ένας αριθμός μεταξύ 40-60 στροφών το λεπτό. Μπορούσε όμως με έναν κοχλία, να απομακρύνει την απόσταση στις μυλόπετρες, οπότε αυξάνονταν οι στροφές του άξονα.

Τα βράδια, κατά τις μέρες αργίας ή όταν χρειαζόταν να σταματήσει ο μύλος, τότε με κάποιο σίδερο ή ένα ξύλο (μανέλα) μπλοκαριζόταν ο άξονας της φτερωτής.

Κάποια βελτίωση στα λειτουργικά στοιχεία και στο κτίσμα του μύλου, πρέπει να έγινε κατά τη δεκαετία 1870-80. Την τελευταία περίοδο που ήταν τελευταίος μυλωνάς ο Γιάννης Ν. Βερβέρης (1921-2002) δεν έγινε καμία μετατροπή, πλην κάποιας μικρής επισκευής του οικήματος (κυρίως της στέγης). Μέχρι το 1946 ο υδρόμυλος ήταν σε λειτουργία. Μετά εγκαταλείφθηκε και τη δεκαετία του '50, μετά την απαλλοτρίωση που έγινε στην περιοχή, ο μύλος κατέπεσε. Τώρα ελάχιστα ίχνη υπάρχουν, μέσα στα υδροχαρή φυτά.

22. Υπολογισμός της παραγόμενης θεωρητικής ισχύος υδρομύλου

Στην παρούσα περίπτωση έχουμε τα παρακάτω δεδομένα :

Υψομετρική διαφορά νερού h = 2,5 έως 4 m, διάμετρος του σωλήνα εξόδου του νερού D = 5-6 cm, ή ακτίνα σωλήνα r = 2,5-3 cm

Άλλα σταθερά μεγέθη που είναι χρήσιμα εδώ είναι:

πυκνότητα του καθαρού νερού d = 1000 Kg/m³ και

επιτάχυνση της βαρύτητας g = 10 m/s²

Θα χρησιμοποιήσουμε γνωστούς τύπους της Φυσικής. Συγκεκριμένα:

Η ταχύτητα (υ) εκροής του νερού από το σίφωνα:

$$\upsilon = \sqrt{2gh} \quad (1)$$

Η διατομή (Α) ή αλλιώς το εμβαδό του σωλήνα εκροής του νερού: $A = \pi \cdot r2$ (2)

Η παροχή (Π) του νερού από τον τύπο: $\Pi = A \cdot \upsilon$ (3)

Η **θεωρητικά** παραγόμενη ισχύς (Ρ) από την υδραυλική εγκατάσταση είναι:

$$P = \Pi \cdot d \cdot g \cdot h \quad (4)$$

Θα αποφύγουμε εδώ τους υπολογισμούς, για να μην δυσκολέψουμε τον αναγνώστη. Με αντικατάσταση των αριθμητικών τιμών στους παραπάνω τύπους (1), (2), (3) και (4) παίρνουμε τα αποτελέσματα. Αυτά, θα δοθούν εδώ σε μορφή μικρού πίνακα, που ακολουθεί.

Πίνακας			
ύψος νερού (h)	διάμετρος σίφωνα	παραγόμενη ισχύς (P) σε W	παραγόμενη ισχύς (P) σε HP
2,5 m	5	343	0,45
3 m		455,7	0,61
4 m		701,8	0,94
2,5 m	6	499,5	0,7
3 m		657	0,88
4 m		1010,6	1,35

Οι τελευταίες 2 στήλες δίνουν την θεωρητικά παραγόμενη ισχύ του μύλου σε W (βατ) και σε HP (ίππους).

Συμπεράσματα

Για την ιστορία, να θυμίσουμε ότι η ισχύς ενός αλεστικού υδρομύλου έχει υπολογιστεί ότι είναι ισοδύναμη με αυτή 15 ανθρώπων. Λαβαίνοντας υπόψη ότι η μέση ισχύς ενός ανθρώπου είναι 0,1 HP (ίπποι), τότε η μέση ισχύς ενός υδρομύλου είναι 1,5 ίππου.

Η απλή αυτή κατασκευή, που αξιοποίησε την πηγή του αρτεσιανού νερού και δημιούργησε την απαραίτητη υψομετρική διαφορά, ήταν ικανή να παράγει (θεωρητικά) ισχύ σχεδόν 1 ίππου, για ύψος νερού 4 μέτρα. Πάντως ο υδρόμυλος λειτούργησε αρκετές δεκαετίες και εξυπηρέτησε την περιοχή.

23. Ονομαστική καταγραφή υδρομύλων και μυλωθρών του νομού Φθιώτιδος

Το υλικό αυτό προήλθε κυρίως από δύο βασικές πηγές:

(α) Την ανέκδοτη εκτεταμένη εργασία-μελέτη "Πρόγραμμα Καταγραφής & Αξιοποίησης Δεδομένων του Φθιωτικού Περιβάλλοντος", των Κωνσταντίνου Μπαλωμένου, φυσικού και Κωνσταντίνου Στασινού, βιολόγου, που ολοκληρώθηκε το Νοέμβριο του 1998, στη Λαμία.

(β) Την εξαιρετική εργασία "Φυσικές πηγές ενέργειας (υδροκίνηση στην επαρχία Φθιώτιδος)", από τις Μαρία Π. Πολυμεροπούλου, Σταματία Γ. Πολυκανδριώτη και Ειρήνη Κ. Οικονόμου, που εκδόθηκε από τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Φθιώτιδας, 1998, Λαμία.

Άγ. Γεώργιος Τυμφρ.

- (α) Υδρόμυλος των Καρκάνη και Σπ. Ποντικόπουλου (ιδιοκτήτης), στην τοποθεσία Γόνη, με μυλωνά τον Παναγιώτη Γόνη. Ετήσια παραγωγή 15.000 οκάδες αλεύρι. Μέχρι το έτος 2000 ήταν σε λειτουργία.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Βακούφικο", με μυλωνά τον Ιωάννη Γόνη. Καταστράφηκε.
- (γ) Υδρόμυλος του Κων. Σκούρα, στην τοποθεσία Διπόταμα, μετά τη γέφυρα. Δεν υπάρχει πλέον.
- (δ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία Γεωργαντά, στο ποτάμι, με μυλωνά τον Κώστα Γεωργαντά. Καταστράφηκε.

Αγ. Παρασκευή

- Υδρόμυλος Χρ. Στεργιοπούλου (Κόγκα). Ήταν από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Ιωάννης Ν. Βερβέρης. Μέχρι το 1946 δούλευε. Εγκαταλείφθηκε και τη δεκαετία του '50, μετά την απαλλοτρίωση καταστράφηκε. Υπάρχουν ίχνη.

Άγιος Σώστης

- (α) Υδρόμυλος Ιωάννη Λάγιου, από τα νερά της Βίστριζας. Ήταν μέσα στο χωριό. Υπήρχε στα χρόνια της καταγραφής.
- (β) Υδρόμυλος Βασιλείου Κόγια, από τα νερά της Βίστριζας. Ήταν μέσα στο χωριό. Έχει πέσει. Οι δυο αυτοί υδρόμυλοι βρίσκονταν μέσα στο τσιφλίκι του Θεμιστοκλή Ζουλούμη.
- Επιπλέον υπήρχαν : λανάρι, τριέρι και γεννήτρια για ηλεκτρικό ρεύμα.

Άγ. Γεώργιος Δομοκού

- Υδρόμυλος στη θέση "Αηδονάκι", με μυλωνά τον Αθανάσιο Κοντοβά. Η ετήσια παραγωγή του ήταν 5.000 οκάδες. Δεν ήταν γνωστή η κατάστασή του στα χρόνια της καταγραφής.

Άγ. Κωνσταντίνος

- Υδρόμυλος στη θέση "Ξαύλακο", με μυλωνά το Δημήτριο Αλεξόπουλο. Άγνωστη η κατάστασή του στα χρόνια της καταγραφής.

Αλπόσπιτα

- Υδρόμυλος[32] (από το 1857) μέσα στο χωριό. Παλιοί ιδιοκτήτες[33] ήταν οι : Κ. Δυοβουνιώτης, Βάρσος και Κυρώζης. Το 1985 αγοράστηκε από το Σπύρο Τεμπέλη. Σκοπός ήταν η λειτουργία ηλεκτρικής γεννήτριας για ηλεκτροδότηση του χωριού και της επιχείρησής του. Ο μύλος έχει ερειπωθεί.

Αμούρι

- Υδρόμυλος του Τράκα, στη θέση "Αργυρόβρυση". Έπαιρνε νερό από το Σπερχειό ποταμό. Λειτούργησε από το 1887 και σταμάτησε στη 10ετία του '50. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Αθανάσιος Κόντης. Δεν υπάρχει πλέον.

32 Συμβόλαιο αριθ. 7460/4 Φεβρουαρίου 1857 του συμβολαιογράφου Λαμίας Αλεξ. Χαντζίσκου.

33 Επόμενοι ιδιοκτήτες ήταν ο Ηλ. Μπάτσιος (με μυλωνά το Λάζο από το γειτονικό χωριό Ν. Κρίκελλο), ο Κώστας Παπανάγνου (από το 1953 έως το 1970), ο Λεωνίδας Μόκας από το 1970, που τον λειτούργησε για 15 χρόνια και ο Σπύρος Τεμπέλης από το 1985.

Ανατολή

- (α) Υδρόμυλος στη θέση "Λογγιές" ή "Κρανόρεμα", των Κων/νου & Γρηγορίου Πιπερίτσα[34] (ιδιοκτήτης). Απέμειναν τα ερείπια.
- Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Κοδέλες" του Δημητρίου Παπακωνσταντίνου. Απέμειναν μόνο τα ερείπια.
- Υδρόμυλος στη θέση "Γριάς Λογγά" του Ευαγγέλου Σκαρμούτσου. Απέμειναν τα ερείπια.

Άνυδρο (Νίκοβα)

- Υδρόμυλος στη θέση Παληοχώρι, του Νικ. Μπλούνα. Έπαιρνε νερό από το Σαπουνόρεμα. Το 1915, τον αγόρασε ο Ιωάννης Ευαγγελόπουλος (μυλωνάς). Σταμάτησε τη λειτουργία το 1970. Η ετήσια παραγωγή του ήταν 50.000 οκάδες. Μισογκρεμισμένος.
- Επιπλέον είχε δριστήλα και μαντάνι.

Αργύρια

- (α) Υδρόμυλος στη θέση "Σκορδομύλ'" ή "Λογγιές" στα Διπόταμα. Λειτούργησε[35] την περίοδο 1941-1965, με μυλωνάδες τους Στέλιο & Γρηγόριο Μαργαρίτη. Είναι πλέον μισογκρεμισμένος.
- (β) Υδρόμυλος βακούφικος στο ρέμα του Ίναχου. Μυλωνάς ήταν ο Παντελής Τσιαμπούρης. Σταμάτησε τη λειτουργία του το 1949.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Καλύβια" του Ίναχου. Ήταν μύλος του Φασουλά. Σταμάτησε τη λειτουργία του το 1948.
- Επιπλέον υπήρχε νεροπρίονο στη θέση "Πριόνια", που λειτούργησε μέχρι το 1966.

Αργυροχώρι Υπάτης

- Υδρόμυλος του Γ. Γιαννόπουλου. Αναφέρεται στον Επαγγελματικό Οδηγό Ελλάδος 1910, του Νικ. Γ. Ιγγλέση. Δεν είναι γνωστός.

Αρχάνι

- (α) Υδρόμυλος στη θέση "Παλιόμυλος". Δεν υπάρχουν πλέον ίχνη.
- (β) Υδρόμυλος του Κακκάβα, ιδιοκτησίας Χρήστου Κακκάβα. Παλιός μύλος πριν το 1800 που λειτούργησε μέχρι το 1950. Είναι πλέον μισοερειπωμένος.
- (γ) Υδρόμυλος του Μουστερή, ιδιοκτησίας Αθανασίου Μουστερή. Παλιός μύλος από το 1800. Λειτουργούσε μέχρι το 1998.

Ασβέστης

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Γεφύρι" ή "στου Μύλου" βακούφικος (της εκκλησίας). Λειτούργησε την περίοδο 1906-1947, έτος που κάηκε. Μυλωνάς ήταν ο Δημήτριος Καραντώνης. Παρήγαγε 70.000 οκάδες αλεύρι το χρόνο. Δεν υπάρχει πλέον.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Παλιόμυλος". Δεν υπάρχει πλέον.
- (γ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Μαυρέσι Λάκα". Δεν υπάρχει πλέον.
- Επιπλέον στην ίδια θέση "Μαυρέσι Λάκα", υπήρχε και νεροτριβή.

Αταλάντη

- (α) Υδρόμυλος στη θέση "Φιλιά-Φούφλια" του Παπαναργύρου (ή κουφο-Λουκά). Μισογκρεμισμένος.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Αλαργηνό" του Κατσαρού. Είναι μισογκρεμισμένος.
- (γ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Αλαργηνό" του Κακάτου. Κι αυτός είναι πλέον μισογκρεμισμένος.

Αυλάκι

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Άγιος Αθανάσιος", ιδιοκτησίας Ελασσώνα. Έπαιρνε νερό από το ρέμα Μουχλή. Τελευταίος μυλωνάς την περίοδο 1950-63 ήταν ο Κων/νος Μυλωνάς. Η ετήσια παραγωγή του ήταν 5.000 κιλά άλευρα. Δεν λειτουργεί έκτοτε.

Αχινός

- Υδρόμυλος μέσα στο χωριό, που έπαιρνε νερό από τις πηγές Αγ. Δημητρίου. Ιδιοκτήτης και τελευταίος μυλωνάς ο Κων/νος Βούλγαρης. Έχει κηρυχτεί διατηρητέος! Μέχρι το 1970 δούλευε.
- Υπάρχει δίπλα, πολύ παλιά δριστήλα, με ενετική λιθοδομή.

Αχλάδι

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Μύλος", αριστερά στην είσοδο του χωριού. Το νερό ερχόταν με κτιστό κανάλι από τον Αρμυροπόταμο. Ο μύλος υπήρχε από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας και αγοράστηκε από Έλληνες. Τελευταίοι μυλωνάδες ήταν ο Δημήτριος Ραγάζος και ο Φραντσέσκος Καρίμπαλης. Μέχρι το 1970 δούλευε.

Βασιλικά

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Γούρνες", ιδιοκτησίας Γεωργίου Ξεφλούδα. Η ετήσια παραγωγή του εκτιμήθηκε σε 110.000 οκάδες! Ο μύλος έχει πλέον καταστραφεί.

Βίτωλη

- (α) Υδρόμυλος βακούφικος στην τοποθεσία "Πέρα κάμπος" ή "στα Μύλια" (στα όρια Βίτωλης-Τσούκας). Τον δούλεψε ο Παναγιώτης Μυλωνάς.
- (β) Υδρόμυλος βακούφικος στην ίδια τοποθεσία "Πέρα κάμπος" ή "στα Μύλια".
- Επιπλέον αυτών ο πρώτος μύλος έδινε κίνηση και σε τριέρι. Ο δεύτερος μύλος είχε (χαμηλότερα) και δριστήλα.
- (γ) Υδρόμυλος στην ίδια τοποθεσία, αλλά χαμηλότερα με τελευταίο μυλωνά το Γ. Καλλιώρα. Σταμάτησε να λειτουργεί τη δεκαετία του '70.
- Επιπλέον, στον τελευταίο μύλο υπήρχε δριστήλα και μαντάνι.

34 βλ. Νικ. Γ. Ιγγλέση : Επαγγελματικός Οδηγός Ελλάδος (1910).
35 Μας αναφέρθηκε και το όνομα του Στυλιανού Ευαγγελόπουλου.

Γαρδίκι Ομιλαίων

- (α) Υδρόμυλος του Ραχούτη. Έπαυσε τη λειτουργία του το 1947.
- (β) Υδρόμυλος του Μυλωνογιάννη, μετά τη ράχη. Σταμάτησε στα χρόνια του Εμφυλίου.
- (γ) Υδρόμυλος των Αφών Σπύρου & Ιωάννη Μπαρμπάτση. Σταμάτησε στα χρόνια του Εμφυλίου.
- (δ) Υδρόμυλος στο δρόμο για το χωριό Στάγια των Κώστα & Ιωάννη Φλέγγα (ή Σουραβλή). Σταμάτησε το 1947-48.

Γιαννιτσού Παλαιά

- (α) Υδρόμυλος προεπαναστατικός στη θέση "Μπουργανέικα". Σταμάτησε το 1920 περίπου. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Πέτρος Καραντώνης.
- (β) Υδρόμυλος βακούφικος στη θέση "Λιτά". Έπαυσε τη λειτουργία του το 1969. Τελευταίοι μυλωνάδες ήταν οι Νικόλαος και Ιωάννης Ρίζος.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Παλιόμυλος". Μυλωνάς ήταν ο Απόστ. Δουδουμόπουλος (τον έλεγαν "Βούλγαρο[36]"). Δεν υπάρχει πλέον.
- Επιπλέον στον τελευταίο υπήρχε και μαντάνι.

Γιαννιτσού Νέα

- (α) Υδρόμυλος παλιός βακούφικος, που έπαιρνε νερό από το ρέμα Ρούζια (στα ανατολικά του οικισμού). Ο τελευταίος μυλωνάς λεγόταν Αθανάσιος Κουμπαράκης. Λειτούργησε μέχρι το 1956. Είναι πλέον ερείπια.
- (β) Υδρόμυλος παλιός βακούφικος (στα ανατολικά του οικισμού), ιδιοκτησίας του Ι.Ν. Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Γιαννιτσούς. Κι αυτός έπαιρνε νερό από το ρέμα Ρούζια. Αναφέρεται ο ίδιος μυλωνάς[37] όπως πριν. Λειτούργησε μέχρι το 1956. Είναι πλέον ερείπια.

Γοργοπόταμος

- (α) Υδρόμυλος των Αφών Παπανάγνου. Είναι μισογκρεμισμένος.
- (β) Υδρόμυλος των Αφών Παπανάγνου. Διατηρείται και λειτουργεί με μυλωνά τον Κώστα Παπανάγνου.
- (γ) Υδρόμυλος ιδιοκτησίας Παύλου Σκορδοκόπανου. Η ετήσια παραγωγή του ήταν 100.000 οκάδες (εκτίμηση). Διατηρείται.
- Επιπλέον υπήρχαν και 4 νεροτριβές. Ιδιοκτήτης ήταν ο Π. Σκορδοκόπανος.

Γουλέμι Λοκρίδος

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Μύλος - Διπόταμος", με τελευταίο μυλωνά το Χρήστο Πέτρ. Κατσούλα. Είχε ετήσια παραγωγή 5.000 οκάδες άλευρα. Δεν λειτουργεί πλέον.

Γραμμένη

- (α) Υδρόμυλος παλιός του "Δελημέρα", από το όνομα του Ιωάν. (ή Θεόδ.) Δελημέρα που τον έφτιαξε το 1850-60. Μετά τον ανέλαβαν τα παιδιά του. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Μάρκος, μέχρι το 1956.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Ανδρίτσος", του Δημητρίου Ντούμα. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Ζήσης Μπαρμπέρης. Μέχρι το 1944.
- (γ) Υδρόμυλος της Αγίας Παρασκευής, με τελευταίο μυλωνά τον Κων/νος Παπασταθόπουλο. Η ετήσια παραγωγή του εκτιμήθηκε σε 5.000 οκάδες. Είναι μισογκρεμισμένος.

Δαμάστα

- Υδρόμυλος στις βρύσες της Μονής Δαμάστας (θέση "Πελεκάνος"), της οποίας ήταν ιδιοκτησία, μέχρι το 1938. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Λιάκος Κουσουρής.

Δάφνη

- (α) Υδρόμυλος του Δροσογιάννη. Ανήκε στους Ιωάννη & Ηλία Δροσογιάννη. Έπαυσε τη λειτουργία του το 1940.
- (β) Υδρόμυλος που λεγόταν "παπαδέικος". Λειτουργούσε με νερό από το χείμαρρο Ίναχο. Ανήκε στον παπά, που πρώτα ήταν μυλωνάς και μετά έγινε παπάς. ΤΗ λειτουργία του μύλου συνέχισαν οι κόρες του παπά. Σταμάτησε να λειτουργεί το 1950.

Δίβρη

- (α) Υδρόμυλος "του Πελεκάνου", όπως λεγόταν. Προεπαναστατικά ήταν βακούφικος (ανήκε στην Ι. Μονή Αντίνιτσας). Αγοράστηκε απ΄οτον Ευάγγελο Κάλλο (Καραβαγγέλη). Σταμάτησε το 1954.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Ανάβρα" ή "Ξηροπόταμος-Ξηριάς", από το 1940, γνωστός ως μύλος του "Σκράπα". Μυλωνάδες ήταν τα παιδιά του Βάιου Παπανάγνου μέχρι το 1953, οπότε ο μύλος αγοράστηκε από τον Αθανάσιο Τσεκούρα. Έπαυσε τη λειτουργία του το 1980.
- Επιπλέον ο τελευταίος είχε παράλληλα μαντάνι και δριστήλα.

Δίκαστρο

- (α) Υδρόμυλος στη θέση "Τζιμ τη βρύση", που ήταν βακούφικος. Λειτούργησε από το 1953 μέχρι το 1970. Η ετήσια παραγωγή του ήταν 2.000 οκάδες. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Σεραφείμ Καλότυχος. Ο μύλος διατηρείται.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Ρέμα μαχαλά" ή "Καρ'τσάμπαλη", από τη δεκαετία του '30. Ιδιοκτήτης ήταν ο ταγματάρχης Ευθύμιος Αλεξόπουλος. Μυλωνάς ήταν ο Ξενοφών Αγγελόπουλος. Άλεθε 1.000 οκάδες δημητριακά ετησίως. Το 1945 έπαψε τη λειτουργία του. Ο μύλος πλέον έπεσε.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Σκυλοχάντακο". Ήταν πολύ

36 Καταγόταν από το χωριό Πεντάλοφο Γρεβενών.

37 Το 19ο αι. ήταν μυλωνάς ο Απόστολος Δημόπουλος (τον έλεγαν "Βούλγαρο", επειδή καταγόταν από τον Πεντάλοφο Γρεβενών). Επόμενος μυλωνάς ήταν ο Αλέκος Βέλκος (ή Τελώνης). Ακολούθησε ο γαμπρός του Ιωάννης Κουμπαράκης και τελευταίος ήταν ο Αθανάσιος Κουμπαράκης. Ενδιάμεσοι μυλωνάδες ήταν ο Σεραφ. Δ. Νίκας, Στυλ. Τριανταφύλλης, Γεώργ. Κ. Σακελλάρης, κ.ά.

παλιός μύλος που λειτούργησε από τα μέσα του 19ου αι. μέχρι το 1945. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Κωνσταντίνος Τσιλίκας. Δεν είναι γνωστή η σημερινή του κατάσταση.
- Επιπλέον αυτών, στη θέση "Παλιοκαρυά", είχε μαντάνι και νεροτριβή, ιδιοκτησίας Γρηγορίου Κατσίμπρα. Λειτούργησε την περίοδο 1930-45.

Δίλοφο (Μπρούφλιανη)

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "στο Μύλο". Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Γεώργιος Μαντζαβός. Έπαυσε τη λειτουργία του το 1948.
- (β) Υδρόμυλος άλλος στην τοποθεσία "στο Μύλο". Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Τσούκας. Λειτούργησε μέχρι το 1945.

Δρυμαία

- Υδρόμυλος στη θέση "Παλιοκαρυά", ιδιοκτησίας Ζάγκου. Η ετήσια παραγωγή του ήταν 5.000 οκάδες. Ο μύλος πλέον έπεσε.

Δυο Βουνά

- Υδρόμυλος στη θέση "Βυζωτή" του Βασίλη Κων. Παπαμίχου. Λειτούργησε την περίοδο 1923-1945, μόνον το χειμώνα. Δεν υπάρχει πια.
- Υδρόμυλος του Κούρτη. Ήταν στα Επάνω Δυο Βουνά. Λειτούργησε μέχρι τη δεκαετία του '30. Δεν υπάρχει πια.

Εκκάρα Δομοκού

- (α) Υδρόμυλος στη θέση "Μύλος", με τον Παναγιώτη Οικονόμου. Το χρόνο άλεθε 10.000 κιλά δημητριακά. Ο μύλος καταστράφηκε.
- (β) Υδρόμυλος άλλος στην ίδια θέση "Μύλος", με τον Παντελή Παπανικολάου. Είχε ίδια περίπου παραγωγή με τον προηγούμενο. Ο μύλος διατηρείται.

Ελευθεροχώρι

- (α) Υδρόμυλος στη θέση "Ντούνος" ήταν χαμηλά στους ποταμούς Ασωπό και Φοίνικα, που ανήκε στους Δήμο (ή Παναγιώτη) Παπαϊωάννου και Νικ. Νικολόπουλο. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Αυγερόδήμος. Ο μύλος έχει πέσει.
- (β) Υδρόμυλος παλιός στη θέση "Ασωπός", ιδιοκτησίας Νικ. Μανώλη. Λειτουργούσε με το ιαματικό νερό από τα Ψωρονέρια, που έφτανε ως εκεί με κτιστό κανάλι. Ο μύλος πλέον έπεσε.

Ζέλι Λοκρίδος

- Υδρόμυλος στη θέση "Μεσιακός[38] Μύλος" αναφέρεται ότι υπήρχε παλιότερα, με το Δημήτριο Γκρέκα. Ο μύλος καταστράφηκε.

Ηράκλεια

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Ζηριάδες" (την πετρόκτιστη γέφυρα του Ασωπού). Ιδιοκτησία Νικολάου Μανώλη. Λειτούργησε την περίοδο 1920-48. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Γεώργιος Τσιπετός. Ο μύλος είναι γκρεμισμένος.

Θαυμακός Δομοκού

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Παλιόχανα". Δεν λειτουργεί.

Θερμοπύλες

- (α) Υδρόμυλος στα ριζά του βουνού Καλλίδρομος λειτουργούσε από το θερμό νερό των λουτροπηγών. Ο παλαιότερος ήταν από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Σταμάτησε τη δεκαετία του '30.
- (β) Υδρόμυλος στα ριζά του βουνού Καλλίδρομος λειτουργούσε από το θερμό νερό των λουτροπηγών. Ο νεότερος έπαυσε τη λειτουργία του τη μεταπολεμική δεκαετία του '50.
- (γ) Υδρόμυλος πίσω από το μνημείο του Λεωνίδα, όπου έφτανε το θερμό νερό των λουτροπηγών με κανάλι. Είναι γκρεμισμένος.

Καινούργιο

- (α) Υδρόμυλος στον ποταμό Κονιαβίτη, με τον Αθαν. Αδαμόπουλο. Είναι πλέον κατεστραμμένος.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Πλατανιάς", με τον Παν. Παπαλελούδη. Είναι κατεστραμμένος.

Καλαπόδι

- Υδρόμυλοι 2, ερειπωμένοι. Ελλείπουν άλλα στοιχεία.

Καλλίδρομο

- (α) Υδρόμυλος στη θέση "Παλιόμυλος", των Αφών Γ. Πασσαλή. Είναι πλέον σε πλήρη κατάρρευση.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Βασιλάκη", των Αφών Γ. Χρόνη. Είναι πλέον σε πλήρη κατάρρευση.

Καλλιθέα

- Υδρόμυλος βακούφικος στην τοποθεσία "Βοϊδολίβαδο". Έπαυσε τη λειτουργία του το 1947. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Δημ. Φαρρής.

Καμένα Βούρλα

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Βλάχα". Εγκαταλειμμένος.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Σταθάκη", του Ευστ. Βουρβουλάκη. Εγκαταλειμμένος.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση Ασπρονέρι. Ελλείπουν άλλα στοιχεία.

Καμπιά

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Καμπάκι". Έχει κα-

38 Η λέξη" Μεσιακός "μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι υπήρχαν κι άλλοι πλαϊνοί (ακραίοι) 2 ή περισσότεροι μύλοι. Δεν έχουμε στοιχεία όμως.

ταρρεύσει.
- (β) Υδρόμυλος κοινοτικός, χαμηλά στο ρέμα "Κερα-πιάνι". Λειτούργησε μέχρι το 1960. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Ηλίας Χαμπίπης.

Κανάλια

- (α) Υδρόμυλος στη θέση "Σιολέικα", στα Άνω Κανάλια, με τον Ευάγγελο Σίολο. Λειτούργησε μέχρι το 1960. Είναι γκρεμισμένος.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Σιολέικα", στα Άνω Κανάλια (απέναντι από τον προηγούμενο), με το Δημήτριο Σίολο. Έπαυσε τη λειτουργία το 1965.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Νελή" του Δημ. Κωνσταντίνου. Κι αυτός έπαυσε τη λειτουργία του το 1950. Ερειπωμένος.
- (δ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Γελαδόσταλο", στα Κάτω Κανάλια του Δημ. Αντωνίου. Λειτούργησε μέχρι το 1950. Έχει γκρεμιστεί.
- (ε) Υδρόμυλος στο ρέμα Ρουστιανίτη, στα Κάτω Κανάλια, των Π. Γκλάβα και ... Κυριάκη. Λειτούργησε μέχρι το 1965. Άγνωστη η κατάστασή του.

Κάψη

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Κουτσομύλια" ή "Βόθωνας" της Μεσαίας Κάψης. Λειτούργησε μέχρι το 1945 από το Φώτη Υφαντή, που ήταν και ο τελευταίος μυλωνάς.

Καπνοχώρι

- Υδρόμυλος παλιός στη θέση "Καψάς", του τσιφλικά Ξηροτύρη. Αγοράστηκε το 1892 από το Θεμιστοκλή Καρβέλη και λειτούργησε μέχρι το 1958. Τελευταίοι μυλωνάδες (που εναλλάσσονταν κάθε χρόνο) ήταν οι Χρήστος & Κωνσταντίνος Θεμ. Καρβέλης. Δεν είναι γνωστή η κατάστασή του.
- Επιπλέον, ο τελευταίος διέθετε δριστήλα και ηλεκτρική γεννήτρια.

Καραβόμυλος

- Υδρόμυλος του "Σαράτση", στην τοποθεσία "Ζουριό", κοντά στη θάλασσα. Υπήρχε από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Με μικρά καράβια (βάρκες) έφερναν δημητριακά και τα άλεθαν στο μύλο αυτό. Έτσι η θέση αυτή ονομάστηκε Καραβόμυλος, όπως και το χωριό μεταγενέστερα. Μετά το 1834 αγοράστηκε από τους Αφούς Σκουμπουρδή. Τον νοίκιασαν οι Αφοί Γεώργιος & Λάμπρος Κόρακας και λειτούργησε την περίοδο 1928-1935. Τον γκρέμισαν το 1962, που πέρασε η Εθνική Οδός.

Καρυές Δομοκού

- Υδρόμυλος στο Σαραντόρεμα του Κων. Παπακωνσταντίνου. Άλεθε 2.000 οκάδες δημητριακά ετησίως. Εγκαταλειμμένος.

Καστανιά Υπάτης

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Τούρνος", που λειτουργούσε από νερό πηγής. Λεγόταν "μύλος του Αναγνώστου". Ιδιοκτήτης ήταν ο Κωνστ. Κωνσταντόπουλος. Έχει καταστραφεί.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Τούρνος" (πιο κάτω) του Ευαγ. Αγγελή. Προηγούμενοι ιδιοκτήτες του μύλου ήταν οι : Γρηγ. Ρούσκας, Γ. Ξηροτύρης και Πέτρ. Αγγελής. Σταμάτησε να λειτουργεί το 1947.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Τούρνος", αλλά από νερό άλλης πηγής (Αρμύρα) του Χρήστου Τσεκούρα. Λειτούργησε μέχρι το 1960.

Καστρί

- Υδρόμυλος στην ομώνυμη τοποθεσία "στα μύλια", κοντά στο Σπερχειό ποταμό. Δεν υπάρχει πια.

Κάτω Τιθορέα

- (α) Υδρόμυλος με το Γεώργιο Λούσκα. Είναι μισογκρεμισμένος.
- (β) Υδρόμυλος με το Γεώργιο Καπερώνη. Είναι μισογκρεμισμένος.

Κλωνί

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Κιάφα", του Ιωάννη Φαρμάκη (ή Σουλιώτη). Είναι μισογκρεμισμένος.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Αγία Παρασκευή" ή "Τρεστενίκος". Λειτουργούσε με νερό από άλλη πηγή. Ανήκε στον Ιωάννη Φαρμάκη. Είναι μισογκρεμισμένος.
- (γ) Υδρόμυλος στο Ποτάμι, με τον Κωνσταντίνο Τραή. Είναι πλέον μισογκρεμισμένος.
- (δ) Υδρόμυλος στη θέση "Πέρα μαχαλάς", με το Ματθαίο Τιτόπουλο. Εγκαταλειμμένος.
- (ε) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Στρέμμα", του Βασιλ. Τιτόπουλου. Ήταν ο τελευταίος μύλος του χωριού, που σταμάτησε τη λειτουργία του. Έχει μετατραπεί σε κατοικία!

Κολοκυθιά

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Δίρεμα", με τον Ευάγγελο Τζώρτσο. Έχει καταρρεύσει.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Ντούμες", με τον Κωνσταντίνο Τζώρτσο. Έχει καταρρεύσει.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Στέρνα", με το Δημήτριο Τζώρτσο. Έχει καταρρεύσει.
- (δ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Πενημένη Λουγκά", με το Γεώργιο Παπακωνσταντίνου. Έχει καταρρεύσει.
- (ε) Υδρόμυλος του Ταξιάρχη, στο ποτάμι. Έπαυσε τη λειτουργία του το 1946.
- (ζ) Υδρόμυλος στο ποτάμι (λίγο πιο κάτω από τον προηγούμενο) του Γεωργίου Τζεβελέκα. Έπαυσε τη λειτουργία του το 1946.

Κόμμα

- Υδρόμυλος μέσα στο χωριό, που λειτουργούσε από

νερό πηγής. Έπαψε τη λειτουργία του τη δεκαετία του ’20.

Κόμνινα

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία “Ασβεστοκάμινο”, του Ιωάννη Χρυσικού. Είχε μεγάλη ετήσια παραγωγή που εκτιμήθηκε σε 200.000 κιλά. Έχει γκρεμιστεί.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση “Πλάτανος”, με το Δημήτριο Παπαλελούδη. Η ετήσια παραγωγή εκτιμήθηκε σε 200.000 κιλά. Έχει γκρεμιστεί.
- (γ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία “Άγ. Ταξιάρχης”, με τον Κ. Ντάλα. Είχε ετήσια παραγωγή (κατ’ εκτίμηση) 200.000 κιλά δημητριακών. Έχει καταρρεύσει.

Κομποτάδες

- Υδρόμυλος στην ομώνυμη τοποθεσία “Μύλος”, ιδιοκτησίας Σταμούλη. Έχει πλέον καταρρεύσει.

Κορομηλιά Δομοκού

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία “Κερασόρεμα”, του Ιωάννη Κατσιλογιάννη. Άλεθε 10.000 οκάδες δημητριακών το χρόνο. Ο μύλος έχει πέσει.

Κουμαρίτσι[39]

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία “Καραβάκι” ή “Πλακολιθιές”. Φτιάχτηκε πρόχειρα στην Κατοχή και εξυπηρέτησε το χωριό, μέχρι που σταμάτησε. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Βασ. Παπαμίχος.

Κυριακοχώρι

- (α) Υδρόμυλος βακούφικος στην τοποθεσία “Άη Λιά”, με νερό απ’ το βουνό. Τελευταίοι μυλωνάδες ήταν ο Αθαν. Σκαρλάτος και ο Ιωάννης Ανδρ. Μέντζος. Ο μύλος λειτούργησε μέχρι το 1946.
- (β) Υδρόμυλος παλιός (από το 1895) στη θέση “Φλόρ’τα”. Ιδιοκτήτης ήταν ο Ηλίας Ψυχογιός (ή Αλευρο-Λιάς). Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Θεοφάνης Ψυχογιός. Ο μύλος σταμάτησε το 1958.
- (γ) Υδρόμυλος στην ίδια θέση (δίπλα και πιο κάτω) με τον προηγούμενο του Ευάγ. Ψυχογιού (ή Αλευροβαγγέλη). Ήταν αδερφός του Ηλία. Ο μύλος σταμάτησε στα χρόνια του Εμφυλίου.
- (δ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία “Μανιλίτσα”, του Παναγιώτη Τσαμπούλα. Ο μύλος δούλευε μόνο το καλοκαίρι. Σταμάτησε στα χρόνια του Εμφυλίου.
- (ε) Υδρόμυλος στην κάτω άκρη του χωριού. Δεν είναι γνωστό το όνομα του ιδιοκτήτη ή του μυλωνά. Ο μύλος δούλευε μόνο το χειμώνα. Σταμάτησε στα χρόνια του Εμφυλίου.

Κυρτώνη Λοκρίδας

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία “Ζάστανος”, με τον Ευστράτιο Παπαδόπουλο. Η ετήσια παραγωγή του εκτιμήθηκε σε 10.000 κιλά. Ο μύλος έχει καταρρεύσει.

Κωσταλέξι

- (α) Νεροπρίονο του Λιάπη.
- (β) Νεροπρίονο στη θέση “Αλογοβαγάς”.
- (γ) Νεροπρίονο στη θέση “Αγγουριές”.

Λαμία[40]

- (α) Από το Μυλαύλακο (νερό από την περιοχή Ταράτσας, που με κανάλι έφτανε στο λόφο Αγίου Λουκά και κατέληγε στο Αραπόρεμα) έπαιρναν κίνηση[41] 14 υδρόμυλοι[42] (ο ένας κάτω απ’ τον άλλο). Ο τελευταίος που λειτούργησε ήταν του Παναγιώτη Παπαγιάννη (1875-1953).
- (β) Στην πλαγιά[43] του Κάστρου Λαμίας είχε 5 μικρούς υδρομύλους, που λειτουργούσαν διαδοχικά με το ίδιο νερό.
- (γ) Στον Ξεριά Λαμίας (άγνωστη η θέση) υπήρχε το 1838 υδρόμυλος (αλευρόμυλος) ιδιοκτησίας του Μάρκου Κερκυροπούλου. Τον ενοικίασε[44] για 1 έτος στον Ιωάννη Δημητρίου, μυλωνά, κάτοικο Στυλίδας. Άγνωστη η συνέχεια.

Λάρυμνα

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία “Μπάλτιτζα” των Αφών Δάρρα. Μέχρι το έτος 2.000 ο μύλος ήταν σε λειτουργία.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία “Βρώμα” του Ε. Δάρρα. Είναι πλέον μισογκρεμισμένος.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση “Κιαφόβρυση”, με τον Επ. Καριοφύλλη. Είναι πλέον μισογκρεμισμένος.

Λευκάδα

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία “Πεζούλα”, με νερά από το ρέμα Ρουστιανίτη. Έφερε το όνομα “Μύλος Ξενοφών”, από το όνομα κάποιου μυλωνά, ίσως. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Καλτσάς. Έχει καταρρεύσει.
- (β) Υδρόμυλος βακούφικος στην τοποθεσία “Γιούρτια”, από νερό του ρέματος Ρουστιανίτη. Ο μύλος

39 Το παλιό Κουμαρίτσι ήταν μέσα στο ρέμα και το λέγανε Γυφτοχώρι. Εκεί, από το προεπαναστατικά χρόνια, υπήρχε μύλος, αλλά δεν είναι γνωστή η θέση του. Το χωριό μετακινήθηκε στη θέση “Γιούρτια”. Με άλλη μία μετακίνηση ήρθε στη σημερινή του θέση.

40 Από τα χειρόγραφα Βιβλία ληξιαρχικών πράξεων (1860, 1863) του Δήμου Λαμιέων βρέθηκαν και οι εξής μυλωθροί (όπως δηλώθηκαν) : Κων. Λεβαντής (1838-1913), Ανάργ. Στ. Ταρσαναλής (1876-1941), Ευθ. Ντζίβας (1868-1913), Πασχ. Μάρκου (1849-1914), Χαρ. Καλτάς (1852-1917), Δημ. Χασιώτης (1833-1863) και Γεώρ. Ζήσης (1838-1860). Όλοι δηλώθηκαν ως Λαμιώτες, πλην του Αναργ. Τρσαναλή (Μικρασιάτη πρόσφυγα).

41 Ουίλλιαμ Λήκ (Leake, 1805).

42 Αναφορές : (α) Περδικάρη (σε μετάφραση Κοτσίλη), στο περ. ΦΘΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 1985, σελ. 66-67. (β) Δημ. Νάτσιου “Προϋπολογισμός Δήμου Λαμίας 1862”, σε ΦΘΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 1985. (γ) Κων. Γαλλή “Εκλογικός Κατάλογος 1879” .

43 Ο Κάρολος Γουστάβος Φίντλερ, που πέρασε το 1836 από τη Λαμία ανέφερε ότι : “Από αυτή την πλευρά του δρόμου βλέπει κανείς μόνο το κάστρο του Ζητουνίου και μπροστά του πέντε μικρούς νερόμυλους, τον ένα κάτω από τον άλλο και από ψηλά προς τα κάτω ερχόμενο ρυάκι με νερό …”

44 Συμβόλαιο αριθ. 461/18-5-1838, που έγινε από τον Βασ. Περραιβό, ειρηνοδίκη και συμβολαιογράφο Λαμίας (υπάρχει στα ΓΑΚ Λαμίας).

ανήκε στον Ι.Ν. Παναγίας Θεοτόκου Πουγκακίων. Τελευταίος μυλωνάς ο Γεώργιος Κατερνάκης. Μέχρι το έτος 2.000 ήταν σε λειτουργία!

- (γ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Βλαχάκη", του "Καλτσοσυράκου", όπως λεγόταν. Λειτούργησε μέχρι το 1960. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Δημήτριος Καλτσάς. Άγνωστη η κατάστασή του.
- (δ) Υδρόμυλος στο συνοικισμό "Ρούστιανη" του Ευαγγέλου Αρβανίτη. Λειτούργησε μέχρι το 1950. Άγνωστη η κατάστασή του.

Λιανοκλάδι

- (α) Υδρόμυλος παλιός προεπαναστατικός στην ομώνυμη τοποθεσία "Παλιόμυλος" του Κελεμάνη, με νερό από το Σπερχειό ποταμό. Λειτούργησε μέχρι τη δεκαετία του '60. Κατεδαφίστηκε λόγω του αναδασμού.
- (β) Υδρόμυλος στο δρόμο προς το Ζηλευτό, του Διαμαντή. Κι αυτός έπαιρνε νερό από το Σπερχειό ποταμό. Καταστράφηκε το χειμώνα του 1941 από πλημμύρα.

Λιτόσελο

- (α) Υδρόμυλος βακούφικος στην τοποθεσία "Ρέμα" (βρίσκεται ανάμεσα στα χωριά Λιτόσελο και Ροβολιάρι). Στις αρχές της δεκαετίας του '50, έπαυσε τη λειτουργία του. Τελευταίοι μυλωνάδες ήταν οι Δημήτριος Αλεξίου και Περ. Στεφανής.
- (β) Υδρόμυλος στο συνοικισμό "Αφεντικά", στο δρόμο Λιτόσελου-Βίτωλης. Είναι γκρεμισμένος.

Λογγίτσι

- (α) Υδρόμυλος βακούφικος στην ομώνυμη τοποθεσία "Μύλος" ή "Λουλακιά", του Ιωάννη Κοκοτάκου (τελευταίου μυλωνά). Έπαιρνε νερό από το Ντριστιλόρεμα. Λειτούργησε στον 20ό αι. Είναι πλέον γκρεμισμένος.
- (β) Παλιός υδρόμυλος του Δουδούμη[45] "παρά το χωρίον Λογγίτσι των Φαλάρων". Τον Μάιο 1866, ληστές τον έκαψαν. Ελλείπουν άλλα στοιχεία.
- (γ) Υδρόμυλος βακούφικος στην τοποθεσία "Παλιούρι", μάλλον προεπαναστατικός. Κι αυτός έπαιρνε νερό από το Ντριστιλόρεμα. Λειτούργησε μέχρι τις αρχές του 20ού αι. Εγκαταλειμμένος.
- Επιπλέον αναφέρθηκε ότι ο τελευταίος είχε και δριστήλα.

Λυγαριά

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Παλιόμυλος", που έπαιρνε νερό από το ρέμα "Πλατάνια". έπαψε να λειτουργεί Τη δεκαετία του '20, λόγω μικρής παροχής νερού.

Λυχνός

- Υδρόμυλος βακούφικος στη θέση "Λιασκοβόρεμα". Ήταν ιδιοκτησία της Ι. Μονής Αγάθωνος. Λειτούργησε μέχρι την αρχή της Κατοχής και καταστράφηκε από μεγάλη κατεβασιά νερού. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Βασίλ. Σκάνδαλος. Έχει καταστραφεί.

Μακρακώμη

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Χατζίσκου". Ήταν ιδιοκτησία του μεγαλοκτηματία Χατζίσκου. Κατά άλλη περιγραφή ο υδρόμυλος ήταν στη θέση "Πουρνάρι", του κτήματος της Έλλης Ριζοπούλου. Στο υπέρθυρο γράφει το έτος 1858. Δούλευε όλο το χρόνο με νερό από τον ποταμό Σπερχειό. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Ευάγγελος Τσούμας. Σταμάτησε το 1964 περίπου. Είναι μισογκρεμισμένος.
- (β) Υδρόμυλος μέσα στην κωμόπολη (τοποθεσία "Τσουκιώτικα"), με τον Γερμανό Αγαπιάδη. Ο μύλος λειτουργούσε από τον ίδιο (που ήταν μικρασιάτης) και τη γυναίκα του, με νερό από το Σπερχειό ποταμό. Λειτούργησε μέχρι το 1962. Ο μύλος διατηρείται μέχρι σήμερα.
- (γ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Άγιοι Ταξιάρχαι" (μέσα στην κωμόπολη), των Αφών Γεωργίου Ζάχου (ή Ζαχονιά), με νερό από το Σπερχειό ποταμό. Είναι σε λειτουργία. Έχει γίνει πλέον ηλεκτροκίνητος.

Μακρολείβαδο

- Υδρόμυλος βακούφικος στην τοποθεσία "Καλαμάκια". Είναι πλέον μισογκρεμισμένος.

Μαντασιά

- (α) Υδρόμυλος στη θέση "Γέφυρα", με το Νικόλαο Παπακωνσταντίνου. Είχε μεγάλη ετήσια παραγωγή σε άλευρα. Είναι πλέον μισογκρεμισμένος.
- (β) Υδρόμυλος στην ίδια θέση "Γέφυρα", με το Μάρκο Μπαρούτα. Άλεθε 500.000 οκάδες περίπου δημητριακά το χρόνο. Είναι κι αυτός μισογκρεμισμένος.

Μάρμαρα (Σέλιανη)

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Άμπλας", από τα προεπαναστατικά χρόνια. Ανήκε στον Ιωάννη Γουβάλα. Δεν υπάρχουν πλέον ίχνη του.
- (β) & (γ) Υδρόμυλοι δύο (2), στο δρόμο Περιβόλι-Αργύρια, του Κωνσταντίνου Δεληχά. Λειτουργούσαν με νερό από το ρέμα του χειμάρρου Ίναχου. Πιθανά έγιναν στα τέλη του 19ου αι. Η σημερινή τους κατάσταση είναι άγνωστη (πιθανά τα ερείπια).
- (δ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Παλιόμυλος", από το 1890. Λειτουργούσε με νερό από το ρέμα της Σέλιανης. Λειτούργησε μέχρι το 1980. Η ετήσια παραγωγή του ήταν 2.000 κιλά. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Γεώργιος Κουρέλης. Ο σημερινός ιδιοκτήτης του είναι ο Απόστολος Κουρέλης. Ο μύλος διατηρείται.
- (ε) Υδρόμυλος στη θέση "Πλατανιά", του Ταξιάρχη Κουρέλη, με νερό από πηγή. Ο μύλος κτίστηκε το 1903 από το Μητσόπουλο. Εξυπηρετούσε τους κατοίκους των χωριών Ανατολή (Χομίργιανη) και Κολοκυθιά. Λειτούργησε μέχρι το 1986.

45 εφ. "Η Νέα Γενεά", 18 Μαΐου 1866.

- (ζ) Υδρόμυλος μέσα στο χωριό. Λειτουργούσε από το έτος 1900 με νερό πηγής. Ήταν του Θεμιστοκλή Κουβαρά και μετά τον ανέλαβε η κόρη του Αγγελική Κουβαρά-Λιάγκα μέχρι το 1970. Είχε μικρή ετήσια παραγωγή. Ο μύλος δούλευε το χειμώνα και την άνοιξη.
- (η) Υδρόμυλος μέσα στο χωριό, που λειτουργούσε με το ίδιο νερό πηγής, όπως και ο προηγούμενος (ήταν συνεχόμενοι μύλοι). Ανήκε στο Μητσοθανάση και ο μύλος δούλευε μόνο το καλοκαίρι, μέχρι το 1947. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Αθανάσιος Ανδρεουλάς.
- θ) Υδρόμυλος μέσα στο χωριό, από το ίδιο νερό πηγής που λειτουργούσαν και οι προηγούμενοι, αλλά και με νερό από το ρέμα "Βροντάκη" του Ιωάννη Μήτσου. Λειτούργησε την περίοδο από το 1890 μέχρι το 1945. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Νικόλαος Κουρέλης.
- (ι) Υδρόμυλος στη θέση "Σπηλιά", του Σπύρου Καραγεώργου. Έπαιρνε το ίδιο νερό πηγής όπως οι προηγούμενοι, αλλά και με νερό από το ρέμα "Βροντάκη". Ο μύλος λειτούργησε από το 1932 και σταμάτησε πριν τον πόλεμο (το 1938).

Μαυρίλλο

- (α) Υδρόμυλος παλιός, ιδιοκτησίας του γιατρού Σεραφείμ Δεδούση (μεγαλοϊδιοκτήτη της περιοχής), που τον ενοικίαζε. Λειτουργούσε με νερά του ρέματος Γκούρας. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Λάμπρος Σκιαδόπουλος. Ο μύλος είναι μισογκρεμισμένος.
- (β) Υδρόμυλος του Ζωρόπουλου, από το 1859. Λειτουργούσε με νερά του ρέματος Γκούρας. Μετά τον ανέλαβε ο Νικόλαος Καραντάνας και οι απόγονοί του. Λειτουργούσε μέχρι το τέλος του 20ού αι.
- (γ) Υδρόμυλος βακούφικος του Αγ. Αθανασίου στην τοποθεσία "Ισιώματα". Γνωστό όνομα μυλωνά ήταν του Ηλ. Μητσάκη. Λειτούργησε μέχρι το 1971. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Δημήτριος Σακελλάρης.
- Επιπλέον αυτών, κατά την περίοδο 1700 μέχρι το 1910 λειτούργησαν από τα νερά της Γκούρας, 12 μπαρουτόμυλοι σε σειρά (διαδοχικά). Περισσότερα στοιχεία σε Χαρίλ. Μηχιώτη "Το Εργαστήρι της φωτιάς".
- Ακόμη, υπήρχαν από τα νερά του ρέματος Γκούρας, 2 μαντάνια και 3 δριστήλες σε λειτουργία μέχρι το 1957. Υπήρχε και νεροπρίονο μέχρι το 1957.

Μεγάλη Βρύση

- βλ. Αγία Παρασκευή

Μεξιάτες

- (α) Υδρόμυλος του Ανδρέα Πιστόλη, με νερά από τις πηγές του Κεφαλόβρυσου. Λειτούργησε μέχρι το 1970 περίπου. Ιδιοκτήτης του είναι πλέον ο ... Βαγενάς.
- (β) Υδρόμυλος δεύτερος του Ανδρέα Πιστόλη, στην τοποθεσία "Βαένια", με νερό από τις πηγές του Κεφαλόβρυσου. Ο μύλος σταμάτησε στα χρόνια του Εμφυλίου.
- (γ) Υδρόμυλος στην αρχή του χωριού, από τον Κ.Αναγνωστόπουλο ή Σανιδά. Το νερό προερχόταν κυρίως από πηγές, που βοηθούσε η μεγάλη κλίση του εδάφους.
- Επιπλέον, να αναφερθεί η νεροτριβή που υπήρχε στη θέση του (γ) υδρομύλου.

Μερκάδα

- Υδρόμυλος βακούφικος στην τοποθεσία "Κρανίτσα", του ομωνύμου ρέματος. Λειτούργησε την περίοδο 1900-1946, κατά την περίοδο χειμώνα και άνοιξης. Τον ενοικίαζε ο Λάμπρος Τσούνης. Έπεσε.

Μεσοποταμία (Χαλίλη)

- (α) Υδρόμυλος παλιός στην τοποθεσία "Σαΐτες" του Καλλίνικου. Ήταν προεπαναστατικός μύλος. Λειτούργησε μέχρι το 1940. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο ... Βασιλείου.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Αγιασμός" του Παύλου, με νερά από τη Βίστριζα. Λειτούργησε την περίοδο 1930-1955. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Χρήστος Παύλου.
- (γ) Υδρόμυλος του Κατσαβριά, που δούλευε με νερά της Βίστριζας. Το 1928 ανακαινίστηκε και λειτούργησε μέχρι το 1990. Μυλωνάδες ήταν ο Ευάγγελος Κατσαβριάς και τελευταίος ο Δημήτριος Κατσαβριάς.
- (δ) Υδρόμυλος στην ομώνυμη θέση "Μύλια του Σκουρογιάννη", στα όρια των χωριών Χαλίλης και Γραμμένης. Λειτούργησε μέχρι το 1945. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Ηλίας Στρωματιάς.

Μεσοχώρι (Λιάσκοβο)

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Πλαγιά" της Οίτης, που έπαιρνε νερό από ο Λιασκοβόρεμα. Έγινε το 1937 από το Γεώργιο Γ. Καραγεώργο και λειτούργησε μέχρι το 1948, που τον έκαψαν (στον Εμφύλιο).

Μοσχοκαρυά

- Υδρόμυλος του Ζήσιμου στη Δερβέν-Καρυά. Έπαιρνε νερό από το Βοϊδόρεμα. Λειτούργησε μέχρι το 1940. Δεν υπάρχουν πλέον ίχνη του.

Μόδι Λοκρίδος

- Υδρόμυλος στην ομώνυμη θέση "Μύλος" με το Νικόλαο Καυκιά. Έχει εγκαταλειφθεί και καταρρεύσει.

Μονή Δαμάστας

- Υδρόμυλος στη θέση "Πελεκάνος". Υπήρχε από το 19ο αι. Το 1938 εκποιήθηκε, αλλά δεν είναι γνωστός ο αγοραστής του.

Μοσχοχώρι

- Υδρόμυλος κοινοτικός μέσα στο χωριό, που έπαιρνε νερό από το "Μαυρονέρι". Παραχωρήθηκε στην εκκλησία, η οποία τον επισκεύασε το 1922. Ήταν διπλός μύλος. Λειτούργησε μέχρι το 1982, με μυλωνά το Δημήτριο Ζάρδα. Άγνωστη η κατάστασή του.

Μύλοι Πελασγίας

- (α) Υδρόμυλος του Βασιλείου Ι. Ραγάζου. Έπαιρνε νερό από την "Κεφάλωση".
- (β) Υδρόμυλος του Τσαλαφούτη, που λειτούργησε σε διάρκεια τριών γενεών. Κι αυτός έπαιρνε νερό από την "Κεφάλωση".
- (γ) Υδρόμυλος του Αθανασίου Κουσβαντέλλου. Λειτούργησε μέχρι το 1940.
- (δ) Υδρόμυλος του Ιωάννη Μάνου σε διάρκεια τριών γενεών. Ήταν προικώος από τον πεθερό του. Σταμάτησε το 1963-64.
- Επιπλέον αυτών, υπήρχαν: (α) μαντάνι από το μύλο του Αθ. Κουσβαντέλλου, (β) ελαιοτριβείο, από το μύλο του Ιωάν. Μάνου, που λειτούργησε μέχρι το 1940.

Νέα Μάκρυση Δομοκού

- Υδρόμυλος του Γεωργίου Αλευρά. Άλεθε 15.000 οκάδες δημητριακά ετησίως. Ο μύλος κατέρρευσε.

Νέο Μοναστήρι

- Υδρόμυλος στο παλαιό χωριό των Αφών Ν. Γεωργούση. Είχε μεγάλη ετήσια παραγωγή 1.000 τόνους (εκτίμηση). Έχει εγκαταλειφθεί.

Νεοχώρι Τυμφρηστού

- (α) Υδρόμυλος βακούφικος. Ελλείπουν άλλα στοιχεία.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Άμπλας", του Κων. Τσιολόπουλου. Σταμάτησε στα χρόνια του Εμφυλίου.
- (γ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Πλάγια", του Ζήση. Αγοράστηκε διαδοχικά από τον Κοντομήτρο και μετά την Ελισάβετ Μηλιάκη, η οποία τον ανακαίνισε. Ο μύλος δούλεψε με μυλωνά το Χρήστο Μυρεσιώτη. Αγοράστηκε από το Βασίλειο Κολοβό και λειτούργησε με μυλωνά το Θεοφάνη Κολοβό (πατέρα του ιδιοκτήτη). Στα χρόνια του Εμφυλίου άλεθε δημητριακά ο Δημοκρατικός Στρατός. Τότε τον ανατίναξε ο εθνικός στρατός.
- (δ) Υδρόμυλος στην ίδια όπως πριν τοποθεσία "Πλάγια", κάτω από το μύλο του Ζήση (έπαιρνε νερό διαδοχικά). Καταστράφηκε από μεγάλη κατεβασιά νερού του Κοκκινορέματος.

Νεοχώρι Υπάτης

- (α) Υδρόμυλος του Παν. Αυγίκου (ή Αυγικάκη). Ήταν ο παλαιότερος μύλος. Έπαιρνε νερό από την πηγή "Ασπρόβρυση".
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Πηγαδάκια-Ζερέλια", του Σ. Παπασταμάτη, που ήταν και μυλωνάς. Κι αυτός έπαιρνε νερό από την πηγή "Ασπρόβρυση".
- (γ) Υδρόμυλος του Αθανασίου Ζαρκάδα, που διαδοχικά έπαιρνε νερό από την πηγή "Ασπρόβρυση". Λειτούργησε μέχρι το 1960. Τον αγόρασε ο Χρήστος Αντωνίου και δούλεψε άλλα 5 χρόνια.
- (δ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Αγγελικό", της Αγγελικής Γαλάνη. Λειτούργησε μέχρι το 1947.
- (ε) Υδρόμυλος στη θέση "Λογγιές", του Νικολάου Τσιλούνη (ή Περικλάκη), με νερό από την πηγή "Κυδωνιά". Μυλωνάδες ήταν οι Νικόλαος Τσιλούνης και Δημήτριος Τσατσανιάς, μέχρι το 1947.

Νεράιδα Στυλίδος

- (α) Υδρόμυλος παλιός βακούφικος μεταξύ παλαιάς και νέας Νεράιδας. Ελλείπουν άλλα στοιχεία.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Συρίτσι" ή "Άγιοι Ανάργυροι" (κτήμα Ζακούλα). Έπαιρνε νερό από την πηγή Σαπουνά. Το μύλο αγόρασε το 1915 ο Γεώργιος Κατσικονούρης (πατέρας του ιερέα). Λειτούργησε μέχρι το 1972. Ετησίως άλεθε 50.000 οκάδες δημητριακών (εκτίμηση). Ο μύλος κατέπεσε.
- (γ) Υδρόμυλος παλιός του Λύτρα. Αγοράστηκε από τον Κων/νο Νικ. Κατσικονούρη και λειτούργησε μέχρι το 1972.
- (δ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Πλατάνια" της παλιάς Νεράιδας, του ... Κατσικονούρη. Έπαιρνε νερό από το Νεραϊδόρεμα.

Νικολίτσι

- (α) Υδρόμυλος παλιός από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Έπαιρνε νερό από το ρέμα "Φροξυλιά". Σταμάτησε να λειτουργεί το 1920.
- (β) Υδρόμυλος βακούφικος στην ίδια θέση με τον προηγούμενο. Γνωστοί μυλωνάδες ήταν οι : ... Παπαδήμας, Νικόλαος Γεωργής και Αθανάσιος Καϊδατζής.
- (γ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Κλαδέικο Καλύβι", από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Έπαιρνε νερό από τη Βίστριζα. Λειτούργησε μέχρι το 1920 περίπου με τους Νικόλαο Παπαδήμα και Νικόλαο Καϊδατζή.
- (δ) Υδρόμυλος στη θέση "Κρανιά" του Ευθυμίου Νικολάου (Μοναστήρα). Έπαιρνε νερό από το ρέμα "Φροξυλιά". Λειτούργησε την περίοδο 1925-1945, μόνο το χειμώνα.

Ξυλικοί Λοκρίδος

- (α) Υδρόμυλος του Γαλατά στην τοποθεσία "Μύλου ρέμα". Άλεθε ετησίως 120.000 κιλά δημητριακών (εκτίμηση). Ο μύλος έχει καταρρεύσει.
- β) Υδρόμυλος στην ομώνυμη τοποθεσία "Μύλος", με το Δημήτριο Κυριαζάκο. Η ετήσια παραγωγή του ήταν 100.000 κιλά. Ο μύλος είναι μισογκρεμισμένος.

Οίτη (Γαρδικάκι)

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Κοτρώτσι", του Αναγκαστικού Δασικού Συνεταιρισμού Οίτης. Έπαιρνε νερό από τις πηγές της Παύλιανης. Λειτούργησε την περίοδο από το 1890 μέχρι το 1970. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Γεώργιος Τσουράπας.
- Επιπλέον αυτού, στα προπολεμικά χρόνια υπήρχε και μαντάνι.

Ομβριακή

- Υδρόμυλος στην ομώνυμη θέση "Μύλος" με τους

Γεώργιο Γουργιώτη και Δημήτριο Μπεκρή. Άλεθε 30.000 κιλά δημητριακά το χρόνο. Ο μύλος είναι μισογκρεμισμένος.

Παλαιοβράχα

- (α) Υδρόμυλος του Καραδήμα. Έπαιρνε νερό από το "Μέγα ρέμα". Λειτουργούσε μόνο το χειμώνα. Σταμάτησε το 1950.
- (β) Υδρόμυλος του Κοσμά. Κι αυτός έπαιρνε νερό διαδοχικά από το "Μέγα ρέμα". Λειτουργούσε μόνο το χειμώνα, μέχρι την Κατοχή.
- (γ) Υδρόμυλος του Ηλία Παπαευθυμίου (πιο κάτω από τον προηγούμενο). Άρχισε τη λειτουργία του το 1907. Μέχρι το 1995 λειτουργούσε με μυλωνά το Λάμπρο Ηλ. Παπαευθυμίου και τη γυναίκα του Ελένη.
- (δ) Υδρόμυλος παλιός βακούφικος. Λειτουργούσε μόνο το χειμώνα. Δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία.
- (ε) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Σφουντάμι", του Γεωργίου Μπαρτσώκα. Έπαιρνε νερό από το "Τσιρλόρεμα". Λειτουργούσε μόνο το καλοκαίρι.
- (ζ) Υδρόμυλος βακούφικος στο ποτάμι, στην τοποθεσία "Μυλόραχη" (απέναντι από το χωριό Βίτωλη). Λειτουργούσε μόνο το καλοκαίρι. Μυλωνάς ήταν ο Χρήστος Κραββαρίτης.

Παλαιόκαστρο

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Ντελβίτσης", των Αφών Ζορμπά (Δημήτριος, Βασίλειος, Μιχαήλ). Έπαιρνε νερό από τον ποταμό Ζημιανίτη[46] (όπως και οι υπόλοιποι μύλοι διαδοχικά). Σταμάτησε στα χρόνια του Εμφυλίου.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Σκάλα", του Μιχαήλ Ντίκα. Κι αυτός έπαιρνε νερό από τον ποταμό Ζημιανίτη, διαδοχικά. Μετά τον ανέλαβε ο γιος του Πάνος. Σταμάτησε στα χρόνια του Εμφυλίου.
- (γ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Ψηλά Αλώνια", του Παναγιώτη Σιάννου, με νερό από τον ποταμό Ζημιανίτη, διαδοχικά. Σταμάτησε στα χρόνια του Εμφυλίου.

Παλαιοκερασιά[47]

- (α) Υδρόμυλος παλιός στην τοποθεσία "Βαρσέρα", από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Έπαιρνε νερό από το ρέμα "Βελά". Μυλωνάς μέχρι το 1941 ήταν ο Βορειοηπειρώτης Απόστολος Ζήσης.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Στενό", του Γεωργίου Ζιώγα. Τον δούλευε η γυναίκα του Φώτω Ζιώγα και μετά ανέλαβε ο γαμπρός του Χρήστος Κούτρας. Έπαιρνε νερό από το ρέμα "Βελά". Η ετήσια παραγωγή εκτιμήθηκε σε 40.000 κιλά άλευρα. Έχει καταρρεύσει.
- (γ) Υδρόμυλος πολύ παλιός στην τοποθεσία "Κουτσουρέλο". Έπαιρνε νερό από 3 ποτάμια. Ο μύλος καταστράφηκε.
- (δ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Βαρσέρα" ή "Στενό", που είχαν οι Δημήτριος Αποστ. Ζήσης και Αθανάσιος Καραθάνος. Κληρονομήθηκε από το γιο του Αποστόλη Ζήση, Λειτούργησε μέχρι το 1980. Η ετήσια παραγωγή εκτιμήθηκε σε 80.000 κιλά, άλευρα.
- Επιπλέον αυτών ο τελευταίος υδρόμυλος είχε μαντάνι, δριστίλα και νεροπρίονο.
- Ακόμη έχουμε στο Τσερνοβίτι : (i) Ελαιοτριβείο του Ανδρέα Μπετένιου, από τις αρχές του αιώνα (1900-10). Δούλευε με νερό από το χείμαρρο "Βελά". Αγοράστηκε και λειτούργησε από το Δήμο Πολύμερο, μέχρι το 1935. Στη συνέχεια το πήραν οι Αφοί Αλεξόπουλοι. (ii) Ελαιοτριβείο του Αποστόλη Καρανάσου, επίσης από τις αρχές του 20ού αι. Η ιδιοκτησία παρέμεινε στον ίδιο. Άγνωστη η σημερινή κατάστασή τους.

Παλαιοχώρι Τυμφρ.

- (α) Υδρόμυλος βακούφικος στην τοποθεσία "Λάμπου λιβάδι", στο δρόμο προς τα Πουγκάκια. Έγινε από μοναχούς και ανήκε στην Ι. Μονή Προφήτη Ηλία. Έπαιρνε νερό με αυλάκι, που το έλεγαν "Κουτσουριώτικο". Με δημοπρασία, ντόπιοι ανέλαβαν μετά τη λειτουργία του. Δούλευε συνεχώς μέχρι την Κατοχή. Η ετήσια παραγωγή του εκτιμήθηκε σε 1.400 τόνους άλευρα. Είναι πλέον μισογκρεμισμένος.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Λάμπου λιβάδι", του Δημητρίου Στάμου, Κι αυτός έπαιρνε νερό με αυλάκι, που το έλεγαν "Κουτσουριώτικο". Με τον ίδιο μυλωνά λειτουργούσε όλο το χρόνο, μέχρι τα χρόνια του Εμφυλίου. Είχε ίδια ετήσια παραγωγή με τον προηγούμενο. Είναι πλέον μισογκρεμισμένος.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Κοντού", των Αφών Ευαγγέλου και Κων/νου Παπαναγιώτου, που ήταν και μυλωνάδες. Έπαιρνε νερό από το ρέμα. Είχε ίδια ετήσια παραγωγή με τον προηγούμενο. Είναι πλέον μισογκρεμισμένος.
- (δ) Υδρόμυλος στη θέση "Κοντού", του Καλόγηρου, που ήταν και μυλωνάς. Ήταν λίγο πιο ψηλά από τον προηγούμενο, κι έπαιρνε νερό από το ρέμα. Ο μύλος καταστράφηκε από κατολίσθηση.

Παλαμάς Δομοκού

- (α) Υδρόμυλος στη θέση του νέου οικισμού του Αγ. Αθανασίου. Είχε μικρή ετήσια παραγωγή 300-400 οκάδες σε άλευρα. Ελλείπουν άλλα στοιχεία. Ο μύλος έχει καταρρεύσει.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση του νέου οικισμού. Ανήκε στην Ιερά Μονή Αντίνιτσας. Είχε ίδια παραγωγή περίπου με τον προηγούμενο. Ελλείπουν άλλα στοιχεία. Ο μύλος έχει καταρρεύσει.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση του νέου οικισμού. Ανήκε στην Ιερά Μονή Αντίνιτσας. Άλεθε (εκτίμηση) 600-700 κιλά δημητριακών το χρόνο. Ελλείπουν άλλα στοιχεία. Ο μύλος έχει καταρρεύσει.

Πανέτσου

- Υδρόμυλος στην ομώνυμη θέση "Χάνι Πανέτσου". Ο

46 Πηγάζει από Πιτσωτά και Περίβλεπτο.
47 παλιά λεγόταν Τσερνοβίτι.

μύλος[48] έγινε από το Δημήτριο Πανέτσο το 1881 και λειτούργησε μέχρι το 1930. Δίπλα ήταν και το Χάνι Πανέτσου. Εκτός του Δημητρίου Πανέτσου, επόμενος μυλωνάς ήταν ο Φώτιος Υφαντής.

Πάππα (Μεσοχώρι)

- (α) Υδρόμυλος βακούφικος στην τοποθεσία "Κακκού μύλος" (στην Ποταμιά), με τον Κωνσταντίνο (ή Χρήστο) Μπενίση[49]. Άλεθε 1.000 οκάδες δημητριακών το χρόνο. Λειτούργησε μέχρι το 1940. Η σημερινή του κατάσταση είναι άγνωστη (πιθανά έπεσε).
- (β) Υδρόμυλος παλιός βακούφικος στην ομώνυμη θέση "Μύλος". Ελλείπουν άλλα στοιχεία.

Παύλιανη

- (α) Υδρόμυλος του Καρναβά. Έπαιρνε νερό από τις πηγές "Βελούχι" της Οίτης. Άγνωστα άλλα στοιχεία.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Μαντάνια", με το Βασίλειο Παλαιορούτα. Είχε ετήσια παραγωγή (εκτίμηση) 35.000 κιλά. Ο μύλος έπεσε.
- (γ) Υδρόμυλος στην ομώνυμη τοποθεσία "Μαντάνια" ή "Ποτάμι", με τον Ιωάννη Θεοχάρη. Η ετήσια παραγωγή του ήταν 35.000 κιλά. Ο μύλος διατηρείται.
- Προεπαναστατικός "αλευρόμυλος με δύο πέτρες" καταγράφηκε[50] στον Τούρκο Αχμέτ εφέντη, το 1833.
- Επιπλέον αυτών λειτουργούσαν : (i) Νεροτριβή στη θέση "Ποτάμια", της Γιαννούλας Θεοχάρη-Παπαποστόλου, (ii) Νεροπρίονο των Ηλία & Ιωάννη Θεοχάρη.

Πελασγία

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Τραγάνα", του Σουλιωτόπουλου. Έπαιρνε νερό από το ρέμα Πλατανάκια, που ερχόταν από την Κεφάλωση του χωριού Μύλοι Πελασγίας (σε ποσοστό ¾).Ο μύλος λειτούργησε από τα τέλη του 19ου αι. μέχρι το 1947-48. Δούλευε μόνο το χειμώνα. Ανήκε στους Σουλιωτόπουλο και Αριστ. Τζούρα ή Λούτα. Άγνωστη η σημερινή του κατάσταση.
- (β) Υδρόμυλος στην ίδια τοποθεσία "Τραγάνα", με το ίδιο νερό όπως πριν. Ο μύλος ανήκε στους Μίρκο, Κουσβαντέλλο και Δρυμωνίτη. Δούλευε μόνο το χειμώνα. Λειτούργησε μέχρι το 1947.
- (γ) Υδρόμυλος στην ίδια τοποθεσία "Τραγάνα", αλλά χαμηλότερα, του Λούλα, που δούλευε με το ίδιο νερό όπως πριν. Λειτούργησε με μυλωνά το Λούλα, μέχρι το 1947. Δούλευε μόνο το χειμώνα.
- (δ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Πλατανάκια", πιο χαμηλά από τους άλλους, του Κυριαζή. Τον δούλευε ο ίδιος μέχρι το 1947. Ο μύλος δούλευε μόνο το χειμώνα.
- Επιπλέον ο υδρόμυλος (β) δούλευε παράλληλα και όταν χρειαζόταν, ως λιοτρίβι. Διέθετε πρέσα.

Περίβλεπτο

- Υδρόμυλος βακούφικος στην τοποθεσία "Ρεντινιώτικα" ή "Λογγιές", με νερό από πηγές του Σπερχειού. Λειτούργησε μέχρι το 1955, με τελευταίο μυλωνά τον Κουτσο-Σπύρο. Ο μύλος κάλυπτε και ανάγκες των χωριών Δίκαστρο, Πιτσιωτά και Παλαιόκαστρο.

Περιβόλι (Μούστροβο)

- (α) Υδρόμυλος του Καραντζούνη, στην τοποθεσία "Γέφυρα", μέσα στο χωριό, που έπαιρνε νερό από τη Βίστριζα. Η λειτουργία του σταμάτησε το 1945. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Ηλίας Αγγελόπουλος. Ο μύλος έχει καταρρεύσει.
- (β) Υδρόμυλος του Άη Δημήτρη, που έπαιρνε νερό από το χείμαρρο Ίναχο. Λειτούργησε την περίοδο 1919-1955, με τελευταίο μυλωνά το Δημήτριο Αγγελόπουλο. Ο μύλος έχει καταρρεύσει.
- (γ) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Γουρνοκούμασο", του Δημητρίου Αρχανιώτη. Έπαιρνε νερό από το χείμαρρο Ίναχο. Λειτούργησε από το 1930. Μέχρι το τέλος του 20ού αι. ήταν σε λειτουργία! Άλεθε μόνο καλαμπόκι και ζωοτροφές. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Επαμεινώνδας Αρχανιώτης.
- Επιπλέον αυτών, ο τελευταίος υδρόμυλος είχε και ηλεκτρική γεννήτρια.

Περιστέρι Υπάτης

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Τσιρλιάς", με νερό της Βίστριζας, του Γεωργίου Αλτάνη. Λειτούργησε μέχρι το 1935. Άλεθε δημητριακών ετησίως. Ο μύλος έχει καταρρεύσει.
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Τσιρλιάς", στην ίδια θέση όπως και ο προηγούμενος, του Χρήστου Λαγδά. Είχε ίδια παραγωγή με τον προηγούμενο. Ο μύλος έχει καταρρεύσει.
- (γ) Υδρόμυλος που λειτουργούσε με νερό της Βίστριζας, του Κωνσταντίνου Χαρίση. Από το 1910 ο μύλος ανήκε στους Αθανάσιο και Γεώργιο Χαρίση.
- (δ) Υδρόμυλος στη θέση "Τσιρλιάς", που λειτουργούσε με νερό της Βίστριζας, του Ηλία Τετριμίδα. Η ετήσια παραγωγή του ήταν 8.000 κιλά. Σταμάτησε το 1940. Ο μύλος έχει καταρρεύσει.

Πίτσι

- (α) Υδρόμυλος βακούφικος στο Καναλιόρεμα. Χωρίς άλλα στοιχεία.
- (β) Υδρόμυλος του Δημητρίου Αντ. Δερνίκα. Χωρίς άλλα στοιχεία.
- (γ) Υδρόμυλος του Ιωάννη Κυριάκη. Δούλευε μόνο το χειμώνα.
- (δ) Υδρόμυλος στο "Μέγα ρέμα", του Κωνσταντίνου Γεωρ. Πιτσογιάννη. Η ετήσια παραγωγή του ήταν 8.000 κιλά άλευρα. Ο μύλος έπεσε.

Πιτσιωτά

- (α) Υδρόμυλος παλιός βακούφικος στη θέση "Ανάβρα". Λειτούργησε από το 1860 μέχρι τα 1975. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Αλέκος Νιώρας.

48 Στο μύλο αυτό έπαιρναν πολύ ξάι.
49 Στις 5 οκάδες άλεσμα, έπαιρνε 2 οκάδες για ξάι!
50 Ιωάν. Ε. Μακρή : "Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των χωριών της επαρχίας Ζητουνίου", περ. ΦΘΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 1998, σελ. 28-29, Λαμία.

- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Πλατανιάς", του Βασιλείου Αναγνωστάκη. Έπαιρνε νερό από το Κακόρεμα του Σπερχειού ποταμού. Λειτούργησε την περίοδο 1850-1942.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Ανάβρα", του Κελέση. Λειτούργησε μέχρι το 1950, με τελευταίους μυλωνάδες τους Στέλιο & Ανδρέα Κελέση.
- Επιπλέον αυτών υπήρχαν : (i) Μαντάνι και νεροτριβή στον υδρόμυλο (γ). (ii) Μαντάνι και νεροτριβή του Γαλή. Λειτούργησε μέχρι το 1970, με τελευταίο μαντατζή τον Αθανάσιος Τιμπλαλέξη. (iii) Νεροπρίονο στη θέση "Κακόρεμα" ή "Τσατάλι", του Ναούμ. Είχε φτιάξει και κανάλι για τα ξύλα. Η υλοτόμηση όμως ήταν λαθραία. Λειτούργησε τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αι. (iv) Νεροπρίονο στη θέση "Κρυονέρι", του Ελεύθερου Δασικού Συνεταιρισμού. Λειτούργησε την περίοδο 1950-55.

Πλάτανος (Στάγια)

- (α) Υδρόμυλος στη θέση "Πλατανάκια", των Αφών Μπαλαγιάννη. Έπαιρνε νερό από το χείμαρρο Βίστριζα. Λειτούργησε μέχρι το 1930.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Λογγιές", του Δράκου. Έπαιρνε νερό από το χείμαρρο Βίστριζα και από πηγές. Λειτούργησε μέχρι το 1945, με τελευταίο μυλωνά το Θεοφάνη Ρήγα.
- Επιπλέον αυτών, ο τελευταίος υδρόμυλος είχε και δριστήλα.

Πλατύστομο

- Υδρόμυλος βακούφικος της Αγίας Παρασκευής. Λειτούργησε μέχρι τα χρόνια του Εμφυλιου. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Θωμάς Νιώρας (απ' το Λιτόσελο).

Πουγκάκια

- (α) Υδρόμυλος στη θέση "Βλάχικο", στο Ζερελιόρεμα (από το χείμαρρο Ζηριλιώτη), του Βασιλείου Καραχάλιου. Ο μύλος είναι μισογκρεμισμένος.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Σταυρός" (Κεφαλάρι του χωριού), με τον Σπύρο Παπαδημητρίου (Παπαζιώγα). Ο μύλος βρίσκεται σε καλή κατάσταση!
- (γ) Υδρόμυλος στο Ζερελιόρεμα, του Κων/νου Πιλάτου. Ο μύλος είναι μισογκρεμισμένος.
- (δ) Υδρόμυλος στη θέση "Σπηλιά", του Γεωργίου Παπαναγιώτου. Μέχρι το 1998 ο μύλος ήταν ακόμη σε λειτουργία!
- (ε) Υδρόμυλος στη θέση "Σπηλιά" (χαμηλότερα από τον προηγούμενο), του Αθανασίου Λιάπη. Λειτούργησε μέχρι το 1950. Είναι μισογκρεμισμένος.
- (ζ) Υδρόμυλος στη θέση "Νεχώρι" ή "Ξηροκέφαλο", στο Συνοικισμό, του Ιωάννη (ή Γεωργίου) Δανιήλ. Λειτούργησε μέχρι το 1950, μόνον το χειμώνα. Είναι πλέον γκρεμισμένος.
- (η) Υδρόμυλος στη θέση "Γκλάβα", του Ιωάννη Παπαδήμα. Έπαιρνε νερό από το ρέμα Μετρεγκούνα.
- Επιπλέον αυτών υπήρχαν : (i) Μαντάνια και δριστήλα στους δύο υδρομύλους Παπαναγιώτου και Παπαδήμα. (ii) Νεροπρίονο λαθραίο στη θέση "Κουμάσια", στη Μετρεγκούνα.

Πουρνάρι Δομοκού

- Υδρόμυλος στη θέση "Μύλια". Ελλείπουν άλλα στοιχεία.

Πτελέα (Σκόρλια)

- Υδρόμυλος στη θέση "ποτιστικά" του Αποστόλη Κοντογιάννη. Λειτουργούσε με νερό από το Σπερχειό ποταμό. Τώρα ο μύλος ανήκει στο Γεώργιο Παππά.

Πύργος Υπάτης

- (α) Υδρόμυλος παλιός "Ταξιαρχέικος". Λειτούργησε μέχρι το 1953-54. Δούλευε όλο το χρόνο. Τελευταίοι μυλωνάδες ήταν οι Δημήτριος & Χρήστος Τριανταφύλλου.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Κατήφορο" ή "Ζορμπά". Λεγόταν του "Νεάνη". Λειτούργησε μέχρι το 1947, με τελευταίο μυλωνά τον Ευάγγελο Αλατά.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Ζαμπιά", των Νίκου & Βασιλείου Τσινιάου. Δούλευε όλο το χρόνο. Σταμάτησε το 1960.
- Εκτός αυτών : (i) λειτούργησε μαντάνι με τον Κωνστ. Ανδρεόπουλο, μέχρι το 1947, (ii) λειτούργησε μαντάνι και δριστήλα με τους Παπανδρέου & Καραδήμα μέχρι το 1960, με νερό από τη θέση "Κατήφορο", (iii) λειτούργησε μαντάνι της εκκλησίας (βακούφικο) μέχρι το 1940.

Ρεγκίνι

- (α) Υδρόμυλος στη θέση "Γεφυράκι", του Μπαμπαλιούτα. Η ετήσια παραγωγή του ήταν 150.000 κιλά άλευρα. Είναι ετοιμόρροπος.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Παλιανίφτισσα", του Τσίκουλου. Είχε ίδια παραγωγή με τον προηγούμενο. Είναι κατεστραμμένος.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Μύλος αλλαγής", του Ιερού Ναού (βακούφικος). Είναι κατεστραμμένος.
- (δ) Υδρόμυλος ιδιοκτησίας Αντωνίου Σουλιώτη. Μέχρι το 1998 ήταν σε λειτουργία! Ελλείπουν άλλα στοιχεία.

Ροβολιάρι[51]

- (α) Υδρόμυλος της Ντούμενας. Έπαιρνε νερό από το ρέμα Ξυλοκούνιας. Το 1952 επισκευάστηκε με τσίγκινο κανάλι και λειτούργησε μέχρι το 1975. Μυλωνάδες ήταν οι Αναστάσιος Μιχαλόπουλος και Νικόλαος Νέλλας.
- (β) Υδρόμυλος βακούφικος στη θέση "Σέλινα". Λειτούργησε μέχρι τα χρόνια του Εμφυλίου, με μυλωνάδες τους Γεώργιο & Ιωάννη Ζαγκοβά.

51 Μετά το 1930, στο γεφύρι της συνοικίας Αγ. Αποστόλων, λειτούργησε και 3ος μύλος, όχι ως υδρόμυλος, αλλά πετρελαιοκίνητος, από τον Μπακογιάννη (Μπουκαίικος Μύλος) που γύρισε από την Αμερική (πήγε ως μετανάστης). Η λειτουργία του δεν κράτησε πολλά χρόνια.

Ροδωνιά (Λάλα)

- Υδρόμυλος παλιός στη θέση "Καναπίτσα", από το 19ο αι., του Ιωάννη Τασούλα. Ο μύλος έπαιρνε νερό από το χείμαρρο Βίστριζα (δεν δούλευε το καλοκαίρι). Αγοράστηκε από τους Δημήτριο Περλεπέ και Μιχαήλ Μπασακάρη. Λειτούργησε μέχρι το 1965.

Σπαρτιά[52]

- (α) Υδρόμυλος παλιός βακούφικος του Καλλίνικου, κοντά στην Ι. Μονή Αγίας Παρασκευής. Ανήκε στη Μονή. Ελλείπουν άλλα στοιχεία.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Σκαμνιά". Ελλείπουν άλλα στοιχεία.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Ντριβέλλες".
- (δ) Υδρόμυλος του Κουτούλα στην ίδια θέση, όπως πριν.
- (ε) Υδρόμυλος παλιός (τελευταίες δεκαετίες του 19ου αι.) στη θέση "Παληκέλια". Ελλείπουν άλλα στοιχεία.
- (ζ) Υδρόμυλος μεγάλος στη θέση "Γεφύρι του Φλώρου", του Ιωάννη Αναγνωστοπούλου.
- (η) Υδρόμυλος στη θέση "Καρούλα", του Κώστα Καββαδία. Λειτούργησε[53] την περίοδο 1943-46, μόνον το χειμώνα.
- Επιπλέον αυτών υπήρχαν: (i) μαντάνι στον υδρόμυλο (ζ), (ii) πιθανά δριστήλα στον υδρόμυλο (γ).

Σπερχειάδα (Αγά)

- (α) Υδρόμυλος παλιός στη θέση "Ψυρί", του Χρήστου Κανούτου. Έπαιρνε νερό από το Μέγα Ρέμα. Λειτούργησε από το 1880 μέχρι το 1956. Η παραγωγή του ήταν 40-60 κιλά/ώρα. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Χρήστος Κανούτος. Ο μύλος έχει εγκαταλειφθεί.
- (β) Υδρόμυλος παλιός στη θέση "Πλατάνια" ή "Χαλιαδιά-Καναπίτσα", από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Δούλευε με νερό της Βίτριζας. Το 1838 τον αγόρασε ο τσιφλικάς Θεόδ. Ζιάκας. Μετά περιήλθε στα ξαδέρφια Χαράλαμπο & Χαράλαμπο Κανούτο. Η παραγωγή του ήταν 40-60 κιλά/ώρα. Το 1944 τον έκαψαν οι Γερμανοί.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Τάγμα", του Τραή, όπως τον έλεγαν. Δούλευε με νερό του ποταμού Σπερχειού. Το 1944 τον έκαψαν οι Γερμανοί.
- Επιπλέον αυτών υπήρχαν : (i) μαντάνι στον υδρόμυλο (α), (ii) δριστήλα στον υδρόμυλο (γ).

Σταυρός (Μπεκή)

- Υδρόμυλος παλιός στα νότια του χωριού (πιθανά), κάτω από τη γέφυρα της μεταγενέστερης σιδηρ. γραμμής. Υπήρχε από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας και το 1833 τον αγόρασε ο Δημήτριος Κεμπρέκος. Δεν υπάρχουν ίχνη του.

Στυλίδα

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Λάκα του Καμπούρη", με τον Αθανάσιο Κούτσικο. Λειτουργούσε με νερό του ρέματος Αμπολή, από την πηγή Σαπουνά. Μεταπολεμικά μετατράπηκε σε ατμόμυλο!
- (β) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Τρακαδάρης", του Νικολάου Μπλούνα. Λειτουργούσε με νερό του ρέματος Αμπολή, από την πηγή Σαπουνά. Το 1850 μεταβιβάστηκε σε άλλον ιδιοκτήτη. Κληρονομήθηκε από τον Αθανάσιο Μπλούνα και μετά τον Αργύρη Μπλούνα. Λειτούργησε μέχρι το 1960. Τελευταίοι μυλωνάδες ήταν ο Νικόλαος Ι. Βερβέρης και ο Ιωάννης Κατσικαρώνης.
- (γ) Υδρόμυλος του Χρόνη Κόλλια, στο δρόμο από Στυλίδα για Καραβόμυλο (αριστερά). Δούλευε με νερό του ρέματος Αμπολή, από την πηγή Σαπουνά. Το 1917 αγοράστηκε από την Ασπασία Λεωνίδα. Τον κληρονόμησε ο Αθανάσιος Κόλλιας, που ήταν και μυλωνάς μέχρι το 1960. Δωρίθηκε στο Δήμο Στυλίδας.
- Επιπλέον αυτών υπήρχε ελαιοτριβείο στη θέση "Λάκα του Καμπούρη", του Ιωάννη Κωστορρίζου. Λειτουργούσε με νερό του ρέματος "Αμπολή", από την πηγή Σαπουνά.

Στύρφακα

- Υδρόμυλος παλιός στην τοποθεσία "Κατσιλόρεμα", κάτω του σιδηροδρ. σταθμού. Δούλευε με νερό από πολλά ρυάκια. Μαρτυρείται από το 1870 περίπου και λειτούργησε μέχρι το 1945. Πριν το 1940 ο μύλος ανήκε στο Γεώργιο Παπαματθαίου και τους γιους του. Μυλωνάδες ήταν οι Γεώργιος, Σπύρος και Ανδρέας Καρόπουλος. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Βασίλειος Παπαβασιλείου (από το Νεστόριο Καστοριάς).

Συκά

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Ζγάρλα", του Τσακνιά. Δούλευε με νερό από τη Βίστριζα. Από τις αρχές του 20ού αι. ανήκε στον Π. Τσακνιά, που διετέλεσε και δήμαρχος Υπάτης. Λειτούργησε μέχρι το 1965. Τελευταίοι μυλωνάδες ήταν οι Κων/νος Λάιος και Κων/νος Κομποτός.

Ταράτσα Λαμίας

- Καταγράφηκε αλευρόμυλος, με κίνηση από το αυλάκι νερού, ιδιοκτησίας Κ. Σωτηριάδη, με ενοικιαστή[54] μυλωνά τον Δ. Σιόρο (με ετήσιο ενοίκιο 800 δρχ.).

Τραγάνα

- Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Αλμυρά", του Κωνσταντίνου Καρκαντά. Ο μύλος έχει καταρρεύσει.

Τρίλοφο (Κούρνοβο)

- Υδρόμυλος παλιός βακούφικος στη θέση "Φτέρες". Δούλευε με νερό από το ρέμα "Λευκάματα". Λειτούρ-

52 Στην είσοδο του χωριού, δεξιά, υπήρχε πολύ παλιός ανεμόμυλος!

53 Να θυμίσουμε ότι το χωριό, λόγω κατολισθήσεων, μετακινήθηκε σε άλλη θέση.

54 Συμβόλαιο 1624/5 Απριλίου 1840, του συμβολαιογράφου Λαμίας Βασ. Περραιβού.

γησε μέχρι το 1945.

Τσούκα

- (α) Υδρόμυλος παλιός στη θέση "Σέρμα", των Αφών Ζάχου. Δεν υπάρχουν ίχνη.
- (β) Υδρόμυλος βακούφικος στην τοποθεσία "Ασμάν", που ανήκε στον Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου Τσούκας. Δούλευε με νερό του ρέματος Ροβολιαρίου, που χυνόταν στο Σπερχειό ποταμό. Μέχρι το 1995 ήταν σε λειτουργία, με τελευταίο μυλωνά το Γεώργιο Καλλιώρα.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Αφεντικά", στο δρόμο μεταξύ Βίτωλης και Ροβολιαρίου. Ιδιοκτήτης και μυλωνάς ήταν ο Αθανάσιος Σπανός. Τον πούλησε στο Γεώργ. Νιώρα. Ο μύλος λειτούργησε μέχρι τα χρόνια του Εμφυλίου.

Τυμφρηστός (Κάψη)

- Υδρόμυλος σε ομώνυμη τοποθεσία "Μύλος", του Διονυσίου Γέρνακα. Έπαιρνε νερό από το Σπερχειό ποταμό, χαμηλά στη ρεματιά. Ο μύλος σταμάτησε στην Κατοχή.
- Επιπλέον αυτού, στο ιδιόκτητο δάσος των Χονδρογιανναίων, υπήρχε και λειτούργησε νεροπρίονο.

Υπάτη

- (α) Υδρόμυλος της οικογενείας Ματσούκα, επάνω στο δρόμο, για άλεση δημητριακών. Σε πλάκα γράφει χρονολογία "1852 Νοεμβρίου 29". Το έτος 1951 πουλήθηκε στο μυλωνά Νικόλαο Ζιάκα. Σταμάτησε τη λειτουργία το 1965 περίπου.
- (β) Υδρόμυλος της οικογενείας Ματσούκα, κάτω από το δρόμο, για άλεση σουσαμιού. Ο σουσαμόμυλος σταμάτησε τη λειτουργία του στη δεκαετία του '30.
- (γ) Υδρόμυλος παλιός "Φραγκογιωργέικος", της οικογενείας Παπακυριαζή, για άλευρα δημητριακών. Από το 19ο αι. λειτούργησε μέχρι το 1910. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Γεώργ. Ρούσκας.
- (δ) Υδρόμυλος παλιός "Φραγκογιωργέικος", της οικογενείας Παπακυριαζή, για επεξεργασία καπνών (ταμπακόμυλος).
- (ε) Υδρόμυλος της οικογενείας Χαρβαλάκη. Λειτούργησε μέχρι το 1920.
- (ζ) Υδρόμυλος "Ξυθαλέικος". Μέχρι το 1930 ανήκε στον Ιωάννη Αναστ. Ρούσκα. Πουλήθηκε στον Αριστείδη Ξυθάλη και λειτούργησε μέχρι το 1975. Ανήκει στην Ξανθή σύζυγο Χρήστου Ραχιώτη.
- (η) Υδρόμυλος παλιός "Ζιακέικος". Μέχρι το 1920 ανήκε στο Μιχάλη Βασακάρη. Επόμενος και τελικός ιδιοκτήτης ήταν ο Νικόλαος Κ. Ζιάκας. Λειτούργησε μέχρι το 1960 περίπου.
- (θ) Υδρόμυλος παλιός των "Τσικραίων", που ανήκε στο γιατρό Υπάτης Παπαγιαννούλη. Δούλευε με νερό του ξηριά (στα δυτικά της Υπάτης). Στις αρχές του 20ού αι. αγοράστηκε από τον Ευάγγελο Τσεκούρα και ανήκει πλέον στους απογόνους του.

Φιλιαδώνα (Χιλιαδού)

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Μύλοι", του Παπαρρίζου. Η ετήσια παραγωγή του ήταν 100.000 κιλά άλευρα. Μέχρι το 1998 ο μύλος ήταν σε λειτουργία!
- (β) Υδρόμυλος άλλος στην ίδια τοποθεσία "Μύλοι", του Παπαρρίζου. Άλεθε 60.000 κιλά δημητριακών το χρόνο. Είναι πλέον μισογκρεμισμένος.

Φραντζή

- (α) Υδρόμυλος στην τοποθεσία "Μουρίκι" λειτούργησε ο γνωστός "Φραντζόμυλος". Από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, αγοράστηκε από την οικογένεια Κρίτσα. Μεταβιβάστηκε το έτος 1874 στον τραπεζίτη Δημήτριο Α. Δημητριάδη. Το 1924 πωλήθηκε στους Ιωάννη Κρανάκη, Δημήτριο & Ιωάννη Μακρόπουλο. Τον ανέλαβε ο Ιωάννης Κρανάκης μέχρι το 1938. Η λειτουργία του σταμάτησε οριστικά το 1956. Τελευταίος μυλωνάς ήταν ο Σταύρος Πάσσος.
- (β) Υδρόμυλος στην ίδια τοποθεσία, του Ανδρέα Μιχαλοπούλου. Πρέπει να σταμάτησε πριν τον πόλεμο.
- Επιπλέον αυτών, στο "Φραντζόμυλο" λειτούργησε (i) παγοποιείο στη δεκαετία του '30, με ιδιοκτήτη τον Ιωάννη Κρανάκη[55] και (ii) δριστήλα, κατά την ίδια περίπου περίοδο.

Φτέρη

- (α) Υδρόμυλος βακούφικος στην τοποθεσία "Κάτω Μαυρορράχη", που έπαιρνε νερό από το ρέμα "Κεραπιάνι". Λειτούργησε μέχρι το 1956. Μυλωνάδες ήταν οι : Γεώργιος Ευσταθίου και Δημήτριος Μπαρμπούνης.
- (β) Υδρόμυλος στη θέση "Καβρόρεμα", του Χρήστου Χαψιά, με μυλωνά τον ίδιο. Λειτούργησε μέχρι το 1956. Ο μύλος δεν δούλευε το καλοκαίρι. Δεν υπάρχουν πλέον ούτε ίχνη.
- (γ) Υδρόμυλος στη θέση "Καβρόρεμα", του Δημητρίου Σταμοκώστα. Ο μύλος δεν δούλευε το καλοκαίρι. Δεν υπάρχουν πλέον ούτε ίχνη.
- Επιπλέον αυτών, ο υδρόμυλος (α) είχε μαντάνι και δριστήλα.

Ψωρονέρια

- Υδρόμυλος στο κτήμα "Κουτσέκι" υπήρχε από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Από τον Τούρκο ιδιοκτήτη Μουσταφά-μπέη περιήλθε στο Θεμιστ. Κόρακα και μετά στο Γρηγόριο Ασημακόπουλο (1880-1938). Είχε πετρόκτιστο κανάλι (υπάρχει μέχρι σήμερα) κι έφερνε το ιαματικό νερό. Από τα άλατα έχει καλυφθεί το κανάλι. Λειτούργησε μέχρι το 1972. Ο μύλος έχει καταρρεύσει.

55 Έπαιρνε κίνηση από την ίδια φτερωτή του υδρομύλου Φραντζή, που λειτουργούσε παράλληλα και σαν αλευρόμυλος. Βλέπε σχετικά στην εργασία του Κωνσταντίνου Αθ. Μπαλωμένου : "Παγοποιεία στην προπολεμική Λαμία", εργασία αναρτημένη από τις 20-1-2018 στο www.amfictyon.blogspot.gr.

24. Νεροπρίονα εκτός οικισμών (σε Οίτη και Τυμφρηστό)

(α) Δημητρίου Γεωργαντά: Ήταν στη θέση "Προφήτης Ηλίας", στα Πουριά και στο Κουρετόρεμα.

(β) Συνεταιριστικό Νεροπρίονο 4 ιδιοκτητών: Ήταν στη θέση "Τσατάλι", με νερό από το Χανόρεμα. Εξυπηρετούσε το δάσος "Σκληθράκι", την περίοδο από το 1866 μέχρι το 1922. Ιδιοκτήτες ήταν οι: Ι. Δασκαλόπουλος, Ι. Γκρίζας, Κων. Αρκουμάνης και Δημ. Καϊλάνης. Ενοικιαστές ήταν οι: Θεμ. Κόρακας, Δημ. Καρναβάς, Ι. Γκρίζας, Παν. Κιαφούλης και Αναστ. Γεμενής.

(γ) Στη θέση "Άγιο Πνεύμα" ήταν 2 νεροπρίονα, από το έτος 1898. Ανήκαν σε 6 άτομα, τους: Ι. Γκρίζα, Κων. Καϊλάνη, Κων. Αρκουμάνη, Βασ. Χονδρογιάννη, Νικ. Καρφή και Αφούς Αρκουμάνη. Την εκμετάλλευση είχαν οι : Δημ. Καρναβάς, Αντ. Χονδρογιάννης, Νικ. Καρφής, Σπυρ. Σαντάς. Η κατασκευή ενός απ' αυτά (κοντά στη θέση "Άγιο Πνεύμα") έγινε από το Σπύρο Σαντά, μαζί με βορειοηπειρώτη τεχνίτη.

(δ) Στη θέση "Καταβόθρες" είχαν νεροπρίονο οι Νικ. Καρφής και Σπ. Σαντάς την περίοδο 1950-55.

(ε) Στη θέση "Μανδρίτσα", στους πρόποδες της Οίτης, από το 1890 είχε νεροπρίονο ο Κωνστ. Δ. Σαντάς. Τα ξύλα, από το δάσος της Παύλιανης έφταναν με τη βοήθεια του νερού του Καστανορέματος στη θέση "Μανδρίτσα". Αφού κόβονταν στο νεροπρίονο, τα έριχναν πάλι στο νερό, μέχρι που έφταναν στη θάλασσα. Εκεί φορτώνονταν στα καΐκια.

25. Άλλες καταγραφές υδροκίνησης σε ολόκληρους νομούς ή νησιά:

- Μύλοι και μυλωνάδες. Προβιομηχανική Ήπειρος (Α. Καρζής – Μ. Μαγκλάρας).
- Υδροκίνητες εγκαταστάσεις Νομού Κορινθίας (Στ. Νομικός / ΤΕΔΚ Κορινθίας).
- Οι νερόμυλοι της Ευρυτανίας (Γ. Γιαννίτσαρης).
- Υδροκίνηση και ανεμοκίνηση στην προβιομηχανική Αττική (Ο. Λεκού).
- Έρευνα για την απογραφή και αξιολόγηση των υδροκίνητων εγκαταστάσεων στο Νομό Αρκαδίας (Στ. Νομικός / ΠΤΙ.ΕΤΒΑ).
- Ο κύκλος που έκλεισε. Καλλιέργειες σιτηρών. Μύλοι και παραδοσιακοί φούρνοι. Χίος (Σ. Τσιροπινά / Γυμνάσιο Βροντάδου)
- Οι μύλοι της Αργολίδας (Γ. Αντωνίου).
- Υδρόμυλοι. Οι προβιομηχανικές υδροκίνητες εγκαταστάσεις. Η περίπτωση των υδρόμυλων της Λέσβου (Μ. Αξιώτης).
- Προβιομηχανικοί αλεστικοί μύλοι σιτηρών στο Άγιο Όρος (Στ. Νομικός).
- Οι παραδοσιακοί αλευρόμυλοι της Κέρκυρας (Α. Σορδίνας).
- Υδρόμυλοι της Ικαρίας (https://ydromyloi.ynmteba.gr/ περιφέρεια Β.Αιγαίου)
- Υδροκίνητες εγκαταστάσεις της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (ΥΝΜΤΕΑΜΘ, Θ. Πριγγόπουλος)
- Υδροκίνητες εγκαταστάσεις στη Θεσπρωτία (Μ. Νικολάου)
- Υδροκίνητες εγκαταστάσεις Άνδρου (Στ. Νομικός & Ο. Λεκού)
- Νερόμυλοι της Κέας (Μ. Σιγαλού)
- Οι υδρόμυλοι της Μακεδονίας (Α. Βαλαβανίδου)
- Οι υδρόμυλοι των Κυθήρων (Γ. Κασιμάτης)
- Η αρχιτεκτονική της Κρήτης. Ανεμόμυλοι και νερόμυλοι της Κρήτης (Χρ. Τζομπανάκη)
- Νερόμυλοι βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων στην περιοχή της Θεσσαλονίκης (Χ. Σιαξαμπάνη)
- Οι νερόμυλοι της Ρόδου: Μια πρώτη καταγραφή (Ι. Παπαευτυχίου)
- Καταγραφή των υδροκίνητων εγκαταστάσεων της νήσου Σάμου (Δ. Κροκίδης)

Επίλογος

Η εργασία τούτη συγκέντρωσε όσο περισσότερα στοιχεία ήταν δυνατόν για την υδροκίνηση σ' ένα νομό (Φθιώτιδα). Ο μεγάλος αριθμός των μονάδων (κυρίως των υδρομύλων) ήταν μία ευχάριστη έκπληξη. Επιβεβαιώνει για πολλοστή φορά το μεγάλο δυναμικό που διαθέτουν οι ήπιες και ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (στην προκείμενη περίπτωση ήταν η υδραυλική ενέργεια).

Η εγκατάλειψη αυτής της μορφής ενέργειας είναι σημαντική απώλεια εκτός της ενέργειας και σε θέσεις εργασίας. Στο τέλος του 20ού αι. υπήρχαν στη Φθιώτιδα 18 υδρόμυλοι σε καλή κατάσταση, από τους οποίους οι 10 λειτουργούσαν ακόμη. Σε τούτα τα χρόνια πολύ λιγότεροι στέκονται και λειτουργούν.

Θεωρώντας ότι τα εργαστήρια αυτά της προβιομηχανικής εποχής αποτελούν μνημεία του πολιτισμού και της τεχνολογίας, πρέπει να βρεθεί τρόπος να διασωθούν. Η διατήρηση, συντήρηση και ανάδειξη είναι έργο, ευθύνη και τιμή των τοπικών κοινωνιών, μέσα από τις δυνατότητες της περιφερειακής και τοπικής Αυτοδιοίκησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΝΑΦΟΡΕΣ-ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

1. Αξιώτης, Μάκης, ιατρός, Ο σουσαμόμυλος, στο www.archaiologia.gr.
2. Βελέντζας, Θανάσης, Τα υδρωνύμια του πρώην δήμου Τιθορέας, στο περ. ΕΚΦΡΑΣΗ 2, σελ. 83, Λαμία 1990.
3. Ζέρβας, Θωμάς, ΓΙΑΝΝΙΤΣΟΥ Πατρίδα μου, σ. 178-179, Αθήνα 2024.
4. Δαβανέλλος, Νικ. & Γεωργ. Σταυρόπουλος, Λαμία, με τη γραφίδα των περιηγητών (1159-1940), εκδ. Οιωνός, Λαμία 2005.
5. Ιγγλέσης, Νικ. Γ., Επαγγελματικός Οδηγός Ελλάδος 1910.
6. Καλέντζου-Τερλιάμη, Κωνσταντία, Μεσοποταμία (Χαλίλη) Φθιώτιδας, σελ. 153, Λαμία 1995.
7. Κουγιουμζέλης-Περιστεράκης, Στοιχεία Φυσικής, τόμος 1 (Μηχανική-Θερμότης), σ. 178, 7η έκδοση, Αθήναι 1969.
8. Μακρής, Ιωάν. Ε., Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των χωριών της επαρχίας Ζητουνίου", περ. ΦΘΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, σελ. 28-29, Λαμία 1998.
9. Μηχιώτης, Χαρίλ., Το εργαστήρι της φωτιάς, εκδ. ΚΑΣΤΑΛΙΑ, Αθήνα 1998.
10. Μπαλάφας, Κωνστ. Γ., στο Παλαιοβράχα, εφ., σελ. 2 έτος 2ο, αρ. φ. 5, Δεκέμβριος 2017, του Πολιτιστικού Συλλόγου.
11. Μπαλωμένος, Κωνστ. & Κωνστ. Στασινός, Πρόγραμμα Καταγραφής και Αξιοποίησης Δεδομένων του Φθιωτικού Περιβάλλοντος, Λαμία Νοέμβριος 1998.
12. Μπαρπάτση, Κωνσταντίνα, Ο Νερόμυλος, στο εφ. "Γαρδικιώτικα Νέα", φ. 66, σελ. 7, Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2014, έκδ. Συλλόγου Απανταχού Γαρδικιωτών.
13. Νομικός, Στέφανος, Υδροκίνητες και ανεμοκίνητες εγκαταστάσεις στον ελληνικό χώρο", http://www.hellenicmills.gr/basic.
14. Πολυμεροπούλου, Μ., Στ. Πολυκανδριώτη, Ειρ. Οικονόμου: "Φυσικές πηγές ενέργειας (υδροκίνηση στην επαρχία Φθιώτιδας, έκδ. Νομαρχ. Αυτοδ. Φθ/δας, Λαμία 1998.
15. Ρίζος, Παντελής Δ., Το Ροβολιάρι, σελ. 98, Λαμία 1997.
16. Σταμοκώστας, Β., Ελλάδα Πατρίδα μου-Φτέρη Χωριό μου.
17. Υφαντής, Νίκος Θ., Νερόμυλοι και μυλωνάδες, στο https://apeirosgaia.wordpress.com.

18. εφ. Η ΕΠΑΡΧΙΑ ετών 1927-1940, Λαμία.
19. περ. ΦΘΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ Λαμία 1985.

20. Ιστοσελίδα: www.archaiologia.gr/blog
21. Ιστοσελίδα: www.fthiotikos-tymfristos.blogspot.com
22. Ιστοσελίδα: www.fteri-fthiotidos.gr
23. Ιστοσελίδα: www.monopatimas.blogspot.gr
24. Ιστοσελίδα: www.zwglopi.gr/ Τα νεροπρίονα του χωριού μας
25. Ιστοσελίδα: www.agriniopress.gr
26. Ιστοσελίδα: http://ecododonea.blogspot.gr/
27. Ιστοσελίδα: http:// https://oliveoilstories.gr/
28. Ιστοσελίδα: http://omogeneia.ana-mpa.gr/specials/us-hellenes/first_greeks.htm

ΤΑ ΝΕΑ των Μυλολόγων

1. Στις 4 Ιουνίου, τα μέλη της Διεθνούς οργάνωσης της TIMS, Στέλιος Μουζάκης, Στέφανος Νομικός και Γιώργος Σπέης, συμμετείχαν με εισηγήσεις, σε συζήτηση στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού μαθήματος Ιστορία της Τεχνολογίας του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών 'Science, Technology, Society—Science and Technology Studies' (STS), Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης (ΙΦΕ) & Τμήμα Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών και του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών 'Ιστορία και Φιλοσοφία των Επιστημών και της Τεχνολογίας' (ΙΦΕΤ), Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης (ΙΦΕ), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ).

2. Τον Ιούλιο, ο πρόεδρος της TIMS Ton Meesters επισκέφθηκε την Ελλάδα και συγκεκριμένα τα νησιά Κρήτη και Κάρπαθο, συνοδευόμενος από την υπεύθυνη της Ελληνικής Ομάδας Κατερίνα Τούτουζα, προκειμένου να εξεταστεί η δυνατότητα διοργάνωσης της επόμενης Mid – Term εκδρομής το 2029 στη χώρα μας. Κατά της επίσκεψή του, συναντήθηκε με το επίτιμο μέλος της TIMS Στέφανο Νομικό στο γραφείο του και συζήτησαν για την ελληνική βιβλιογραφία και τη μυλολογία στην Ελλάδα.

3. Στις 5-13 Σεπτεμβρίου πραγματοποιήθηκε η Mid Term εκδρομή της TIMS στην Φλάνδρα στο βόρειο Βέλγιο. Στο επόμενο τεύχος μας θα σας ενημερώσουμε για την εκδρομή αυτή, στην οποία συμμετείχαν τέσσερα μέλη της Ελληνικής Ομάδας.

Η ευθύνη για το περιεχόμενο των άρθρων (κειμένων και εικονογράφησης) είναι των συγγραφέων και όχι της συντακτικής ομάδας.

Web site της Ελληνικής ομάδας της TIMS: www.hellenicmills.gr, e-mail επικοινωνίας: ktoutouza@gmail.com
Πληροφορίες και αποστολή άρθρων για το περιοδικό, e-mail επικοινωνίας: gspeis11@otenet.gr
ISSN 2654-2374